

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯЗАН НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 343.98:351.74(043)(477)«364»

**КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ПРЕВЕНЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС
ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н. С. Язан

Наукова керівниця – Філіпенко Наталія Євгеніївна, докторка юридичних наук,
професорка

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Язан Н. С. Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час воєнного конфлікту – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», Харків, 2025.

Діяльність, спрямована на захист прав, забезпечення інтересів та створення умов для благополуччя неповнолітніх, є одним із головних векторів державної політики будь-якої країни. Цей пріоритет відображає глибоке розуміння того, що від якості життя, розвитку та виховання молоді залежить майбутнє всього суспільства. Виключно за таких умов, коли забезпечується всебічний розвиток особистості, дотримуються права неповнолітнього та створюються умови для розкриття його потенціалу, можна говорити про формування України як демократичної, правої та сучасної європейської держави, орієнтованої на забезпечення благополуччя своїх громадян.

Дисертація є одним з перших монографічних досліджень, у якому з використанням новітніх методів пізнання, урахуванням сучасних досягнень правової науки, досліджено особливості кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту.

У роботі охарактеризовано кримінологічну діяльність підрозділів ювенальної превенції як предмет наукових пошуків; сформульоване поняття і види кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції; проаналізовано нормативно–правове регулювання кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції; охарактеризовано форми і методи взаємодії підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх; досліджено міжнародний досвід

кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції й надано пропозиції щодо його імплементації у вітчизняне законодавство; систематизовано організаційно–тактичні засади протидії сексуальному насильству та експлуатації неповнолітніх в умовах воєнного конфлікту; розглянуто особливості діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб; охарактеризовано прикладні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо впровадження методики «Зеленої кімнати» в умовах воєнного конфлікту; описано реалізацію діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо попереджувального впливу на неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку Національної поліції в умовах воєнного конфлікту.

Запропоновано універсальну Модель діяльності підрозділів ювенальної превенції, що полягає у застосуванні ефективних методик захисту неповнолітніх, які перебувають у зоні підвищеного ризику, як на прифронтових територіях, так і в тилкових регіонах, та запровадження довгострокових стратегій з підтримки неповнолітніх, що постраждали від наслідків війни.

Розроблено та запроваджено у діяльність Національної поліції України у Закарпатській області проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб», який мав на меті комплексний підхід до вирішення проблем, пов'язаних з адаптацією та підтримкою дітей–переселенців.

Ініційовано та успішно реалізовано проєкт «Розкриття особистості», спрямований на розробку та впровадження комплексних програм, орієнтованих на роботу з різними категоріями неповнолітніх, зокрема тими, хто перебуває у конфлікті із законом, має девіантну поведінку, схильність до бродяжництва або самовільного залишення місця проживання.

Заходи профілактики сексуального насильства, експлуатації неповнолітніх в Україні потребують розробки та реалізації пілотного проєкту

«Захищене дитинство: реагування та підтримка», який інтегрується в діяльність підрозділів ювенальної превенції.

Удосконалено наукові підходи щодо розуміння процесу взаємодії підрозділів ювенальної превенції з суб'єктами, які працюють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх, що сприяють оперативному вирішенню актуальних проблем, забезпеченню високої якості правозахисних заходів і раціональному використанню ресурсів, спрямованих на захист прав і свобод неповнолітніх.

На підставі вивчення передових міжнародних моделей діяльності ювенальних підрозділів, які зарекомендували свою ефективність, виявлено ключові особливості їхнього досвіду роботи та встановлено, що ефективність таких заходів включає: активне використання інформаційних технологій і можливостей соціальних мереж для оперативного виявлення ризиків, підвищення обізнаності неповнолітніх та підготовку до дій у загрозливих ситуаціях; підтримку неповнолітніх та їх сімей у складних життєвих обставинах; співпрацю з населенням тощо.

Дістала подальший розвиток методика впровадження у діяльність підрозділів ювенальної превенції уніфікованих підходів до реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини. Задля цього було успішно реалізовано на практиці проєкт «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей» як системи заходів для забезпечення законності, гуманності та ефективності кожного рішення щодо неповнолітньої дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом.

Розроблено низку пропозицій до оптимізації нормативно-правових актів, що здатні позитивно вплинути на кримінологічну діяльність підрозділів ювенальної превенції (наведено у висновках і додатках).

Ключові слова: кримінологія; злочинність; профілактика; превенція; воєнний конфлікт; правоохоронні органи; неповнолітні; кримінальна

відповідальність; примус; насилля; міжнародні стандарти; громадський контроль; безпекова політика; моніторинг ризиків; ювенальна превенція; соціальна адаптація.

ANNOTATION

Yazan N. S. The Criminological Activities of Juvenile Prevention Units: Specifics of Exercising Powers During Armed Conflict – *qualifying scientific thesis submitted as a manuscript*.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". – National Aerospace University. "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, 2025.

Activities aimed at protecting the rights, interests and well-being of minors are one of the main vectors of public policy in any country. This priority reflects a deep understanding that the future of the entire society depends on the quality of life, development and education of young people. Only in such conditions, when the comprehensive development of the individual is ensured, the rights of minors are respected and conditions are created for the unleashing of their potential, can we talk about the formation of Ukraine as a democratic, lawful and modern European state focused on the well-being of its citizens.

This dissertation is one of the first monographic studies that, using modern cognitive methods and taking into account the latest achievements of legal science, explores the specifics of criminological activities of juvenile prevention units during an armed conflict.

The research characterizes the criminological activity of juvenile prevention units as an object of scientific inquiry; defines the concept and types of criminological activity of these units; analyzes the regulatory and legal framework governing their work; describes the forms and methods of interaction between juvenile prevention units and other actors involved in ensuring and protecting the rights of minors;

explores international experience in the criminological work of juvenile prevention units and offers proposals for its implementation in national legislation.

The dissertation systematizes organizational and tactical foundations for countering sexual violence and exploitation of minors in conditions of armed conflict; examines the specifics of the work of juvenile prevention units in supporting minors who have the status of internally displaced persons.

Furthermore, the work outlines applied principles of juvenile prevention units' activities in implementing the *"Green Room"* methodology during wartime and describes the implementation of preventive measures for minors under police.

The author proposes a universal Model of juvenile prevention units' activities, which consists in applying effective methods of protection of minors in the high-risk area, both in the frontline territories and in the rear regions, and introducing long-term strategies to support minors affected by the consequences of war.

Within the framework of the National Police of Ukraine's activities in Zakarpattia region, the project *«Recovery and Support for Internally Displaced Persons»* was developed and implemented.

The project *«Personality Unveiled»* was initiated and successfully implemented. It focused on the development and implementation of comprehensive programs targeting various categories of minors, particularly those in conflict with the law, exhibiting deviant behavior, or prone to vagrancy or unauthorized absence from their place of residence. The main goal of the project is to promote the social integration of minors, prevent offenses, and deter the development of negative behavioral patterns.

Measures to prevent sexual violence and exploitation of minors in Ukraine require the development and implementation of a pilot project *«Protected Childhood: Response and Support»* that integrates into the activities of juvenile prevention units.

Scientific approaches to understanding the process of interaction between juvenile prevention units and other actors working in the field of protection of minors'

rights have been improved.

Based on the study of advanced international models of juvenile unit activities that have proven effective, key features of their operational experience have been identified. It was found that the effectiveness of such measures includes: the active use of information technologies and social media to promptly identify risks; raising awareness among minors and preparing them to act in threatening situations; providing support to minors and their families in difficult life circumstances; and cooperating with the general public.

The methodology for implementing unified approaches to applying the principles of child-friendly justice in the activities of juvenile prevention units has been further developed. To this end, the project “*Green Room: Child-Friendly Justice*” was successfully implemented as a system of measures aimed at ensuring legality, humanity, and effectiveness in every decision involving a minor who has come into conflict with the law or is in contact with it.

A number of proposals for optimizing legal and regulatory acts have been developed, which can positively impact the criminological activities of juvenile prevention units (outlined in the conclusions and appendices).

Keywords: criminology; crime; prevention; prevention; military conflict; law enforcement agencies; minors; criminal liability; coercion; violence; international standards; public control; security policy; risk monitoring; juvenile prevention; social adaptation.

Список публікацій здобувачки

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Язан Н. Поняття та зміст кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 153–168. DOI: 10.32353/acfs.10.2024.

2. Язан Н. Ювенальна превенція для внутрішньо переміщених осіб: організаційно-тактичні засади. *Вісник кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2024. Т. 31, № 1. С. 898–910. DOI: 10.32631/vca.2024.1.83.

3. Язан Н. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної діяльності ювенальної превенції. *Вісник кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2024. Т. 32, № 2. С. 739–756. DOI: 10.32631/vca.2024.2.55.

4. Legal and Psychological Principles of Preventing Sexual Violence Against Children: International Experience and Realities of Ukraine / N. Filipenko, V. Shevchuk, S. Lukashevych, N. Yazan, O. Slipets. *Conference on Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – Synergetic Engineering. ICTM'2023* : proceedings, 27–29 Dec. 2023, Kharkiv, Ukraine. Cham, 2024. P. 271–300. (Lecture Notes in Networks and Systems. LNNS ; vol. 996, ISSN 2367-3370). DOI: 10.1007/978-3-031-60549-9_21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Язан Н. С. Окремі питання захисту прав дітей в українському законодавстві. *Modern research in world science* : proc. of IX Intern. sci. and pract. conf., Lviv, Ukraine, 28–30 Nov. 2022. Lviv, 2022. P. 1968–1974. (SPC «Sci-conf.com.ua»). URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-28-30.11.2022.pdf>.

2. Язан Н. С. Сексуальне насильство стосовно дітей під час військових дій в Україні. *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 3 січ. 2023 р. : у 2 ч. Полтава, 2023. Ч. 1. С. 54–55. URL: <https://www.economics.in.ua/2023/01/3-1.html>.

3. Язан Н. С. Вплив фонових кримінологічних явищ на рівень та стан злочинності неповнолітніх. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених* : зб. матеріалів доп. Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 3 берез. 2023 р. Харків, 2023. С. 196–199. URL: <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4874/Yazan.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

4. Язан Н. С. Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дітей та дорослих) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області. *Забезпечення стійкості у складних умовах* : зб. матеріалів міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф., Харків, Брістоль, 8 черв. 2023р. Харків, 2023. С. 277–279. URL: <http://dspace.library.khai.edu/xmlui/handle/123456789/5457>.

5. Язан Н., Філіпенко Н. Міжнародний досвід протидії організованій злочинності у сфері сексуального насильства та експлуатації дітей. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Харків, 10 листоп. 2023. Харків, 2023. С. 383–386. URL: <http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/c05122023.pdf>.

6. Язан Н. С. Булінг як прояв морального зла в міжособистісних відносинах. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму* : матеріали міжвуз. міськ. наук.-практ. семінару, присвяч. всесвітньому Дню філософії, 16–17 листоп. 2023 р. Харків, 2023. С. 67–69. DOI: 10.32620/PAGS.23.

7. Язан Н. С. Окремі аспекти протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей. *Пропілеї права та безпеки*. 2023. № 2/3. С. 17–22. DOI: 10.32620/pls.2023.2–3.02.

8. Язан Н., Філіпенко Н. Використання можливостей методики «Зелена кімната» стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства. *Пропілеї права та безпеки*. 2024. № 4. С. 31–35. DOI: 10.32620/pls.2024.4.03.

9. Combating child sexual violence and exploitation: psycho-legal experience of ukraine and the world / N. Filipenko, H. Spitsyna, S. Lukashevych, N. Yazan, O. Slipets. *Архів кримінології та судових наук*. 2023. № 2 (8). С. 38–64. DOI: 10.32353/acfs.8.2023.02.

10. Філіпенко Н., Язан Н. Використання можливостей методики «Зелена Кімната» у подоланні наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, Київ, 14–15 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 203–208. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/20022/1/ZAPONZU.pdf>

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Язан Н. С. Впровадження медіації працівниками з ювенальної превенції ГУНП в Донецькій області. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : зб. матеріалів засід. № 4 постійно діючої міжнар. наук.-практ. конф., Кропивницький, 16 груд. 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 74–76. URL: https://ndekc-kirovograd.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Збірник_КНДЕКЦ_16.12.22.pdf.

2. Язан Н., Філіпенко Н. Засади безпеки навчальних закладів України як елементу сектору критичної інфраструктури. *Міждисциплінарний дискурс: стійкість критичної інфраструктури* : тези доп. наук.-практ. конф., Харків, 14 трав. 2024 р. Харків, 2024. С. 170–177. DOI: 10.32620/IDSCI.24.

https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7292/Mizhdystsyplinarynyy_dyskurs.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Язан Н. Навчання в безпеці: нова реальність для української освіти. *Пропілеї права та безпеки*. 2024. № 5. С. 92–94. DOI: 10.32620/pls.2024.5.26.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ.....	31
1.1 Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції як предмет наукових досліджень.....	31
1.1.1 Поняття та сутність кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції як предмет наукових досліджень.....	31
1.1.2 Застосування ювенальних технологій при здійсненні кримінологічної діяльності підрозділами ювенальної превенції.....	50
1.1.3 Об'єкти кримінологічного впливу підрозділів ювенальної превенції.....	72
1.2 Правові засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції.....	82
1.3 Взаємодія підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх.....	104
1.4 Міжнародний досвід у сфері кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції.....	138
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	157
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ	161
2.1 Організаційно-тактичні засади протидії сексуальному насильству та експлуатації неповнолітніх в умовах воєнного конфлікту (проект «Захищене дитинство: реагування та підтримка»).....	161
2.2 Організаційні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (проект «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»).....	187
2.3 Прикладні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо впровадження методики «Зеленої кімнати» в умовах воєнного конфлікту (проект «Правосуддя, дружне до дитини в умовах воєнного конфлікту»).....	202
2.4 Прикладні засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо попереджувального впливу на неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку Національної поліції в умовах воєнного конфлікту (проект «Розкриття особистості»).....	225
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	240
ВИСНОВКИ.....	242
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	253
ДОДАТКИ.....	285

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГУНП України - Головне Управління Національної поліції України
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
КМУ – Кабінет міністрів України
ККУ – Кримінальний кодекс України
КУ – Конституція України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС – Міністерство внутрішніх справ МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
НПУ – Національна поліція України
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПЮП – Підрозділи ювенальної превенції

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Діяльність, спрямована на захист прав, забезпечення інтересів та створення умов для благополуччя неповнолітніх, є одним із головних векторів державної політики будь-якої країни. Цей пріоритет відображає глибоке розуміння того, що від якості життя, розвитку та виховання молоді залежить майбутнє всього суспільства. Виключно за таких умов, коли забезпечується всебічний розвиток особистості, дотримуються права неповнолітнього та створюються умови для розкриття його потенціалу, можна говорити про формування України як демократичної, правової та сучасної європейської держави, орієнтованої на забезпечення благополуччя своїх громадян.

Серед спеціальних суб'єктів, що здійснюють кримінологічну діяльність у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх, важливе місце займають підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України. У рамках протидії злочинності ці підрозділи реалізують як загально-соціальні функції (захист неповнолітніх, просвітницька робота, взаємодія з родинами та освітніми закладами), так і спеціально-кримінологічні завдання (аналіз причин злочинності, ідентифікація ризиків та розробка механізмів їхнього усунення). Завдяки такому поєднанню підрозділи ювенальної превенції стають одним із ключових інструментів у протидії правопорушенням серед неповнолітніх.

Водночас, діяльність підрозділів ювенальної превенції у контексті воєнного конфлікту набуває особливої значущості. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 05.04.2025, серед злочинів, вчинених за період повномасштабного вторгнення РФ, без повного врахування з місць активних військових дій загинули 616 дітей та 1863 дитини було поранено [1]. Так, 04 квітня РФ завдала удару балістичною ракетою по дитячому майданчику. Загинули 19 цивільних, зокрема 9 дітей, ще 74 особи дістали

поранення. Це найбільша кількість загиблих дітей під час одного обстрілу з початку повномасштабної війни у 2022 році [2].

Війна спричиняє глибокі соціальні потрясіння, позбавляючи неповнолітніх стабільності, безпеки та необхідного соціального захисту. Втрата родичів і друзів, домівки, фізичні та психологічні травми, стрес значно підвищує ризик опинитися під загрозою злочинного впливу внаслідок війни, робить неповнолітніх надзвичайно вразливими до залучення у злочинні угруповання. У таких умовах роль ювенальних служб стає критично важливою для запобігання криміналізації неповнолітніх, захисту та забезпечення їхньої соціальної реабілітації.

Основними загрозами, які посилюються під час воєнного конфлікту, є вербування у незаконні збройні формування, де неповнолітні можуть бути залучені до бойових дій як солдати, розвідники або кур'єри, що ставить під загрозу їхнє життя та майбутнє. Крім того, соціальна напруженість та економічна нестабільність підвищують ризик залучення неповнолітніх до кримінальних структур.

Військові дії сприяють зниженню рівня соціального захисту та посилюють стресові ситуації, що збільшує ризики злочинів сексуального характеру та експлуатації неповнолітніх. Правоохоронні органи активно документують та розслідують численні випадки насильства, спрямованого проти неповнолітніх. Цей процес триває, і вже можна впевнено стверджувати про масовість, систематичність та свідомий характер жорстоких дій, які здійснюються збройними силами супротивника щодо населення України. Така ситуація вимагає термінових дій з боку правоохоронних органів та вдосконалення системи захисту дітей. Необхідно також посилити заходи щодо попередження подібних злочинів через впровадження освітніх та профілактичних програм, особливо орієнтованих на неповнолітніх.

Примусова депортація українських дітей на територію країни-агресора стала однією з найболючіших трагедій війни. Ці діти були відірвані від своїх сімей, дому та звичного життя, що завдало їм глибоких психологічних травм. Заданими Центру національного опору, російські окупанти з 24 лютого 2024 року вивезли на територію росії більше 10 тисяч українських дітей. Загарбники викрадають не тільки сиріт, а й дітей, які живуть з батьками [3]. Процес їх повернення в Україну є надзвичайно складним і вимагав значних зусиль з боку правоохоронних органів, зокрема й підрозділів ювенальної превенції.

Війна також призводить до підвищеного рівня насильства та соціальної дезадаптації. Травматичні переживання провокують зростання випадків домашнього насильства та психологічних проблем. Особливої уваги правоохоронців заслуговує явище булінгу у навчальних закладах, де неповнолітні, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО), часто стикаються з цькуванням через мовну та культурну відмінність.

Саме тому масштабні зміни у функціонуванні всієї системи ювенальної превенції, а також у характері та змісті її завдань й функцій, потребують глибокого оновлення як у структурі, так і в організації роботи її співробітників. Тому у центрі нашого дослідження знаходиться розробка інноваційних та максимально ефективних механізмів захисту й підтримки неповнолітніх, які перебувають у зоні підвищеного ризику, як на прифронтових територіях, так і в тиллових регіонах. Умови воєнного часу вимагають комплексного підходу до кримінологічної діяльності, який охоплює оперативне реагування на загрози та довгострокові стратегії підтримки дітей, що постраждали від наслідків війни. При цьому важливо враховувати не лише загальні тенденції злочинності та ризики для молоді, а й індивідуальні потреби кожної дитини, забезпечуючи їм безпеку, соціальну адаптацію та психологічну реабілітацію. Для підвищення ефективності цієї роботи необхідно забезпечити міцну міжвідомчу співпрацю, розширити освітні та реабілітаційні програми, а також активно залучати

міжнародні ресурси для подолання існуючих викликів. Лише комплексний підхід, що поєднує кримінологічні заходи із довгостроковими стратегіями та консолідація зусиль усіх зацікавлених сторін – правоохоронних органів, соціальних служб, громадських організацій та міжнародних партнерів – дозволять створити безпечне середовище для неповнолітніх навіть у складних умовах воєнного часу.

Вирішення цих проблем є одним із ключових теоретико-прикладних завдань кримінології. Важливість цієї проблематики для розвитку систем соціального управління, до яких належить і служба ювенальної превенції, підкреслює необхідність додаткових наукових досліджень. Метою таких досліджень є впровадження змін, які можна охарактеризувати термінами «трансформація», «модернізація» та «розбудова». Адже саме в умовах поточного воєнного конфлікту пріоритети кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції зазнають суттєвих трансформацій. З огляду на надзвичайні умови, пов'язані з воєнними діями, основна увага зосереджується не лише на запобіганні правопорушенням серед неповнолітніх, а й на забезпеченні їхньої безпеки. Значна частина ресурсів та зусиль правоохоронної системи спрямовується на оперативне виявлення потенційних загроз життю, здоров'ю та соціальному благополуччю дітей, особливо тих, які перебувають у зонах активних бойових дій або є внутрішньо переміщеними особами. Таким чином, ювенальна превенція набуває нового стратегічного значення як ключовий інструмент захисту прав дітей в умовах нестабільності та загрози їхньому нормальному розвитку.

Досліджуючи ступінь наукової розробленості проблеми, варто зазначити, що її методологічні, загальнотеоретичні та прикладні аспекти активно досліджувалися вітчизняними кримінологами, соціологами, психологами, педагогами, а також науковцями з країн зарубіжжя. Зокрема, необхідно згадати про здобутки таких учених, як О. М. Бандурка, І. О. Бандурка, А. Б. Блага,

В. С. Батиргарєєва, А. А. Вознюк, Є. О. Гладкова, В. О. Глушков, С. М. Гусаров, Л. М. Давиденко, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, Ю. В. Орлов, В. І. Павликівський, Є. О. Письменський, К. О. Пісоцька, Н. С. Сидоренко, О. О. Титаренко, В. О. Туляков, М. І. Фіалка, Н. Є. Філіпенко, А. Є. Фоменко, В. Б. Харченко, Т. А. Шевчук, А. М. Ященко та багато інших.

Серед закордонних фахівців можна послатися на праці Anglada F., Beauregard E., Biedermann A., Esseiva P., Gallusser A., Gasté L., Ioset S., Kurumisawa Y., Margot P., Martineau M., Ottinger E., Ribaux O., Ridgeway G., Sarraf S., Sparks R., Specht Y. та ін.

На дисертаційному рівні питання кримінологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів та захисту неповнолітніх було проведене І. О. Бандуркою «Кримінально-правовий захист дитинства в Україні» (м. Харків, 2016 р.). Розробці цієї тематики також присвячені роботи: О. С. Іщук «Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України» (м. Харків, 2016 р.); В. М. Бесчастного «Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні» (м. Харків, 2018 р.); А. В. Коваленко «Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні» (м. Дніпро, 2020 р.); Н. Є. Філіпенко «Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: теорія та практика» (м. Харків, 2021 р.); А. Є. Фоменко «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України» (м. Харків, 2021 р.), Н. С. Сидоренко «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України» (м. Дніпро, 2021 р.) та в своєму дисертаційному дослідженні «Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» (м. Дніпро, 2022 р.) К. О. Пісоцька акцентувала увагу на виявленні та аналізу наявних проблем підрозділів ювенальної превенції, а також визначила, що одним

із напрямів удосконалення їх діяльності є потреба нормативного закріплення переліку адміністративно-правових/примусових заходів.

Безперечно, результати цих та інших наукових напрацювань стали теоретичним підґрунтям для вивчення кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції, але у межах окремої монографічної роботи не були предметом дослідження. Багато питань, що стосуються особливостей кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції дотепер залишаються недостатньо розробленими та дискусійними, тому що більшість із них досліджувались фрагментарно, у зв'язку із вирішенням масштабніших проблем або під час розгляду інших аспектів.

Актуальність вирішення цих соціальних запитів також зумовлена нагальною потребою адаптації системи ювенальної превенції до нових викликів, пов'язаних із воєнним конфліктом на території країни, захистом і реабілітацією постраждалих неповнолітніх, а також оновленням законодавства з урахуванням зміненої криміногенної ситуації. Ці фактори створюють достатні підстави для проведення дослідження кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного конфлікту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, встановленими Національною академією правових наук України. Окрім того, тема відповідає основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30, а саме підпункту 3.4.2.7 (Кримінальне право, кримінологія, судоустрій) та Національній стратегії реформування системи

юстиції щодо дітей на період до 2023 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 18 грудня 2018 р. № 1027–р).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут» «26» серпня 2022 р. (Протокол № 1) зі змінами від «21» лютого 2024 р. (Протокол № 8).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення особливостей кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного конфлікту, а також обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення такої діяльності.

Поставлена мета обумовила вирішення таких основних *завдань*:

- дослідити становлення та розвиток кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції;
- проаналізувати нормативно-правове регулювання кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції;
- охарактеризувати форми і методи взаємодії підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх;
- дослідити міжнародний досвід кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції й надати пропозиції щодо його імплементації у вітчизняне законодавство;
- систематизувати організаційно-тактичні засади протидії сексуальному насильству та експлуатації неповнолітніх в умовах воєнного конфлікту на прикладі розробки проєкту «Захищене дитинство: реагування та підтримка»;
- розглянути особливості діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб на прикладі розробки і успішного завершення проєкту «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»;

– охарактеризувати прикладні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо впровадження методики «Зеленої кімнати» в умовах воєнного конфлікту на прикладі створення і впровадження проекту «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей»;

– визначити пріоритети та рівні кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо попереджувального впливу на неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку Національної поліції в умовах воєнного конфлікту на прикладі створення і успішного завершення проекту «Розкриття особистості»;

– запропонувати авторську універсальну Модель діяльності підрозділів ювенальної превенції, спрямовану на захист неповнолітніх, які перебувають у зоні підвищеного ризику, зокрема на прифронтових територіях і в тилкових регіонах.

Об’єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Предметом дослідження є кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції та особливості реалізації повноважень під час воєнного конфлікту.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод наукового пізнання, що забезпечує всебічний аналіз правових, функціональних, організаційних та процедурних аспектів діяльності підрозділів ювенальної превенції в їхньому динамічному розвитку, взаємозв’язках і взаємовпливах.

У якості методологічного підґрунтя в дисертації застосовано приватно-наукові методи пізнання. *Діалектичний метод* дав змогу проаналізувати чинне законодавство України у сфері ювенальної превенції з урахуванням основних законів і категорій діалектики (усі розділи дисертації). *Логіко-семантичний*

метод сприяв уточненню понятійного апарату ювенальної превенції, визначенню її змісту, методологічних підходів та видів діяльності (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 2.4). *Історичний (історично-правовий) метод* дозволив оцінити стан наукових досліджень кримінологічної діяльності загалом і діяльності підрозділів ювенальної превенції зокрема (підрозділ 1.1). *Компаративістський (порівняльно-правовий) і формально-логічний методи* використано для аналізу міжнародного досвіду превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту (підрозділи 1.2; 1.3; 2.1; 2.2; 2.3). *Системно-структурний метод* дав змогу дослідити організацію, підпорядкованість суб'єктів превентивної діяльності та визначити місце підрозділів ювенальної превенції в цій системі (усі розділи дисертації). *Метод документального аналізу* використано для розкриття особливостей нормативно-правового регулювання кримінологічної діяльності ювенальної превенції (підрозділи 1.2; 1.3; 1.4). *Аналітичний метод* дозволив вивчити організаційні заходи поліції щодо превентивної діяльності (підрозділи 2.2; 2.3; 2.4) й сутність її взаємодії з державними органами, установами і громадськістю (підрозділи 1.4; 2.3; 2.4). *Соціологічні методи (анкетування, опитування)* використано для дослідження думки співробітників ювенальної превенції щодо проблем науково–методичного забезпечення кримінологічної діяльності та правового виховання неповнолітніх (підрозділи 2.1; 2.2; 2.3; 2.4). *Методи узагальнення та класифікації* застосовано у вивченні організаційних засад підтримки неповнолітніх, які є внутрішньо переміщеними особами (підрозділ 2.2). *Теоретико–прогностичний метод* використано для розробки напрямів удосконалення кримінологічної діяльності щодо неповнолітніх, які зазнали сексуального насильства під час війни (підрозділи 2.1; 2.3; 2.4). *Структурно-логічний метод* сприяв визначенню основних організаційних напрямів оптимізації кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції (усі розділи дисертації, висновки).

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертації становили Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України, сучасні юридичні кейси з питань превентивної діяльності, законодавство зарубіжних країн. Ці джерела забезпечили необхідну правову базу для аналізу та розробки висновків у рамках дослідження.

При написанні дослідження дисертантка використовувала власний 23-річний досвід роботи у підрозділах Національної поліції України, з яких 10 років – у підрозділах ювенальної превенції.

Інформаційною та емпіричною базою дослідження стали систематизовані дані загальнодержавної та відомчої статистичної звітності щодо діяльності підрозділів ювенальної превенції за 2019–2025 роки; політико-правова публіцистика, довідкова література, статистичні й аналітичні матеріали, а також узагальнена практика Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Міністерства юстиції України, Управління моніторингу додержання прав дитини та сім'ї, молоді та спорту Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також результати узагальнення проведених опитувань 176 працівників підрозділів ювенальної превенції з 4 областей України, серед яких Одеська – 86 працівників, Дніпропетровська – 64, Донецька – 14 та Закарпатська – 12.

При підготовці Розділу 2 були використані також емпіричні матеріали, отримані дисертанткою під час особистої роботи над авторськими проєктами, впровадженими у життя спільно з представниками Національної поліції України, громадських організацій, за підтримки ПРООН у межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру, за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших монографічних досліджень, у якому з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням актуальних правових концепцій досліджено

специфіку кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту.

У результаті проведеного дослідження сформовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– розроблено й запропоновано універсальну *Модель* діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту, яка полягає у застосуванні ефективних методик захисту неповнолітніх, які перебувають у зоні підвищеного ризику, як на прифронтових територіях, так і в тилкових регіонах, та запровадження довгострокових стратегій з підтримки неповнолітніх, що постраждали від наслідків війни.

– розроблено та запроваджено у життя *проект «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»*, який мав на меті комплексний підхід до вирішення проблем, пов'язаних з адаптацією та підтримкою дітей-переселенців. Проект спрямований на протидію булінгу серед неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у школах Закарпатської області через профілактичні заходи та освітні тренінги. Він допоміг підвищити рівень толерантності серед учнів і правову обізнаність неповнолітніх, надаючи їм знання про їх права. Також було організовано заходи для інтеграції неадолітніх переселенців у нові соціальні групи, сприяючи розвитку емпатії та взаєморозуміння;

– ініційовано та успішно реалізовано *проект «Розкриття особистості»*, спрямований на розробку та впровадження комплексних програм, орієнтованих на роботу з різними категоріями неповнолітніх, зокрема тими, хто перебуває у конфлікті із законом, має девіантну поведінку, схильність до бродяжництва або самовільного залишення місця проживання.

удосконалено:

– позицію щодо доцільності розробки міжвідомчого нормативно-правового акту, який регламентує звітність щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та їх реабілітацію, враховуючи специфіку кожного правоохоронного органу. Це сприятиме підвищенню ефективності міжвідомчої взаємодії, уніфікації дій та впровадженню інноваційних методик. Також документ відкриє можливості для міжвідомчих тренінгів, що покращить професійну підготовку та забезпечить комплексний захист прав неповнолітніх;

– методологічні засади захисту дітей від сексуального насильства, експлуатації та кіберзагроз в умовах війни, забезпечення їхньої безпеки, правової підтримки та реабілітації, а також усунення ризиків, пов'язаних із переміщенням, нестабільністю або втратою сімейного захисту. Для цього обґрунтовано необхідність розробки та реалізації *пілотного проєкту «Захищене дитинство: реагування та підтримка»*, який інтегрується в діяльність підрозділів ювенальної превенції м. Києва;

– наукові підходи щодо розуміння процесу взаємодії підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що працюють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх, що сприяють оперативному вирішенню актуальних проблем, забезпеченню високої якості правозахисних заходів і раціональному використанню ресурсів, спрямованих на захист прав і свобод неповнолітніх. Зроблено висновок, що злагоджена співпраця створює умови для досягнення взаєморозуміння між учасниками процесу, уникнення дублювання функцій та посилення професійної взаємодії, що сприяє соціальному розвитку і правовій захищеності дітей, особливо у контексті воєнного конфлікту;

– механізми вивчення передових міжнародних моделей діяльності ювенальних підрозділів, які зарекомендували свою ефективність, де виявлено ключові особливості їхнього досвіду роботи та встановлено, що ефективність таких заходів включає: активне використання інформаційних технологій і

можливостей соціальних мереж для оперативного виявлення ризиків, підвищення обізнаності неповнолітніх та підготовку до дій у загрозованих ситуаціях; підтримку неповнолітніх та їх сімей у складних життєвих обставинах; співпрацю з населенням тощо.

дістало подальший розвиток:

– визначення кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції у широкому розумінні, як складову частину правоохоронної діяльності Національної поліції України, що являє собою сукупність нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, науково-методичних та виховних напрямів попереджувальної діяльності з метою захисту та підтримки неповнолітніх, які знаходяться у складному становищі, виявлення та усунення (мінімізації) причин і умов вчинення правопорушень, виявлення особи неповнолітнього правопорушника, а також жертви правопорушення. Враховуючи особливості кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції у надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного конфлікту, запропонована дефініція такої діяльності у вузькому значенні. Вона охоплює комплекс заходів, що реалізуються співробітниками підрозділів ювенальної превенції, для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних із порушенням прав дітей у результаті воєнних дій. Запроваджена класифікація джерельної бази, що обґрунтовує зміст кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції;

– методика уніфікованих підходів до реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини. Задля цього було успішно реалізовано на практиці *пілотний проєкт «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей»* як системи заходів для забезпечення законності, гуманності та результативності кожного рішення щодо неповнолітніх, які потрапили у конфлікт із законом чи перебувають у контакті із законом. Проєкт реалізовано в містах Дружківка та Слов'янськ Донецької області, Самар, Синельникове та Кривий Ріг Дніпропетровської області.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

- у науково-дослідній сфері ці результати, які в сукупності становлять цілісне знання про кримінологічну діяльність підрозділів ювенальної превенції, можуть бути основою для подальшої розробки відповідних проблем протидії злочинності;
- у галузі правотворчості висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для підготовки й уточнення низки законодавчих та підзаконних актів у сфері організації та здійснення кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції;
- у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів дозволить підвищити ефективність процесів і процедур організації та здійснення кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність підрозділів ювенальної превенції Дніпропетровської області від 05.09.2024, Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність підрозділів ювенальної превенції Донецької області від 03.09.2024);
- в освітньому процесі матеріали дисертації доцільно використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників із дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика злочинів» тощо. Їх враховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених авторкою та за її участю (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут» від 06 травня 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачкою самостійно, викладені в дисертації положення, які виносяться на захист, розроблені нею особисто. У статтях, написаних у співавторстві, здобувачці належить розкриття суті явищ, що досліджуються, а також їх взаємозв'язку з проблематикою кримінологічної діяльності судово-експертних

установ. Власні теоретичні розробки здобувачки в опублікованих у співавторстві наукових працях, що вказані серед праць за темою дисертації, становлять більше 80 %.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертанткою на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: IX International Scientific and Practical Conference Lviv, Ukraine 28–30 November 2022; Міжнародна науково–практична конференція «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності» (м. Кропивницький, 16 грудня 2022 р.); Міжнародна науково–практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій» (м. Полтава, 03 січня 2023 р.); Всеукраїнська науково–практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у ХХІ столітті в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 03 березня 2023 р.); Міжнародна міждисциплінарна науково–практична конференція «Забезпечення стійкості у складних умовах» (Харків – Брістоль, 08 червня 2023 р.); Міжнародна науково–практична конференція «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100–річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 листопада 2023 р.); Міжвузівський науково-практичний семінар, присвячений всесвітньому Дню філософії «Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму» (м. Харків, 16–17 листопада 2023 р.); Міжнародний науково–практичний круглий стіл «Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні» (м. Київ, 14–15 березня 2024 р.); International Conference on Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – Synergetic Engineering. ICTM'2023 : proceedings, 27–29 Dec. 2023, Kharkiv, Ukraine. Cham, 2024; Науково-практична конференція «Захист та стійкість критичної інфраструктури» (м. Харків, 14 травня 2025 р.).

Також, враховуючи власний багаторічний досвід роботи у підрозділах ювенальної превенції, Н. С. Язан організовувала та проводила у якості *тренера та фахівця-інструктора* наступні спеціальні заходи: 29.09.2022 тренінг: «Ненасильницька комунікація як інструмент вирішення конфлікту. Поняття ненасильницької комунікації. Емпатія як інструмент вирішення конфліктів»; 06.10.2022 вебінар «Основи наукометрії»; 09–15.10.2022 тренінги: «Конфлікт – розкриття поняття. Плюси та мінуси конфлікту. Загальна класифікація конфлікту», «Класифікація конфліктів за напрямом, за наповненістю, за способом вирішення, за суб'єктами. Поняття позиції та інтересів у конфлікті», «Ненасильницька комунікація як інструмент вирішення конфлікту. Поняття ненасильницької комунікації. Емпатія як інструмент вирішення конфліктів»; 12.10.2022 тренінг: «Захист прав дитини», «Попередження та виявлення насильства»; 30.11.2022 проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»; 28.02.2023 тренінг: «Психологічні аспекти та особливості виявлення сексуального насильства та постраждалих від зґвалтувань. Особливості зґвалтувань під час війни»; 01.03.2023 тренінг: «Система захисту прав дітей в умовах війни»; 03–05.04.2023 тренінг: «Скажи булінгу – ні»; 06.07.2023 Форум із запобігання та протидії насильству в м. Берегове Закарпатської області; 19–21.07.2023 тренінг для тренерів з психологічної підтримки поліцейських за принципом «Рівний–Рівному»; 22.08.2023 Форум із запобігання та протидії гендерно зумовленому та домашньому насильству; 26.03.2024 тренінг «Особливості роботи з дітьми, які стали свідками насильства»; 13.04.2024 заключний тренінг програми: «Протидія булінгу в шкільному середовищі»; 24.04.2024 презентація проєкту: «Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дорослих і дітей) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області» у міжнародній виставці HANNOVER MESSE 2024; 19–27.08.2024 тренінг для тренерів «Універсальний тренінг із психічного здоров'я»,

19.11.2024 – Універсальний тренінг із психічного здоров'я для фахівців першої лінії контакту в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ.

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені у 4 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 1 статті, опублікованій у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію, 10 працях апробаційного характеру та 3 праці, які додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, які об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 312 сторінок, з яких основний текст дисертації займає 239 сторінок, список використаних джерел розташований на 26 сторінках (204 найменувань), додатки – на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

1.1 Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції як предмет наукових досліджень

1.1.1 Поняття та сутність кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції як предмет наукових досліджень

Сучасна кримінологія представляє собою комплексну галузь знань, яка інтегрує методологічні підходи та теоретичні досягнення різних наукових дисциплін для вирішення актуальних проблем протидії злочинності.

Фахівці-кримінологи прагнуть не лише аналізувати явища злочинності, але й прогнозувати їх розвиток, пропонувати превентивні заходи та сприяти формуванню безпечного середовища. Завдяки постійному оновленню методів і застосуванню сучасних даних, теорія кримінологія створює реальні можливості для усунення соціальних проблем і підвищення рівня громадської безпеки.

Її основне завдання полягає в аналізі змін у суспільстві, що впливають на злочинність, а також у прогнозуванні потенційних ризиків і розробці заходів профілактики, що відповідають сучасним реаліям. Кримінологія досліджує причини та фактори злочинності, враховуючи соціально-економічні нерівності, культурні конфлікти, психоемоційний стан та технологічні трансформації, які сприяють появі нових форм злочинів, таких як кіберзлочини. Вона також використовує технологічні інновації, як-от штучний інтелект і аналіз великих даних, для створення ефективних стратегій профілактики. Крім того, кримінологія акцентує увагу на реабілітації осіб, які вчинили злочини, зменшенні рецидивів і підтримці постраждалих від злочинів. Завдяки міжнародному співробітництву кримінологія сприяє боротьбі з глобальними загрозами, такими

як транскордонна злочинність і торгівля людьми. Сучасна кримінологія є не лише інструментом аналізу злочинності, а й ефективною платформою розвитку безпечного, справедливого та прогресивного суспільства.

Аналізуючи складові елементи кримінології, необхідно зазначити, що вони є невід'ємною частиною всебічного розуміння явища злочинності та її впливу на суспільство. Ці елементи не лише визначають структуру науки, але й забезпечують її здатність адаптуватися до змін у суспільстві, пропонуючи дієві превентивні механізми. Завдяки інтеграції таких складових, як дослідження природи та масштабів злочинності, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, вивчення особистості злочинця, а також розробки ефективних стратегій запобігання, кримінологія формує потужний інструмент для забезпечення громадського порядку та підвищення суспільної безпеки.

Розглядаючи *предмет* кримінології зазначаємо, що він складається із чотирьох основних елементів:

1. *Злочинність*. Кримінологія досліджує злочинність як соціальне явище. Вона аналізує кількісні та якісні показники злочинності, тенденцій злочинної активності, аналіз злочинів у різних регіонах і серед соціальних груп тощо. Злочинність також розглядається як індикатор соціального стану суспільства.

Війна має значний вплив на рівень злочинності. В Україні, наприклад, від початку повномасштабного вторгнення росії спостерігалось зниження рівня злочинності, а також зростання відсотка розкриття злочинів. Це частково пов'язано з тим, що багато злочинців приєдналися до територіальної оборони, ЗСУ або стали волонтерами. Однак війна також створює нові виклики для правоохоронних органів, зокрема боротьбу з диверсійними групами, терористами та колаборантами. Змінився фокус діяльності поліції, яка тепер більше зосереджена на виявленні загроз, пов'язаних із війною [4].

2. *Детермінація злочинності*. Це процес, що розкриває причини та умови виникнення злочинності як суспільного феномену. Вона включає фактори, які

впливають на формування злочинної поведінки, зокрема соціальні, економічні, психологічні та правові аспекти. У кримінології детермінація злочинності відіграє важливу роль в аналізі, оскільки дає змогу визначити механізми, що впливають на рівень злочинності, та розробити дієві заходи її попередження.

Також війна стає потужним детермінуючим фактором, що посилює правопорушення як на індивідуальному, так і на соціальному рівні. У періоди воєнного конфлікту зростає соціальна напруженість, економічна нестабільність і загальне почуття небезпеки, що створює ґрунт для підвищення рівня правопорушень. Один із ключових аспектів – це економічна нерівність, яка значно поглиблюється через руйнування інфраструктури, втрату робочих місць і ресурсів. Люди, опинившись у скрутних умовах, можуть вдаватися до протиправних дій через відчай або потребу виживання. Крім того, війна призводить до значних змін у соціальних зв'язках: порушення сімейних та громадських структур, зростання безпритульності та міграції, що також впливає на виникнення правопорушень. Психологічний вплив війни, зокрема стрес, травма та посттравматичний синдром, стає важливим фактором, що впливає на поведінку окремих осіб. Люди, які пережили бойові дії, можуть демонструвати агресивність, втрату соціальних норм і моральних орієнтирів, що сприяє збільшенню конфліктів і насильства. Також війна створює сприятливі умови для розвитку організованої злочинності. У період хаосу та ослаблення правоохоронної системи зростає незаконний обіг зброї, торгівля людьми, контрабанда й інші види злочинної діяльності. Політична нестабільність і корупція лише посилюють цей процес, ускладнюючи превентивні заходи.

3. Особа злочинця. Важливим аспектом є вивчення соціальних, психологічних та біографічних характеристик осіб, які вчиняють правопорушення. Це дозволяє зрозуміти, які внутрішні та зовнішні чинники впливають на формування злочинної поведінки. Наприклад, кримінологія аналізує вплив дитячих травм, рівня освіти, соціального оточення, а також

індивідуальних особливостей, як-от темперамент і схильність до ризику. Це знання використовується для розробки програм реабілітації й ресоціалізації.

Війна суттєво змінює особу злочинця, впливаючи на його психологію, мотиви та поведінку. Учасники війни можуть втрачати моральні орієнтири через екстремальні обставини, що притуплює емпатію та підвищує жорстокість. Економічні труднощі штовхають багатьох на злочинний шлях, оскільки війна руйнує соціальні та економічні основи. Посттравматичний синдром впливає на здатність раціонально мислити, роблячи людину непередбачуваною. У складній реальності війни хаос і невизначеність часто стають «зручним» прикриттям для злочинної діяльності, а колаборація чи зрада перетворюють звичайних людей на зловмисників. Усе це формує новий, небезпечний тип злочинців, які діють у межах безпрецедентної соціальної та моральної деградації. Ці зміни соціального порядку впливають на систему цінностей і змушують діяти всупереч моральним принципам, формуючи нові виклики для суспільства та правоохоронних органів.

4. *Запобігання злочинності.* Кримінологія розробляє теоретичні основи для профілактики злочинності. Це включає заходи як індивідуального, так і суспільного характеру, спрямовані на зменшення причин і умов, що сприяють злочинам. Наприклад, запобігання може включати соціальні програми підтримки, освітні ініціативи, правові реформи, а також забезпечення роботи правоохоронних органів.

Війна суттєво впливає на стратегії запобігання злочинності, змушуючи адаптувати традиційні методи до нових реалій. У військовий час пріоритети правоохоронних органів змінюються, основний ракурс спрямовується на забезпечення безпеки та виявлення загроз, пов'язаних із війною, таких як диверсійно-розвідувальні групи, терористи та колаборанти. При цьому звичайна профілактика злочинності може відійти на другий план. Водночас війна сприяє зміцненню суспільного об'єднання, коли громади активніше залучаються до підтримки правопорядку, створюючи ініціативи громадянського самоконтролю.

Крім того, зростає роль волонтерських організацій, які працюють на запобігання злочинам через допомогу найуразливішим верствам населення.

У перспективі, після завершення війни, важливим стане повернення до комплексних підходів до запобігання правопорушенням, що включатимуть відновлення економіки, надання соціальної підтримки та реабілітацію ветеранів, які можуть страждати від посттравматичного синдрому. Запобігання злочинності у поствоєнний період вимагатиме значної координації між державою, громадянським суспільством і правоохоронними органами.

Основні *характеристики* сучасної кримінології включають у себе:

– *відображення суспільних тенденцій* – кримінологія вивчає зміни у соціальних структурах, культурних цінностях, економічних умовах, які впливають на злочинність. Це дозволяє прогнозувати потенційні ризики та розробляти профілактичні заходи, які відповідають сучасним реаліям.

– *аналіз причин і факторів злочинності* – наука досліджує широкий спектр причин і умов, що сприяють злочинній поведінці. Зокрема, враховуються економічні нерівності, соціальні конфлікти, психоемоційні фактори, а також глобалізація й технологічні зміни, що призводять до появи нових форм злочинів, таких як кіберзлочини.

– *інноваційні підходи до профілактики* – сучасна кримінологія активно використовує технологічні новації для профілактики та протидії злочинності. Це включає системи штучного інтелекту, аналіз великих даних, інноваційні методи спостереження та моніторингу, а також розробку програм соціальної реабілітації.

– *міжнародне співробітництво* – кримінологія розширює свої кордони завдяки співпраці між країнами, що дозволяє протистояти транскордонній злочинності, незаконну торгівлю зброєю, відмиванням грошей, незаконним обігом наркотиків, торгівлею людьми та іншими глобальними проблемами.

– *соціальна інтеграція та реабілітація* – окрім аналізу злочинності, кримінологія акцентує увагу на питаннях соціальної реабілітації

правопорушників, зменшенні рецидивів, а також інтеграції осіб, які відбули покарання, у суспільство. Вона також досліджує вплив злочинності на потерпілих і розробляє методи їх підтримки, реабілітації та допомоги.

Таким чином, сучасна кримінологія є не лише інструментом аналізу злочинності, але й ефективною платформою для формування новітньої наукової превентивної моделі. Її розвиток залежить від адаптації до нових викликів і використання сучасних інструментів.

Невід'ємною складовою теорії кримінології є кримінологічна діяльність різноманітних спеціальних суб'єктів. Це включає роботу правоохоронних органів, соціальних служб, наукових установ, а також громадських організацій. Вони виконують різноманітні завдання: від аналізу та моніторингу злочинності до розробки й впровадження ефективних заходів профілактики, реабілітації та підтримки жертв злочинів. Спільна діяльність цих суб'єктів формує багаторівневу систему, спрямовану на забезпечення громадської безпеки та мінімізацію ризиків злочинної поведінки. Це дає змогу теорії кримінології активно впливати на практику та суспільство загалом, зміцнюючи її роль як наукової платформи й ефективного механізму соціального управління [5].

Задля всебічного розгляду та пізнання змісту та особливостей кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції, ми застосуємо кримінологічне дослідження. Як слушно зазначають науковці, «процес кримінологічного дослідження передбачає здійснення пізнавальних операцій у певній послідовності, слідування певній схемі, яка охоплює окремі взаємопов'язані етапи дослідження. Їх змістовне наповнення може уточнюватися залежно від цілей конкретного кримінологічного дослідження, які визначають постановку його окремих завдань. Водночас дотримання цієї схеми забезпечує отримання достовірного та змістовного матеріалу, дозволяє робити об'єктивні висновки і пропонувати обґрунтовані наукові рекомендації» [6, с. 112].

Для досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження необхідно виокремити та проаналізувати наукові праці, у яких кримінологічна діяльність як така, а також споріднені до нього феномени виступали окремим об'єктом розгляду фахівців-кримінологів. Водночас, вважаємо доцільним систематизувати джерельну базу нашого дослідження, поділивши її на кілька груп для більш структурованого аналізу.

Вважаємо, що *першу групу* доктринальних джерел становлять дослідження, в яких розкривається сутність кримінологічної діяльності як феномена правового середовища, а також особливості її реалізації різними суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями.

Наприклад, вивчаючи основні напрями діяльності органів прокуратури щодо протидії злочинності, значну увагу питанням кримінологічної діяльності прокурора приділив О. Г. Кальман. Як зазначає дослідник, «зміст кримінологічної діяльності прокурора на стадії досудового слідства становлять його дії, пов'язані з реалізацією таких повноважень: участь у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; надання вказівок слідчому чи органу дізнання щодо виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; повернення кримінальної справи слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з невиявленням причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; відкликання недостатньо необґрунтованого подання слідчого або органу дізнання» [7, с. 84–85]. Питанням кримінологічної роботи співробітників органів прокуратури також займався О. С. Іщук, який підкреслює, що «кримінологічна діяльність – це інтегрована в єдину систему протидії злочинності сукупність функціональних елементів (засобів, форм і видів діяльності), за допомогою яких суб'єкт впливає на фактори злочинності, досягаючи тим самим результативного виконання визначених для органів прокуратури завдань і функцій» [8, с. 323].

Характерною особливістю кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства є те, що ця діяльність обмежена чіткими процесуальними строками, які встановлюються в межах кримінального провадження. Водночас кримінологічна профілактика як соціально-правова діяльність не підпорядковується таким часовим обмеженням і здійснюється відповідними суб'єктами на постійній основі. Це означає, що суб'єкти кримінального судочинства діють у межах встановлених термінів, тоді як профілактична діяльність продовжується безперервно, забезпечуючи безстрокове усунення умов, що сприяють скоєнню правопорушень.

Ми погоджуємося із думкою В. Л. Давиденко, що з погляду системного підходу кримінологічну діяльність суб'єктів кримінального судочинства правомірно розглядати як підсистему кримінального судочинства. Водночас, на нашу думку, така кримінологічна діяльність є складовою системи протидії злочинності. Що стосується останньої, то найбільш повне визначення протидії злочинності у фахових дослідженнях наведено О. М. Литвиновим, який визначає її як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльності відповідних суб'єктів, що взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [9, с. 562]. Водночас зміст кримінологічної діяльності та її обсяг залежать від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності.

Розглядаючи питання особливостей кримінологічної діяльності судово-експертних установ, Н. Є. Філіпенко підкреслює, що її слід визначити як «поетапну діяльність спеціалізованого суб'єкта (державного та/або приватного) кримінального судочинства, яка ґрунтується на визначених засадах, є

інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні експертних методів і прийомів для виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і здійсненні прогностичного оцінювання щодо поширення окремих видів злочинів» [10, с. 51–52]. На її думку, функціонування СЕУ та здійснення ними всього комплексу профілактичної діяльності може охоплювати такі етапи (стадії): 1) попереднє вивчення матеріалів (об'єктів), направлених на експертизу в межах кримінального провадження; 2) безпосереднє дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення; 3) виявлення (встановлення) під час експертного дослідження обставин, що мають значення для профілактики кримінальних правопорушень та запобігання їм; 4) формування інформаційно-аналітичних баз даних криміналістичної та судово-експертної інформації, яка має кримінологічне значення та може бути використана для профілактики правопорушень у майбутньому; 5) формування рекомендацій профілактичного спрямування (конкретні заходи, спрямовані на усунення умов та причин вчинення окремого виду злочину) для правоохоронних органів та інших суб'єктів, задіяних у процесі протидії злочинності; 6) обмін кримінологічно-значущою інформацією (механізм вчинення злочину, психологічний портрет імовірного злочинця, обставини, які обумовили чи сприяли вчиненню конкретного злочину), отриманою за результатами експертних і криміналістичних досліджень зі спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності; 7) у межах міжнародного співробітництва здійснення обміну напрацюваннями (експертною і криміналістичною інформацією) щодо профілактики окремих злочинів, у тому числі і таких, які мають транснаціональний або транскордонний характер; 8) організація та здійснення контролю за реалізацією профілактичних рекомендацій спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності;

9) удосконалення здійснення кримінологічного прогнозування трансформації злочинності та окремих злочинів [10, с. 51–52].

Досліджуючи засади кримінологічної діяльності Національної поліції України А. Є. Фоменко визначає, що це «різновид поліцейської діяльності, що являє собою сукупність правомірних дій поліцейських, які мають знання і навички їх застосування у галузі права загалом, та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами і методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій та практичних формах з метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаних з ними негативними для суспільства явищами, усунення детермінантів вчинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації» [11, с. 13].

Теоретичне підґрунтя застосування механізму кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності обґрунтовано у дослідженні О. П. Шайтуро. Дослідницею визначено та охарактеризовано організаційні й правові форми, а також методи (переконання, контролю, примусу, економічний, соціальної допомоги) кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності; визначено етапи програмування протидії злочинності в діяльності органів місцевого самоврядування, а також індикатори ефективності реалізації програми протидії злочинності на місцевому рівні; досліджено загальносоціальний, спеціально–кримінологічний та індивідуальний рівні кримінологічної діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності [12].

При цьому ми абсолютно погоджуємося із дослідниками, які вважають, що кримінологічна діяльність не може здійснюватися без наявності у суб'єктів кримінологічних компетентностей. У свою чергу, під кримінологічною компетентністю Т. В. Мельничук розуміє «систему знань, навичок та умінь в

галузі теоретичної та практичної кримінології, а також здатність їх результативно застосувати у професійній діяльності для вирішення конкретних завдань превентивно-безпекового змісту та надання правової та/або кримінологічної оцінки діям чи подіям». До основних компетентностей кримінологічної діяльності вона відносить: 1) моніторинг злочинності із застосуванням навичок кримінального аналізу, використанням новітніх технологій, методик «data mining» тощо для визначення стану злочинності, інтерпретації кримінологічних показників злочинності, встановлення системних, зокрема неочевидних, взаємозв'язків між окремими кримінальними елементами та некримінальною інфраструктурою, що використовується у злочинних схемах; 2) кримінологічний профайлінг (ідентифікація, класифікація і типологізація злочинців і злочинів, складання кримінологічних профілів територіальних одиниць або галузей управління/господарювання); 3) інтегрований кримінологічний аналіз причин та умов злочинності на макрорівні; 4) кримінологічне прогнозування, планування та програмування; 5) кризовий кримінологічний менеджмент; 6) правова та кримінологічна оцінка окремих дій та подій, в тому числі причин та умов їх виникнення, можливостей превентивного впливу, визначення виду та міри відповідальності на індивідуальному рівні; 7) аналіз віктимології злочину, визначення необхідних засобів щодо захисту та поновлення порушених прав; 8) кримінологічний аналіз наслідків злочину, визначення видів та розмірів завданої шкоди та можливостей її відшкодування; 9) навички подання кримінологічно-значимої інформації, оцінки її впливу на суспільні настрої; підготовка прес-релізів в межах своєї компетенції для офіційних виступів чи публікацій; 10) кримінологічна експертиза документів (нормативно-правових актів); 11) розробка та застосування кримінологічних критеріїв оцінки ефективності роботи, економічного та ресурсного забезпечення діяльності; 12) узагальнення загроз кримінологічної безпеки, виявлення організаційно-правових проблем її забезпечення, та пошук шляхів вирішення» [13, с. 381–382].

Досліджуючи особливості здійснення кримінологічної діяльності Державним бюро розслідувань, В. М. Дрьомін підкреслює, що «лише діяльність, яка спрямована на вивчення, аналіз, прогнозування й запобігання злочинності та криміногенних соціальних процесів і явищ, може бути віднесена до кримінологічної діяльності – особливого виду професійної спеціалізації» [14, с. 377–378].

З наведеного можна зробити висновок, що кримінологічна діяльність є багатовимірною і поєднує між собою аналітичну складову, яка забезпечує глибоке розуміння природи та динаміки злочинності, та практичну превентивну діяльність, що спрямована на попередження злочинів до їх скоєння. Компетентність спеціально підготовлених фахівців є ключовою умовою успіху в обох напрямках, адже саме їхні знання та навички дозволяють використовувати наукові підходи для вирішення кримінологічних завдань. Грамотна інтеграція теорії й практики сприяє ефективному впровадженню інноваційних методів боротьби зі злочинністю та зміцненню суспільного порядку.

До *другої групи* доктринальних джерел нами віднесено дослідження, що стосуються специфічних видів кримінологічної діяльності, таких як кримінологічне прогнозування та кримінологічне планування.

Кримінологічну діяльність можна розглядати як вид професійної діяльності, що спрямована на дослідження феномена злочинності, її детермінант, а також на розроблення ефективних заходів профілактики та мінімізації кількості злочинів. Ця діяльність має тісний зв'язок із профілактичною роботою, оскільки забезпечує останню інформацією для побудови планів (через кримінологічний прогноз) і створення науково-обґрунтованих рекомендацій. Це дозволяє не лише прогнозувати кримінальні загрози, а й забезпечувати системний підхід до їх мінімізації на основі аналітичних даних і передбачення.

Кримінологічне планування, як підкреслював І. М. Даньшин, являє собою «діяльність представницьких органів влади по розробленню цілей, завдань і

заходів для подолання злочинності, шляхів, напрямів і засобів вирішення цих завдань, їх нормативного, інформаційного, методичного, ресурсного забезпечення на певний проміжок часу. Воно практично виражається в розробленні та впровадженні системи заходів, спрямованих на розвиток позитивних тенденцій, що виключають, нейтралізують можливість антисуспільної поведінки з боку окремих осіб, які створюють у країні або окремих її регіонах таку обстановку, що ускладнювала б, перешкоджала вчиненню злочинів». Також він зазначає, що «кримінологічне планування, складається з таких етапів: а) організаційно-підготовчий етап (визначення основних завдань майбутньої роботи, встановлення строків її виконання, створення робочої групи виконавців, розподіл обов'язків між ними, джерела матеріально-технічного забезпечення); б) інформаційно-аналітичний етап (аналіз кількісно-якісних показників злочинності, вивчення особи злочинців, ознайомлення зі станом попередження злочинів і правопорушень на окремих об'єктах та соціально-економічними умовами на них); в) розробка змісту планованого документа; г) виконання запланованих заходів; ґ) оцінка одержаних результатів [15, с. 146].

Іншу точку зору щодо розуміння сутності кримінологічного планування представляє Ю.В. Орлов. За його переконанням, «планування кримінологічне – це цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань протидії злочинності визначаються шляхи та засоби їх вирішення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне й ресурсне його забезпечення на визначений період часу. За своєю суттю воно є функцією управління у сфері протидії злочинності та, водночас, способом розроблення конкретного управлінського рішення, а сам план – формою такого рішення» [16, с. 358].

До схожих результатів приходить й М. Ю. Шуп'яна, яка наголошує, що під «кримінологічним плануванням необхідно розуміти діяльність, пов'язану з розробкою плану, в якому на основі завдань боротьби зі злочинністю

визначаються її шляхи та засоби, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне й ресурсне забезпечення, а також проміжок часу, протягом якого триватиме виконання плану, та суб'єкти, котрі його виконуватимуть» [17, с. 196].

Вивчаючи це питання О. М. Литвинов підкреслює, що кримінологічне планування – є «діяльністю, яка спрямована на обробку та аналіз кримінологічної інформації з метою отримання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп, детермінанти злочинності, імовірність вчинення злочину конкретною особою, діяльність щодо запобігання злочинам. Кримінологічне прогнозування, таким чином, розуміється з одного боку як особлива процедура, що входить як стадія до архітекτονіки будь-якого кримінологічного дослідження, з другого – як метод досягнення більш віддалених цілей ніж власне передбачення». До цілей кримінологічного прогнозування науковець відносить: «встановлення можливих змін у стані, рівні, структурі, динаміці злочинності в майбутньому; встановлення можливості появи нових видів злочинів та фактичної втрати суспільної небезпечності нині існуючих, а також факторів, що можуть мати вплив на ці процеси; встановлення можливості появи нових видів злочинців; з'ясування імовірності та можливостей вчинення злочину конкретною особою; забезпечення випереджаючою інформацією всіх обставин, що мають суттєве значення для розробки перспективних планів щодо протидії злочинності; забезпечення можливості розроблення загальної концепції протидії злочинності, вибору оптимального шляху розвитку спеціалізованих суб'єктів анти кримінальної діяльності» [18].

За твердженням О. М. Джужи, кримінологічне прогнозування – це «процес наукового передбачення змін тенденцій, кількісних і якісних характеристики злочинності, її детермінантів, особи злочинця, діяльності попередження злочинів у майбутньому а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки» [19, с. 161].

До *третьої групи* доктринальних джерел нами віднесені дослідження, що розкривають сутність кримінологічної діяльності через здійснення кримінологічної профілактики.

Відомі вчені Д. Грехем та Т. Беннет у своїй роботі «Стратегії профілактики злочинності в Європі й Північній Америці», виданій у Гельсінкі в 1995 році, досліджують різні підходи до такої діяльності в європейських та північноамериканських країнах. У ній вони аналізують стратегії профілактики злочинів на різних рівнях, акцентуючи увагу на практиках, які виявилися найбільш ефективними у цих регіонах. Основна увага приділяється профілактичним заходам, спрямованим на зміну середовища, де скоюються злочини, а також на соціальну реінтеграцію правопорушників. Ця праця є важливим джерелом для вивчення порівняльних аспектів профілактики злочинності між різними правовими системами, що дає змогу краще зрозуміти загальносвітові тенденції у кримінальній політиці. Профілактика злочинності визначається дослідниками як «сукупність заходів, що здійснюються з метою мінімізувати можливості та ризики скоєння злочинів». Це може включати як зниження умов для їх здійснення, так і вплив на потенційних правопорушників і населення в цілому [20].

Як підкреслюють українські науковці, зокрема Т. А. Шевчук [21], «кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства, будучи самостійною підсистемою іншої системи більш високого рівня, яка називається кримінальним судочинством, є тісно пов'язаною з кримінологічною профілактикою злочинів, що проводиться поза межами кримінального судочинства. У науковій літературі під кримінологічною профілактикою розуміється сукупність заходів із виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов та інших детермінант злочинності. Іноді у визначення кримінологічної профілактики додатково вводиться вказівка на діяльність (заходи) коригувального впливу на осіб, які можуть вчинити злочин».

Переосмислюючи твердження В. Л. Давиденка, з урахуванням положень Кримінального процесуального Кодексу України та кримінологічних можливостей та функцій підрозділів ювенальної превенції, зазначимо, що змістовний бік кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства і змістовний бік кримінологічної профілактики в цілому збігаються: в обох випадках ідеться про усунення факторів, що детермінують злочинність [22, с. 10–11].

Розбіжність полягає в тому, що у першому випадку діяльність здійснюється в рамках кримінального судочинства (точніше, під час проведення кримінального провадження) і виконується виключно учасниками цього процесу. У другому варіанті діяльність здійснюється без суворо визначених меж, а суб'єктами кримінологічної профілактики можуть виступати різноманітні державні установи, громадські об'єднання, посадові особи та навіть окремі громадяни. Це означає, що профілактика злочинності за межами кримінального провадження є більш всеосяжною та залучає різноманітні суспільні інститути для досягнення своїх цілей.

Однак слід зазначити, що характеризуючи таку діяльність, науковці звертають увагу переважно на дії слідчого та інших суб'єктів кримінального судочинства, спрямованих на виявлення причин і умов, що спричинили злочин. Водночас часто ігнорується або недостатньо розглядається важливий аспект, пов'язаний із усуненням цих причин і умов. Це створює прогалину у профілактичних заходах, оскільки дії, спрямовані на усунення чинників, які сприяли скоєнню правопорушення, є невід'ємною частиною ефективної кримінологічної профілактики.

Окрему групу досліджень складають наукові праці, в яких фахівці аргументовано доводять, що поняття кримінологічної діяльності суб'єктів профілактики злочинності є досить умовним, що дозволяє трактувати його як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому контексті кримінологічна

діяльність охоплює весь спектр роботи, яку здійснюють відповідні суб'єкти з метою попередження злочинності загалом. До такого виду діяльності належить виявлення та аналіз соціальних, економічних, психологічних і правових чинників, що сприяють вчиненню злочинів (детермінант), вплив на осіб, які вже вчинили правопорушення або можуть стати потенційними жертвами злочинів, а також реалізація комплексу превентивних заходів, зокрема проведення правового виховання, підвищення рівня правосвідомості населення, формування толерантного соціального середовища тощо.

У вузькому розумінні кримінологічна діяльність трактується як сукупність дій окремих суб'єктів, спрямованих безпосередньо на виявлення конкретних причин та умов, що сприяють злочинній поведінці, а також на їх усунення або мінімізацію.

Такий підхід акцентує увагу на точковому, цілеспрямованому впливі з боку компетентних органів, які реалізують превентивні стратегії на основі вивчення емпіричних даних, оцінки ризиків та впровадження коригувальних механізмів у середовищі підвищеного криміногенного ризику.

Наприклад, у своєму ґрунтовному дисертаційному дослідженні Н. С. Сидоренко зазначає, що «кримінологічну діяльність органів кримінального судочинства України визначено у широкому значенні як складову правоохоронної діяльності, що являє собою сукупність процесуальних, організаційних, управлінських, наглядових, контрольних, інформаційних, аналітичних, експертних, превентивних заходів, що вживаються суб'єктами уповноваженими на виявлення, попередження, припинення, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, а також судовий розгляд кримінальних проваджень з метою виявлення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень, їх усунення, з'ясування особи злочинця, а також жертви кримінального правопорушення; у вузькому розумінні – це діяльність сторони кримінального провадження з боку обвинувачення (слідчого, дізнавача,

керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, прокурора), а також суду та державних судово-експертних установ, яка здійснюється в ході здійснення такого провадження з метою виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів та кримінальних проступків, їх усунення та мінімізації криміногенного впливу» [23, с. 23–24].

Приміром такі знані українські вчені, як В. Л. Давиденко, О. М. Литвинов, О. О. Титаренко та ін. [22], розглядаючи питання змісту та особливостей кримінологічної діяльності окремих суб'єктів кримінального судочинства (слідчого, дізнавача, прокурора, адвоката-захисника, суду, судового експерта та ін.) дійшли висновку, що саме такий поділ є найбільш раціональним та максимально описує зміст їх профілактичної діяльності.

Узагальнюючи зроблені висновки, можна стверджувати, що кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції є багатофункціональною системою, яка спрямована на забезпечення комплексного підходу до попередження злочинності серед молоді та захисту їхніх прав. Війна і пов'язані з нею виклики змушують ці підрозділи адаптувати свої методи, акцентуючи увагу на безпеці дітей, моніторингу ризиків та співпраці з іншими структурами для створення ефективних механізмів захисту.

Тому ми вважаємо, що *кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції у широкому розумінні* – це складова частина правоохоронної діяльності Національної поліції України, що являє собою сукупність нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, науково-методичних, та виховних напрямів попереджувальної діяльності з метою захисту та підтримки неповнолітніх, які знаходяться у складному становищі, виявлення та усунення (мінімізації) причин і умов вчинення правопорушень, виявлення особи неповнолітнього правопорушника, а також жертви правопорушення.

Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції у вузькому розумінні являє собою спеціалізовану діяльність, спрямовану на захист прав та

інтересів неповнолітніх у надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного конфлікту. Вона охоплює комплекс заходів, що реалізуються співробітниками підрозділів ювенальної превенції для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних із порушенням прав дітей у результаті воєнних дій.

Основними напрямками такої діяльності є:

1. *Негайне попередження порушення прав неповнолітніх:* забезпечення оперативної реакції на ситуації, які загрожують життю, здоров'ю, психічному стану або соціальній адаптації дітей. Це включає запобігання експлуатації, насильству, залученню до участі у воєнних діях, а також іншим формам порушення прав людини.

2. *Усунення причин та умов негативного впливу:* аналіз факторів, що сприяють вразливості неповнолітніх у контексті воєнного конфлікту, та вжиття заходів для їх усунення/мінімізації. До таких факторів можуть належати руйнування житла, втрата батьків, перебування у зоні активних бойових дій, евакуація тощо.

3. *Виявлення неповнолітніх, які потребують особливого захисту:* ідентифікація категорій неповнолітніх, які опинилися в критичному становищі (сироти, діти з інвалідністю, постраждалі від насильства, біженці тощо), та включення їх до програм підтримки.

4. *Реабілітація та соціальна адаптація:* застосування індивідуалізованих заходів реабілітації, спрямованих на відновлення фізичного та психологічного здоров'я дітей, а також їх повернення до нормального життя (спільно із лікарями, соціальними працівниками, педагогами) [5].

Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції у цьому контексті є не лише практичною, але й науково обґрунтованою. Вона базується на дослідженні специфічних ризиків, з якими стикаються неповнолітні під час воєнних конфліктів, і враховує особливості їхнього вікового, психоемоційного та соціального розвитку. Ця діяльність має системний характер і передбачає

взаємодію з іншими державними органами, міжнародними організаціями та громадськими інституціями для забезпечення комплексного захисту прав неповнолітніх. У цілому, вона спрямована на мінімізацію негативних наслідків воєнного конфлікту для молодого покоління та створення умов для їх подальшої безпечної та повноцінної життєдіяльності.

1.1.2 Застосування ювенальних технологій при здійсненні кримінологічної діяльності підрозділами ювенальної превенції

Невід’ємною складовою кримінологічної діяльності є профілактична робота, оскільки вона формує основу для аналізу причин злочинності та розробки ефективних заходів її запобігання.

Превентивна діяльність інтегрується у загальний процес дослідження злочинних явищ, забезпечуючи практичний компонент у протидії злочинності. Спеціальні суб’єкти, які здійснюють кримінологічну діяльність, активно використовують профілактичний підхід для усунення загроз і мінімізації наслідків правопорушень, роблячи профілактику ключовою частиною кримінологічної діяльності. Таким чином, профілактика стає практичною реалізацією кримінологічних теорій та стратегій у реальних умовах.

Розглядаючи кримінологічну діяльність як, здебільшого, превентивну, стає зрозуміло, що із загального поняття профілактики злочинів виділяється *кримінологічна профілактика*, яка визначається як спеціальні кримінологічні заходи правового характеру. Деякі з них базуються на правових нормах, але не регулюються ними (наприклад, правове виховання); інші ж напряму врегульовані правом (наприклад, кримінологічний контроль над певними категоріями осіб, здійснюваний спеціальними суб’єктами, наприклад, співробітниками підрозділів ювенальної превенції).

Кримінологічна профілактика розглядається як спеціально-юридична діяльність, яка передбачає застосування заходів щодо осіб із протиправною орієнтацією та вплив на криміногенні чинники. Розкриваючи це поняття М. В. Кікалішвілі вважає, що спеціально-кримінологічна профілактика злочинності – це діяльність органів кримінальної юстиції із недопущення злочинної поведінки в суспільстві та вчинення дій, спрямованих на захист кожного члена суспільства від будь-яких злочинних проявів [24]. Також вчений наголошує, що під спеціально-кримінологічними заходами слід розуміти певні дії, що вчинюються за вектором скорочення конкретного виду злочинів, із визначенням умов та причин вчинення злочинних дій. З огляду на це такі заходи можна поділити на загальнодержавні та локальні, а також галузеві, які актуальні для окремих категорій людей, наприклад, державних службовців. Заходи спеціально-кримінологічної профілактики злочинності є специфічною категорією, адже саме їх існування зумовлене наявністю злочинності як явища. Зазначені заходи покликані виконувати такі завдання: 1) контроль рівня злочинності всередині держави; 2) вивчення зарубіжного досвіду протидії певному виду злочинності, а також наукових досліджень стосовно цього виду злочинності; 3) розробку та безпосереднє виконання операцій, спрямованих на викорінення злочинних проявів; 4) моніторинг проведених заходів; 5) формування в пересічних громадян законослухняної моделі поведінки [24, с. 66–69].

Відомий український кримінолог В. В. Голіна підкреслює, що спеціально-кримінологічна профілактика злочинності – це не просто набір хаотичних дій правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу із злочинністю, а сукупність певного комплексу заходів, розроблених спеціально для запобігання подальшому розвитку злочинності та викоріненню вже існуючих її проявів. При цьому він зазначає, що на відміну від загальносоціальної профілактики, яка зосереджує свою діяльність на певному впливі на загальний комплекс негативних явищ в

суспільстві, спеціально-кримінологічна профілактика має чітку спрямованість на певні суспільні відносини, в яких спостерігається злочинна тенденція, яку намагаються подолати [25, с. 7]. Видами кримінологічної профілактики, на його думку, є: «а) профілактика випередження (вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, заснований на прогнозі, що спрямована на недопущення виникнення криміногенних явищ і процесів, які здатні масово формувати злочинну мотивацію); б) профілактика обмеження (запобіжні заходи, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців); в) профілактика усунення (діяльність суб'єктів, яка декриміногенізує або навіть ліквідує негативні явища та процеси, що детермінують злочинні прояви); г) профілактика захисту (сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів).

Спеціально-кримінологічна профілактика має чітко визначену мету – запобігання поширенню злочинності. Вона відрізняється від індивідуальної профілактики, яка спрямована виключно на конкретну особу, та від загальносоціальної профілактики, що аналізує теоретичні чинники виникнення певних видів злочинності.

Таким чином, кримінологічна профілактика (або спеціально-кримінологічна профілактика) [26, 27] виступає як спеціальна діяльність, спрямована на виявлення, вивчення детермінант злочинної поведінки та надання на них запобіжного впливу через блокування, мінімізацію або, за можливості, усунення. За критерієм «об'єкт впливу» кримінологічна профілактика поділяється на загальну (стосовно необмеженого кола осіб) і на індивідуальну, яка стосується правопорушників та осіб із девіантною поведінкою.

Вивчивши думки науковців ми вважаємо, що у найбільш загальному вигляді існує дві основні класифікації профілактики злочинності, перша з яких

ґрунтується на об'єктах впливу і розділяє профілактику на первинну, вторинну і третинну:

Первинна профілактика зосереджена на фізичному та соціальному середовищі, яке може впливати на можливість вчинення злочину. Це може включати планування, підвищення рівня безпеки в суспільстві або зниження рівня соціального неблагополуччя в районах. Якщо мова йде про діяльність підрозділів ювенальної превенції, то можна стверджувати, що вони відіграють ключову роль, оскільки має на меті створення сприятливого середовища, що знижує ризик виникнення правопорушень серед неповнолітніх. Це, наприклад, включає організацію освітніх заходів, формування позитивної соціальної атмосфери, співпрацю з освітніми закладами та залучення неповнолітніх до конструктивних форм діяльності. Завдяки цьому первинна профілактика сприяє зміцненню моральних і етичних цінностей у молодіжному середовищі, запобігаючи девіантній поведінці на ранніх етапах.

Вторинна профілактика спрямована на підтримку людей або груп, які мають підвищений ризик стати правопорушниками, наприклад, сімей на межі розпаду, дітей з проблемами в навчанні або підлітків, які ризикують стати безробітними. Вторинна профілактика, яку здійснюють підрозділи ювенальної превенції, зосереджується, в основному, на роботі з групами ризику, які вже демонструють девіантну поведінку, з метою запобігти вчинення ними більш серйозних правопорушень. У рамках цієї діяльності застосовуються індивідуальні підходи, соціально-психологічна підтримка та програми корекції поведінки. Підрозділи ювенальної превенції активно взаємодіють із освітніми та соціальними установами, а також сім'ями цих неповнолітніх, створюючи умови для їхньої соціальної реабілітації та адаптації. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризик рецидивів і сприяє поверненню молоді до конструктивної життєдіяльності.

Третинна профілактика орієнтована на осіб, які вже вчинили злочин, і має на меті запобігти рецидивам [28]. Підрозділи ювенальної превенції відіграють

важливу роль у третинній профілактиці, зосереджуючи свої зусилля на реабілітації дітей, які стали жертвами злочинів або вже мали досвід правопорушень. Ця діяльність включає психологічну підтримку, соціальну адаптацію та сприяння у відновленні нормального життя. Особлива увага приділяється створенню безпечного середовища, яке дозволяє мінімізувати ризик повторних правопорушень і забезпечує їх успішну інтеграцію в суспільство.

Останнім часом до цієї класифікації додано також увагу до жертв злочинів, які раніше розглядалися лише як свідки або аргументи для суду, але тепер стали важливою частиною профілактичних заходів. Війна значно ускладнює реалізацію профілактичних заходів стосовно жертв злочинів, але водночас, підвищує її важливість. Під час воєнних конфліктів кількість дітей, які стають жертвами злочинів або переживають травматичний досвід, стрімко зростає. Це зумовлює необхідність активізації заходів профілактики, спрямованих на реабілітацію, психологічну та соціальну підтримку таких дітей.

Інша класифікація базується на критерії «напрямки профілактичної діяльності». Відповідно до цього критерію виділяють: соціальну профілактику (соціальна політика); ситуаційна превенція злочинності; профілактика злочинності за допомогою населення. Організація профілактики злочинності неповнолітніх на соціальному рівні (соціальна профілактика) вимагає визначення засад соціальної політики, орієнтованої на створення умов для забезпечення наступних напрямків діяльності інститутів соціального контролю.

1. *Оптимізація законодавства для підвищення його дієвості*
2. *Посилення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, особливо у сфері виконання покарання щодо неповнолітніх.*
3. *У галузі охорони здоров'я: розробка та впровадження програм підтримки осіб з фізичними та психічними вадами для їхньої повноцінної соціальної інтеграції (зокрема дітей); активне поширення інформації про здоровий спосіб життя через засоби масової комунікації, популяризація знань щодо шкідливого*

впливу алкоголю та наркотиків, організація консультаційних центрів при медичних установах і навчальних закладах; створення умов для розвитку різних форм лікування алкоголізму та наркоманії, як у комерційному, так і некомерційному секторі.

4. *У сфері освіти:* включення до шкільних програм навчання курсів з розвитку навичок здорового та безпечного життя, опанування прийомів самозахисту та підвищення соціальних компетенцій; запобігання насильству та знущанням у школі (так, у Франції для цього задіюють безробітних випускників шкіл, які отримують статус вихователів-помічників і допомагають зменшити кількість бійок і насильства в школах, забезпечують безпеку на шляху до школи та назад, допомагають учителям у проведенні позакласних заходів); інтеграція інтересів сім'ї та школи передбачає комплексний підхід, спрямований на гармонізацію взаємодії між освітнім середовищем та родиною. Зокрема, у США реалізуються програми, що включають навчання батьків, розвиток комунікативних навичок у дітей, контроль безпеки на дитячих майданчиках, а також створення спеціальної телефонної лінії «сім'я – школа». Наслідком таких заходів є значне зниження рівня агресії та девіантної поведінки серед підлітків; важливим напрямом є створення спеціалізованих служб підтримки учнів, які забезпечують консультації з питань куріння, вживання алкоголю та наркотиків, сексуальних стосунків, розв'язання конфліктів та академічну допомогу тим, хто має труднощі в навчанні; окремий акцент робиться на заходах, що сприяють творчому розвитку дітей, включаючи конкурси, тематичні свята, олімпіади з навчальних дисциплін, спільні екскурсії, а також наставництво, коли старші учні допомагають молодшим; критично важливим є підтримка обдарованих дітей із малозабезпечених сімей, що передбачає як матеріальну допомогу у вигляді стипендій та опікунських фондів, так і психологічну підтримку у здобутті якісної освіти; також необхідним є розширення мережі безкоштовних гуртків за

інтересами та спортивних секцій, що сприятиме формуванню здорового суспільного середовища та забезпечить додаткові можливості для розвитку дітей.

5. Формами превентивного впливу на криміногенні фактори *на рівні сім'ї* є: широке використання адаптивні робочі графіки або неповна зайнятість для жінок та чоловіків, які мають дітей, оскільки неухважність батьків до своїх дітей є одним із найсильніших факторів, що впливають на девіантну поведінку дітей; удосконалення системи пренатальні та постнатальні медичні послуги, спрямовані на зниження або запобігання випадкам патологічної вагітності, родових і післяродових травм у дітей. Освітні програми для батьків, що включають навчання педагогічним навичкам, організацію консультаційних служб та функціонування телефонів довіри. Підвищення стандартів роботи дошкільних закладів із пріоритетом на розвиток пізнавальних здібностей дітей та їх соціальну адаптацію. Розробка та впровадження програм підтримки сімей у ситуаціях соціальної дезадаптації та стресу (наприклад, сімей вимушених переселенців).

6. Соціальна політика *в галузі міського благоустрою* включає: розширення масштабів житлового будівництва та прискорення ремонтних заходів для покращення житлових умов. Впровадження програм підтримки бездомних, спрямованих на вирішення проблем житлової нестабільності. Оптимальне використання «зелених поясів» для зниження середньої щільності населення та покращення екологічної ситуації. Розробка і реалізація проєктів, що передбачають створення зон відпочинку, ігрових і спортивних майданчиків для забезпечення комфортного міського простору. Удосконалення транспортної інфраструктури та покращення роботи громадського транспорту для підвищення мобільності населення.

7. *Щодо молоді* основними напрямками соціальної політики є: запобігання безпритульності (наприклад, організація спеціалізованих молодіжних центрів, що функціонують за принципом гуртожитків, де молоді люди можуть отримати

тимчасовий притулок, а також консультаційну підтримку з питань сімейних стосунків, працевлаштування та вирішення конфліктів. Створення сприятливих умов для самоорганізації молоді шляхом відкриття безкоштовних клубів за інтересами у житлових районах, що сприятиме соціальній активності та розвитку особистих навичок. Розробка програм професійної орієнтації та навчання з метою забезпечення молодих людей знаннями та навичками для успішного працевлаштування.

8. *Поліпшення безпекової складової простору* життя неповнолітніх є важливим напрямком діяльності правоохоронних органів, особливо в умовах соціальних і воєнних викликів. Це включає створення безпечного фізичного середовища, яке відповідає потребам дітей, забезпечення доступу до освітніх і соціальних ресурсів, а також підтримку психологічного благополуччя. Важливу роль відіграють профілактичні заходи, спрямовані на запобігання ризикам, таким як насильство, небезпека на вулицях або злочинна діяльність. Інтеграція таких програм у шкільні та громадські ініціативи допомагає виховувати культури безпеки серед молоді. Співпраця між правоохоронними органами, громадськими організаціями та місцевими громадами є ключовою у створенні простору, де діти можуть розвиватися без загроз і негативного впливу.

Звісно, ефективна розробка та реалізація комплексних профілактичних програм потребує міжвідомчої співпраці та залучення всіх рівнів влади, громадських організацій і міжнародних партнерів. Міжнародний досвід дійсно може слугувати цінним орієнтиром для України. Наприклад, у багатьох країнах успішні профілактичні програми реалізуються завдяки партнерству освітніх, правоохоронних та соціальних структур. Важливе значення має адаптація іноземних практик до національного контексту, враховуючи культурні, економічні та соціальні особливості. Такий інтегрований підхід забезпечує комплексність і стабільність у запобіганні злочинності, а також зміцнює довіру громадян до цих програм [5].

У різні періоди за кордоном створювалися різноманітні моделі співпраці зацікавлених органів щодо попередження злочинності. Наприклад, у провідній позиції французької системи профілактики стоїть Національна рада (до якої входять представники всіх зацікавлених міністерств), що курирується Міністром у справах міст. На регіональному рівні здійснення національної політики в галузі попередження злочинності здійснюють Ради з профілактики злочинності (вони так називаються, хоча їх діяльність спрямована також на інші форми девіантної поведінки). Ці Ради очолюють головні адміністратори департаментів. На муніципальному рівні відповідальність за реалізацію превентивної політики покладена на Комунальні ради, що сприяє ефективному обміну інформацією та узгодженню дій. Така структура забезпечує координацію як у горизонтальному вимірі — між місцевими органами влади та громадськістю, так і у вертикальному — між місцевими адміністраціями, громадянським суспільством та центральним урядом. Наприклад, «Стратегія запобігання молодіжній злочинності» комуни Білле-Сен-Мішель-Парк-Екстеншн підкріплює конкретні заходи, що вживаються комунами для боротьби з насильством, яке вчиняють і з яким стикаються молоді люди. У 2021 році комуна провела поглиблений аналіз і доручила Міжнародному центру з попередження злочинності (CIPС) провести заходи з вирішення проблем. Для того, щоб виявити причини проблем насильства серед молоді на території адміністративної одиниці та надати рекомендації, CIPС проконсультувався з понад 25 партнерами (громадськими організаціями, відділами поліції, школами). Саме на основі виявлених причин та рекомендацій, наданих експертами CIPС з питань запобігання насильству, комуна розробив свою «Стратегію запобігання молодіжній злочинності». Сотні тисяч доларів були виділені на фінансування численних проєктів партнерських організацій, які підтримують молодь у віці від 12 до 25 років у районі. Зокрема, вони дозволяють запровадити фізичні та культурні заходи, придбати додаткове обладнання для

молоді, найняти консультантів та надати підтримку для покращення соціальної інтеграції молодих людей [29].

Україна, принаймні у довоєнний час, активно працювала над запобіганням злочинності неповнолітніх, але структура та формат реалізації таких програм відрізняється від французьких регіональних ініціатив. Наприклад, в Україні функціонують регіональні програми підтримки молоді, у деяких областях (Львівська, Київська, Харківська) діють проекти, спрямовані на професійну орієнтацію, соціалізацію та захист прав молоді. Але вони вирізняються певними особливостями, що робить їх відмінними від французької програми. Це:

1. *Децентралізація*: У Франції комуни мають значний ступінь автономії та можуть самостійно розробляти та фінансувати профілактичні програми. У той час як Україна лише недавно перейшла до ширшої децентралізації, тому роль місцевих органів влади у створенні подібних ініціатив ще не так велика.

2. *Фінансування*: Французькі програми часто фінансуються за рахунок місцевого бюджету, що забезпечує їх сталість. В Україні ж головним джерелом фінансування є держбюджет, що може обмежувати масштаби та ефективність програм.

3. *Міждисциплінарність*: Французькі програми часто інтегрують зусилля різних суб'єктів – від освітян до правоохоронців. У Україні така взаємодія ще не завжди є системною.

Хоча українські програми не завжди мають такий же цілеспрямований характер, як французькі, є приклади успішних ініціатив: «Безпечне місто» – програма, яка реалізується у багатьох містах України, спрямована на зменшення злочинності, зокрема серед молоді, через створення безпечного середовища [30].

Таким чином, хоча Україна поки не має регіональних програм, повністю ідентичних закордонним, існують локальні ініціативи, які спрямовані на вирішення схожих завдань. Для досягнення більшої ефективності потрібна

більша децентралізація, наукова підтримка та фінансування. Адаптація зарубіжного досвіду, зокрема французьких моделей, може стати важливим кроком у цьому напрямку.

У діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції ключовим елементом є своєчасне впровадження заходів, спрямованих на попередження потенційних ризиків і небажаних наслідків у майбутньому. Рання профілактика дозволяє ефективно вирішувати проблеми на початкових етапах роботи з неповнолітніми, знижуючи ймовірність їх ускладнення. Своєчасне запобіжне втручання значно підвищує ймовірність досягнення профілактичного ефекту, що дозволяє відстрочити або навіть усунути можливість скоєння злочину.

На нашу думку, *рання профілактика* є запобіжним впливом на осіб із девіантною поведінкою, які мають схильність до правопорушення¹. Завдяки своєчасному впровадженню превентивних заходів можливо ефективно скоригувати їхню поведінку, попередивши виникнення потенційних кримінальних загроз, а також сприяти усуненню негативних проявів соціальної девіації. Як досить ефективні методи профілактичного впливу використовують переконання, допомогу та заохочення правосвідомої поведінки. Таким чином, діяльність суб'єктів профілактики, у тому числі й підрозділів ювенальної превенції, правопорушень полягає у виявленні, дослідженні та вивченні початкових ознак девіантної поведінки, складанні прогнозів щодо тенденцій соціалізації особистості, а також у запобіжному впливі як на самих осіб, так і на їх найближче оточення.

Термін «схильний до правопорушення» стосується неповнолітніх, які мають підвищену ймовірність здійснення протиправних дій через вплив низки внутрішніх і зовнішніх чинників. До таких факторів відносяться особистісні риси, як—от імпульсивність, агресивність чи недостатній самоконтроль; несприятливе соціальне середовище, включаючи поганий вплив оточення або друзів; складні сімейні обставини, як—от конфлікти в родині чи недостатність батьківської уваги; а також труднощі в навчанні або на роботі, наприклад, низькі успіхи чи відсутність зайнятості. Хоча схильність до правопорушень не гарантує, що неповнолітній вчинить протиправний акт, вона свідчить про необхідність своєчасної профілактичної та корекційної роботи для зменшення ризиків і сприяння гармонійному розвитку.

Статистичні дані свідчать про те, що, як і раніше, залишається актуальною проблема злочинності за участю неповнолітніх і проти них. Так, згідно із відомостями, розміщеними у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень–серпень 2024 року (сайт Офісу генерального прокурора), обліковано кримінальних правопорушень стосовно дітей – 4073; неповнолітніми або за їх участю – 1449 [31]. З наведених даних випливає, що існуючі нині заходи профілактики злочинів неповнолітніх і проти неповнолітніх усе ще недостатньо ефективні. Саме тому, на вимогу сучасних соціальних викликів (як традиційних: пияцтво, наркоманія, агресія з боку рідних, так і новітніх: збройна агресія проти України, захоплення територій, руйнування житла та соціальної інфраструктури, напруженість у родині або переїзд у нове місце тощо), з'являються нові ювенальні технології, які дозволяють створити цілісний підхід до підтримки й допомоги неповнолітнім, які опинилися у складних життєвих обставинах, поліпшує ресоціалізацію підлітків, по відношенню до яких вчинялися акти насилля, забезпечуючи впровадження різних спеціалістів у процес реабілітації та попередження правопорушень. Вони базуються на глибокому розумінні вікових особливостей неповнолітніх.

Використання інтегрованого комплексу *ювенальних технологій*, заснованого на багаторічному досвіді успішної практики, має вагомий вплив на здійснення превентивних заходів серед неповнолітніх. Ці технології охоплюють реабілітаційні програми, освітньо-виховні ініціативи та надання соціальної підтримки, спрямованої на формування відповідальної поведінки і усунення умов, що сприяють правопорушенням. Особливе значення надається активній соціалізації молоді, допомозі у формуванні позитивних життєвих орієнтирів та повноцінній інтеграції до суспільного життя, що дозволяє мінімізувати ризик повторних протиправних дій. Головним завданням такого підходу є створення сприятливих умов для гармонійного розвитку і становлення особистості неповнолітніх.

Нажаль в українській ювеналістиці поняття «*ювенальних технологій*» відсутнє. Тому коротко зупинимося на цьому.

У сучасному світі *технологія* перетворилася на універсальний фактор, що значно впливає на суспільні зміни. Вона стала основним джерелом трансформацій, і сьогодні вирішення багатьох соціальних проблем є неможливим без залучення інноваційних технологій. Стрімкий розвиток наукомістких галузей, таких як біотехнології, інформаційні технології та промислові технології, підкреслює важливість її ролі в різних аспектах суспільного життя.

Зростання значення технології пов'язане зі злиттям *технічного прогресу* з *гуманітарними проблемами*, що сприяє її впливу не лише на соціальні процеси, а й на буття людини. Сучасна цивілізація досягла такого рівня, коли технології формують не лише зручності, але й виклики, пов'язані з воєнними та екологічними загрозами, кризою цінностей та необхідністю переосмислення меж людського існування. У зв'язку з цим виникає гостра потреба у свідомому використанні технологій в інтересах людства, а також у філософському осмисленні їхньої ролі, змісту та потенційного впливу на майбутнє. Лише поєднання інновацій із соціальною відповідальністю здатне забезпечити гармонійний розвиток та зберегти життєві ресурси для прийдешніх поколінь. Поняття технології охоплює сукупність засобів, що забезпечують організацію і впорядкування практичної діяльності, яка гарантує задані властивості створюваних продуктів.

У сучасному світі все активніше впроваджуються різноманітні соціальні технології, які охоплюють ключові сфери суспільного розвитку. Зокрема, в освіті активно застосовується концепція «безперервної освіти», яка передбачає постійне оновлення знань і навичок протягом усього життя. У сфері професійної підготовки впроваджуються інноваційні методи адаптації молоді до ринку праці. У конфліктології застосовується «технологія вирішення конфліктів», що дозволяє ефективно розв'язувати міжособистісні й соціальні суперечності. Також

велика увага приділяється технологіям, спрямованим на формування здорового способу життя, які включають як медичні, так і просвітницько-виховні підходи.

У цьому контексті особливе значення набувають *ювенальні технології*, що становлять невід’ємну частину масштабної системи суспільно важливої діяльності, яка охоплює всі рівні функціонування українського суспільства – від індивідуального до державного. Основна мета ювенальних технологій полягає в реалізації комплексного підходу до правового, соціального та виховного впливу на дітей і підлітків. Вони створюють умови для формування відповідального, свідомого та активного громадянина, який здатен ефективно інтегруватися в соціальне середовище, дотримуючись норм права, етичних стандартів і моральних принципів. (т.з. технологій в соціальній сфері).

У свою чергу, *технологія в соціальній сфері* – це система методів, засобів і підходів, які використовуються для ефективного вирішення соціальних проблем, надання соціальних послуг або впровадження програм соціальної підтримки.

Технологізація діяльності є одним із найскладніших аспектів соціальної сфери, що охоплює послідовні стадії, операції та методи впливу на соціальні об’єкти. Важливими складовими соціальних операцій є примус, стимулювання та переконання, які реалізуються через системи прийомів – своєрідні «атомарні» елементи соціальної технології. Соціальна технологія – це синтез методів, форм і засобів організації соціального життя, який сприяє розкриттю потенціалу соціального суб’єкта та вирішенню ключових суспільних проблем.

Соціальна технологія, з одного боку, є інструментом для досягнення практичних цілей через системне застосування соціологічного знання до організацій і інститутів. Вона виступає світоглядним культурним феноменом, який формує мистецтво організації соціального життя, забезпечуючи гуманістичний зміст діяльності, спрямований на задоволення потреб, інтересів і цінностей особистості, її реалізацію у праці, управлінні, споживанні та спілкуванні.

З іншого боку, соціальна технологія продовжує традицію виробничих (технічних) технологій, адаптуючи вимоги до соціально-професійних, демографічних, психофізіологічних та культурних характеристик людини і колективу у відповідності до змін техніки й технологій. Вона виступає як спосіб організації взаємодії людей, що втілює гуманістичну сутність і практичну орієнтованість соціальних процесів.

Соціальні технології допомагають покращити умови життя населення, сприяють соціальній адаптації різних верств суспільства, а також вирішують питання соціального захисту та профілактики девіантної поведінки [32].

Основні елементи технології в соціальній сфері включають:

Соціальне планування – визначення стратегії вирішення соціальних проблем, включаючи аналіз потреб, постановку цілей та вибір ефективних методів впливу.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – використання ІКТ для покращення доступу до соціальних послуг, взаємодії з громадянами, управління соціальними програмами.

Соціальна робота – систематичне впровадження комплексних заходів із соціальної підтримки різних груп населення, включаючи консультування, реабілітацію та навчання.

Аутріч-програми – технології залучення соціально вразливих груп населення для їх підтримки, попередження соціальних ризиків та підвищення якості життя.

Моніторинг та оцінка – технологія постійного спостереження за результатами соціальних програм, їх оцінка та корекція для підвищення ефективності.

Технології в соціальній сфері спрямовані на створення умов для розвитку соціальної інклюзії, підтримки вразливих груп населення та вирішення ключових соціальних проблем.

Застосування терміну «технологія» у контексті соціальних процесів стало новим і важливим явищем для нашої соціальної дійсності. Активний інтерес до соціальних технологій та їх впровадження у сферу соціальної діяльності цілком закономірний, адже сучасний розвиток науки та техніки, включно з досягненнями у сфері права та інформаційних технологіях, значно змінив підходи до трансформації як живої, так і неживої природи. Це, у свою чергу, породило необхідність поширення технологічного підходу на соціальні процеси і явища.

Технологія соціальна [33, с. 636–638] – упорядкована сукупність процедур та операцій за допомогою яких реалізується певний соціальний проект або конкретна цілераціональна ідея перетворення (реорганізації, модернізації або вдосконалення) соціальної реальності. У даному підході соціальна технологія розглядається як цілеспрямований, раціональний інструмент, який сприяє конструктивним змінам у суспільстві. Через активне впровадження проектів, орієнтованих на реорганізацію, модернізацію або вдосконалення об’єктивних і суб’єктивних аспектів життя, соціальна технологія стає важливим засобом трансформації соціальної реальності. Подібний підхід до визначення цього поняття часто зустрічається і в інших дослідженнях, що підкреслюють її універсальність та потенціал для комплексного вирішення соціальних завдань. Наприклад, Ю. П. Сурмін та М. В. Туленков у навчальному посібнику «Теорія соціальних технологій»: зазначають, що це певний спосіб здійснення людської діяльності, яка спрямована на досягнення суспільно значущих цілей. Сутність його способу полягає у раціональному розчленуванні цієї діяльності на процедури та операції з їх наступною координацією і синхронізацією [34, с. 13].

Як підкреслюють інші дослідники, соціально-технологічна діяльність є засобом модернізації (вдосконалення) суспільного життя та підвищення ефективності взаємодій індивідуальних та колективних суб’єктів у економічній, політичній та соціокультурній сферах конкретного суспільства. Саме така

загальна специфічна ознака цієї діяльності засвідчує про її особливу суспільну місію та соціальне призначення. Вочевидь, що соціально-технологічна діяльність не є засобом створення нових знарядь праці, створення нових штучних матеріалів, освоєння нових джерел енергії та ін. [35, с. 10–11].

Технологізація діяльності сучасної людини та функціонування суспільства поставила питання про сутність соціальних технологій як суспільного феномена. Вона відкрила нові горизонти для розв'язання соціальних проблем через структуровані підходи, впровадження послідовних процедур і використання досягнень міждисциплінарних знань. Такий підхід дозволяє не тільки оптимізувати соціальну діяльність, а й створити умови для гармонійного розвитку суспільства.

Ювенальна технологія займає важливе місце у системі соціальної технології, адже вона є її спеціалізованою складовою, спрямованою на роботу з неповнолітніми. У межах соціальної технології вона виконує функції, які сприяють вирішенню соціальних проблем, пов'язаних із поведінкою дітей та молоді, їхньою соціалізацією та профілактикою правопорушень.

Як частина соціальної технології, ювенальна технологія використовує загальні методи, притаманні соціальним технологіям (наприклад, ситуаційний аналіз чи розпізнання соціальних проблем), адаптуючи їх до специфіки роботи з неповнолітніми. Вона також впроваджує унікальні методи, спрямовані на реабілітацію, корекцію поведінки, розвиток позитивних соціальних навичок та інтеграцію молоді в суспільство.

Ювенальна технологія відіграє ключову роль у забезпеченні гармонійного розвитку неповнолітніх, допомагає їм долати кризові ситуації та сприяє побудові здорового соціального середовища. Її інтеграція у загальну систему соціальної технології дозволяє ефективно впливати на складні соціальні явища та створювати умови для сталого розвитку суспільства в цілому.

Ювенальна технологія є ключовим інструментом для захисту неповнолітніх під час війни, оскільки її основна мета – забезпечити безпеку та права дітей у критичних умовах. У періоди військових дій неповнолітні стають однією з найбільш вразливих категорій населення, і ювенальні технології спрямовані на те, щоб мінімізувати ризики, з якими вони можуть зіткнутися. Завдяки цим технологіям контролюється дотримання прав дитини, запобігається насильству, експлуатації або будь-яким іншим формам порушення їхньої безпеки.

Особливе значення ювенальних технологій під час війни полягає і в тому, що вони не лише реагують на поточні виклики, але й створюють умови для довгострокового захисту неповнолітніх, їхньої соціалізації та гармонійного розвитку. Завдяки поєднанню правового, соціального та психологічного підходів забезпечується комплексний захист неповнолітніх, який допомагає зберегти їхню цілісність, моральне здоров'я та майбутнє.

Виходячи із наведеного, на нашу думку, *ювенальна технологія*, як вид соціальної технології, може розглядатися як інтегративна (міждисциплінарна, комплексна) правова, соціально-педагогічна та психологічна технологія.

Основними *елементами* ювенальних технологій є постановка цілей, вибір методів дії та оцінка результатів діяльності. Технологічний підхід дозволяє співробітнику підрозділів ювенальної превенції, використовуючи юридичні, педагогічні та психологічні інструменти, поетапно реалізовувати зміни в ключових компонентах, таких як потреби та мотивація, поведінковий репертуар підлітка, формування почуття відповідальності та вини, усунення причин, умов та наслідків скоєних злочинів. Це спрямоване на досягнення основного результату – правослухняної поведінки. Таким чином, цей підхід дозволяє забезпечити комплексний вплив на особистість підлітка, враховуючи всі аспекти його поведінки та соціальної адаптації.

Такий підхід також відкриває простір для розвитку міждисциплінарних практик профілактики правопорушень серед неповнолітніх, а також роботи з дітьми, які потерпають від насильства. Тому основним завданням ювенальних технологій є не тільки вирішення правових питань, але й ресоціалізація неповнолітніх правопорушників, з метою запобігання рецидивам і повернення до нормального життя.

Саме тому ювенальні технології можуть поділятися на декілька напрямів, залежно від їхніх цілей та характеру: *кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, соціально-реабілітаційні та виховно-педагогічні.*

Якщо дуже коротко зупинитися на ролі підрозділів ювенальної превенції у реалізації ювенальних технологій, то можна стверджувати, що вони охоплюють різноманітні аспекти роботи, спрямованої на забезпечення прав і безпеки неповнолітніх, попередження правопорушень та соціальну інтеграцію. Зокрема:

Кримінально-правовий напрямок:

- застосування правових механізмів для захисту прав неповнолітніх;
- встановлення відповідальності за дії, що порушують права дітей;
- співпраця з судовими органами для забезпечення справедливості стосовно неповнолітніх.

Кримінально-процесуальний напрямок:

- забезпечення дотримання законних процедур під час розгляду справ за участі неповнолітніх;
- надання юридичної підтримки та консультування неповнолітніх і їхніх родин;
- моніторинг процесуальних дій для запобігання можливим порушенням.

Кримінально-виконавчий напрямок:

- реалізація програм ресоціалізації та реабілітації для неповнолітніх правопорушників.

Соціально-реабілітаційний напрямок:

- організація психологічної допомоги для дітей, які постраждали від правопорушень або конфліктів;
- залучення неповнолітніх до програм реабілітації, спрямованих на адаптацію до нормального життя.
- проведення заходів для подолання соціальної ізоляції та відновлення життєвих перспектив.

Виховно-педагогічний напрямок:

- здійснення просвітницьких програм, спрямованих на правову обізнаність та формування соціально прийнятних норм поведінки.
- проведення індивідуальної виховної роботи з неповнолітніми, схильними до правопорушень.
- організація заходів, що сприяють розвитку моральних і етичних цінностей серед молоді.

Звісно, не усі ці напрями повністю обслуговуються співробітниками підрозділів ювенальної превенції. Але вони здійснюються у взаємодії із іншими суб'єктами кримінологічної діяльності та є взаємопов'язаними, доповнюючи один одного для досягнення основної мети – забезпечення захисту, розвитку та гармонійної інтеграції неповнолітніх у суспільство.

Підсумовуючи викладене можна стверджувати, що «ювенальна технологія» – це цілісна, впорядкована система кримінологічних дій, яка базується на інтеграції зусиль підрозділів ювенальної превенції та інших суб'єктів кримінологічної діяльності та передбачає комплексне та поетапне впровадження профілактичних, соціально-реабілітаційних і виховних заходів, спрямованих на всебічний захист прав і законних інтересів неповнолітніх, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Ювенальна технологія передбачає не лише правову підтримку, але й вплив на соціальне середовище дитини, її інтелектуальний, фізичний та культурний

розвиток, формування позитивних життєвих орієнтирів, моральних і етичних норм поведінки. Застосування такої технології дозволяє попередити правопорушення серед неповнолітніх, забезпечуючи водночас їхній гармонійний розвиток відповідно до вікових і психологічних особливостей, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних викликів, зокрема під час воєнного стану.

Вона включає такі *етапи*, як: діагностика проблеми, вибір способів вирішення (розробка технології вирішення), саме вирішення проблеми та його оцінка, причому в деяких випадках ці дії можуть застосовуватися примусово. Ця технологія дозволяє створити цілісний підхід до ресоціалізації неповнолітніх, забезпечуючи інтеграцію різних спеціалістів у процес реабілітації та попередження правопорушень.

І, на останок, хочемо зупинитися на питанні відмінності сутності ювенальних технологій від застосовуваного у кримінології поняття «механізм ювенальної превенції».

Механізм ювенальної превенції – це комплексний інструментальний засіб, який поєднує різноманітні методи, інструменти, заходи та організаційні підходи, спрямовані на запобігання правопорушенням серед неповнолітніх шляхом усунення або мінімізації впливу негативних факторів ризику. Він базується на принципах інтеграції та співпраці між усіма залученими суб'єктами, зокрема підрозділами ювенальної превенції, соціальними службами, освітніми установами, психологічними центрами та громадськими організаціями. Його основна мета полягає у створенні ефективної системи захисту прав дітей і підлітків, яка сприятиме їхній позитивній соціалізації та гармонійному розвитку.

Механізм також передбачає постійний моніторинг і оцінювання ефективності впроваджених попереджувальних заходів. Це дозволяє вчасно реагувати на зміну ситуації, вдосконалювати підходи та адаптувати програми до реальних потреб суспільства. Ефективність механізму ювенальної превенції значною мірою залежить від його системності, інтегрованості й злагодженості

між усіма учасниками процесу. Він забезпечує комплексний вплив на всі аспекти життя неповнолітніх, спрямований на запобігання злочинності, усунення негативних детермінант і створення безпечного та сприятливого середовища для їхнього розвитку.

Механізм ювенальної превенції та ювенальні технології є *взаємопов'язаними* поняттями, які об'єднуються загальною метою запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, але мають суттєві відмінності в своїй сутності та функціональному призначенні.

Так, механізм ювенальної превенції охоплює сукупність засобів, методів, інструментів і заходів, спрямованих на створення системи профілактики злочинності серед неповнолітніх. Це поняття має більш широкий і загальний характер, включаючи такі компоненти, як правове регулювання, соціальна підтримка, психологічна допомога, освітньо-виховна діяльність і моніторинг ефективності впроваджених заходів. При цьому механізм ювенальної превенції виступає базою для впровадження різноманітних практик і стратегій, що забезпечують гармонійний розвиток неповнолітніх і зменшують вплив негативних факторів ризику.

Ювенальні технології, у свою чергу, є *конкретними практичними інструментами або методиками*, які застосовуються в межах механізму ювенальної превенції для досягнення його цілей. Це можуть бути інноваційні підходи до роботи з неповнолітніми, наприклад, методи діагностики девіантної поведінки, психологічні тренінги, програми соціальної адаптації, інтерактивні освітні заходи, правове виховання тощо. Тобто, ювенальні технології мають прикладний характер і зосереджуються на реалізації конкретних завдань, пов'язаних із профілактикою правопорушень.

Їх *підпорядкованість* полягає в тому, що ювенальні технології є *складовою частиною* механізму ювенальної превенції, який формує загальну концепцію та структуру дій. Вони реалізують завдання механізму ювенальної превенції на

практичному рівні, забезпечуючи його функціонування та досягнення запланованих результатів.

Їх *взаємозалежність* проявляється в тому, що ефективність механізму ювенальної превенції залежить від якості та результативності впроваджених ювенальних технологій, а ювенальні технології, у свою чергу, потребують інтеграції в рамках цілісного механізму для досягнення комплексного впливу на підліткове середовище.

1.1.3 Об'єкти кримінологічного впливу підрозділів ювенальної превенції

Вивчення об'єктів кримінологічного впливу, особливо у роботі з неповнолітніми, є надзвичайно важливими для ефективної протидії правопорушенням серед цієї вікової групи. Їх аналіз дозволяє зрозуміти специфічні фактори, що впливають на формування кримінальної поведінки у неповнолітніх. Це також допомагає визначити групи ризику, які потребують спеціальної уваги, включно з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, та тими, хто піддається впливу несприятливого середовища.

В теорії кримінології відсутня стала дефініція цього явища. Натомість використовуються декілька термінологічних конструкцій, найбільш вживаними з яких є: «об'єкти запобіжного впливу», «об'єкти протидії і запобігання злочинності», «об'єкти кримінологічного впливу» та ін.

Як слушно зазначає С. Ю. Лукашевич, поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося в спеціальній літературі порівняно недавно, що викликало у кримінологічній науці певну наукову дискусію щодо визначення даного поняття. Визначення типових об'єктів запобігання певною мірою залежить від методологічних позицій дослідників [36, с. 188–213].

Криміногенні об'єкти мають різноманітну ґносеологічну природу та різне історичне походження. Вони об'єктивно присутні в суспільстві та формуються під впливом правових недоліків, наприклад, неефективного регулювання суспільних відносин у різних сферах, а також психогенних факторів, таких як аномальні явища індивідуальної та колективної свідомості, що впливають на соціальне життя. Тому детальне дослідження їхнього походження, сутності та характеристик, а також усебічний аналіз їх впливу на суспільство є важливим.

Наприклад, вивчаючи зазначене явище В. В. Голіна, підкреслював, що об'єкт запобіжного впливу – це криміногенні чинники, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів [37, с. 12–14]. Згодом, продовжуючи дослідження цієї тематики, вчений суттєво доповнив і розширив концепцію об'єкта запобігання злочинності. Він зазначив, що окремі негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального і духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами та інтенсивністю проявів, які, взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення на загальному та індивідуальному рівнях протиправної, в тому числі кримінальної, мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію [38].

С. Ю. Лукашевич відзначає, що під об'єктами запобіжного впливу розуміються негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів. Для окремо взятого об'єкта характерні такі властивості: криміногенність; динамічність; потенційність; латентність. Як надалі пояснює вчений, об'єктами ж віктимологічного впливу охоплюються інформаційні джерела різного походження, що свідчать про витоки масової, групової, індивідуальної віктимізації та наявність на цих рівнях небезпечної віктимності, на які і спрямовується теорія і практика віктимологічного запобігання злочинності, причому особливими об'єктами віктимологічної профілактики є соціальні та психологічні чинники віктимізації і віктимності як об'єкти

запобіжного віктимологічного впливу на індивідуальному рівні. Специфічними об'єктами є об'єкти впливу в запобіганні та протидії корупції, до яких належать: корупціогенні фактори; корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб; неправомірна поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування [36, с. 209–210].

З огляду на загальнотеоретичні доктрини, сформульовані вченими–кримінологами, більшість сучасних дослідників у своїх роботах, спрямованих на вивчення конкретних аспектів запобігання злочинності, схилилися до визначення об'єктами запобігання ті суспільні відносини, які перебували в центрі їхнього аналізу. Так, О. С. Іщук, визначаючи об'єкт кримінологічної діяльності органів прокуратури, пропонує, виходячи зі специфіки причин і умов існування явища, на яке здійснюється вплив, розділити його на п'ять частин. До першої частини автор пропонує віднести сукупність учинених злочинів, до другої – злочинну діяльність. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. П'ята частина, на думку автора, складається з латентної частини злочинності, яку неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність має в основному гіпотетичний характер [8, с. 89–90].

Фокус уваги також зосереджено на дослідженнях, в яких науковці розробляють соціологічний напрям у кримінології. Вони вказують, що в соціально-психологічних аспектах протидії злочинності серед неповнолітніх об'єктами такої діяльності є діти та підлітки, у яких спостерігаються порушення природного процесу соціалізації, що призводить до відхилення їхньої поведінки від загальноприйнятих соціальних норм і правил. До цієї категорії належать як діти з групи ризику, так і діти-правопорушники. Підлітки з групи ризику, зокрема, це вихідці з неблагополучних родин, які демонструють низькі

академічні успіхи та схильність до проявів девіантної поведінки. З точки зору їхньої правослукхняної поведінки та правової свідомості, ця група є однією з найбільш небезпечних, адже такі підлітки ще не стали злочинцями, але вже мають суттєві дефекти соціалізації, включаючи порушення у формуванні правових норм.

До групи ризику таких неповнолітніх зараховують із причин певної небезпеки для оточення і суспільства через девіантність і потенційну делінквентність та аутодеструктивну поведінку. Крім того, особлива увага до них прикута ще й через те, що багато безпритульних підлітків стають об'єктами насильства і торгівлі, їх втягують у наркотичну круговерть, поступово перетворюючи на жебраків, повій та злочинців. Таких підлітків практично неможливо ресоціалізувати і зробити правослукхняними повноцінними громадянами [39, с. 93–94].

Вивчивши думки науковців [40, 41, 42] та враховуючи об'єкт дисертаційного дослідження, авторка до *об'єктів кримінологічного впливу*, перш за все, належать процеси і явища різного рівня, які сприяють вчиненню правопорушень. Серед них можна правові, економічні, соціальні, політичні, психологічні, військові та інші чинники, що впливають на рівень та динаміку злочинності. Ступінь зв'язку цих факторів зі злочинністю може варіюватися, а кримінологічний аналіз дозволяє оцінити цей зв'язок та встановити напрями і масштаби профілактичної роботи.

Об'єктом кримінологічного впливу виступає також людська діяльність, що має відповідати правовим нормам та соціальним стандартам суспільного життя. Особлива увага приділяється особі злочинця, яка розглядається як носій криміногенних особистісних характеристик, сформованих у процесі соціалізації. У випадку неповнолітніх правопорушників, необхідно застосовувати спеціальні превентивні заходи, враховуючи їхній вік та ступінь усвідомлення суспільних процесів навкруги.

Неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18 років. Згідно із законодавством, особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115–117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), зґвалтування (стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296). (ст. 22 КК України) [43]. У кримінологічній літературі часто робиться акцент на вивченні особистісних характеристик правопорушників, їхніх потреб та інтересів, оскільки вони розглядаються як суб'єкти соціальних зв'язків і відносин.

З урахуванням вікових та інших індивідуальних характеристик неповнолітніх правопорушників, *об'єктом кримінологічної діяльності*

підрозділів ювенальної превенції є конкретні неповнолітні особи. Вони потребують застосування індивідуальних підходів і спеціальних заходів, спрямованих на недопущення повторних правопорушень і сприяння їхній ресоціалізації в суспільстві.

За об'єктами правовиховного впливу можна виділити такі види заходів підрозділів ювенальної превенції у системі протидії злочинності: 1) спрямовані на населення країни, регіону в цілому; 2) спрямовані на конкретні групи неповнолітніх. Класифікація зазначених груп може також базуватися на критерії віктимологічної уразливості.

Як зазначається вченими, «заходи першої групи спрямування мають загальний характер і є пов'язаними з інформуванням підлітків щодо положень чинного законодавства та змін до нього, інформуванням щодо криміногенних ризиків та шляхів їх уникнення, а також із здійсненням правовиховного впливу з метою усунення причин та умов злочинності. Водночас друга група зазначених заходів спрямовується на конкретні групи підлітків, що дозволяє максимально врахувати їх соціально-психологічні й культурні особливості, які можуть вплинути на процес здійснення та кінцевий результат виховного впливу» [10, с. 267].

Наступною групою об'єктів, які відіграють суттєву роль у формуванні девіантної поведінки неповнолітніх, є комплекс детермінант, що негативно позначаються на їхню поведінку та соціальну адаптацію. Доцільність розгляду цих причин і умов полягає в тому, що вони безпосередньо впливають на ефективність превентивних заходів, спрямованих на зниження рівня правопорушень у підлітковому середовищі. Вивчення таких детермінант є важливим, оскільки вони формують підґрунтя для розробки профілактичних програм, які враховують специфіку факторів ризику, характерних для цієї вікової групи. Це також дозволяє вчасно ідентифікувати проблемні аспекти, які можуть

стати причинами асоціальної або протиправної поведінки, та виробити ефективні стратегії впливу.

Як слушно зазначає А. Б. Блага, «з'ясовуючи зміст детермінант злочинності неповнолітніх, необхідно мати на увазі, що на макрорівні впливають загальні фактори (обставини), які в цілому генерують злочинність в суспільстві, але є і деякі специфічні детермінанти злочинності неповнолітніх, як-от: соціальні фактори, елементи соціального середовища, дія яких, з урахуванням впливів біологічних і психологічних чинників, призводить до формування криміногенної спрямованості особи всіх неповнолітніх злочинців. Загальні детермінанти злочинності та видові фактори злочинності неповнолітніх перетворюються у криміногенні обставини на індивідуальному рівні» [44].

Проводячи аналіз детермінант хочемо розглянути такі:

По-перше, саме *родина* відіграє ключову роль у вихованні неповнолітнього, адже в сімейному колі формуються характер, звички та ставлення підлітка до навколишнього світу. У здоровій сім'ї, де батьки поважають один одного, дбають не лише про матеріальний добробут, але й приділяють належну увагу вихованню дітей, створюється міцна основа для профілактики антисуспільних вчинків з боку підлітків. Навпаки, у сім'ях, де панує дисгармонія, аморальність, а батьки займаються пияцтвом, наркоманією або не приділяють уваги вихованню своїх дітей, створюються умови для формування у неповнолітніх антисуспільних поглядів. Це може призвести до безпритульності, а згодом і до вчинення правопорушень, включаючи злочини.

Як зазначають науковці, «з числа факторів цієї категорії опитані нами фахівці віднесли: погані взаємини між дитиною та батьками, систематичні конфлікти (73,3%); низький соціально-економічний статус сім'ї дитини, неможливість батьків задовольнити потреби дитини (73,6%); зловживання членами родини (батьками, іншими родичами) алкогольними напоями/наркотичними засобами (62,0%); бездоглядність дитини (59,0%); уседозволеність

з боку батьків, відсутність належного виховання (48,8%); домашнє насильство стосовно дитини або інших членів родини, свідком якого є дитина (33,0%); гіперопіка та суворість батьків (10,1%)» [44].

По-друге, важливим фактором, що сприяє злочинності неповнолітніх, є серйозні *недоліки в роботі навчальних закладів усіх рівнів акредитації*. Наприклад, саме школа несе відповідальність не лише за навчання учнів, але й за їхнє виховання, формування моральних якостей, що відповідають загальноприйнятим соціальним нормам. Завдання школи – не тільки надавати знання, а й виховувати в учнях позитивні риси характеру, закладені в моральному кодексі суспільства. Особливу увагу необхідно приділяти вихованню так званих «важковиховуваних» підлітків, які мають проблеми з навчанням, зловживають алкоголем, вживають наркотики, страждають на ігromанію тощо.

По-третє, *недоліки у роботі підрозділів Національної поліції загалом та підрозділів ювенальної превенції, зокрема*. Вони можуть проявлятися у недостатньому рівні кваліфікації фахівців, що ускладнює ефективну комунікацію з неповнолітніми та їх соціальним оточенням. До цього додаються обмеженість ресурсів, як матеріальних, так і технічних, що знижує можливості проведення превентивних заходів. Крім того, відсутність системного підходу та чіткої координації між різними установами, залученими до роботи з неповнолітніми, створює прогалини у виявленні та усуненні факторів ризику.

Суттєвим фактором негативного впливу також є недостатня розробленість покладання (індивідуалізації) кримінально-правового реагування на згадані прояви кримінально протиправної активності. Звісно, що досягнення завдань національного кримінального законодавства має здійснюватися не лише через закріплення відповідного переліку кримінально-правових заборон в його Особливій частині, але й завдяки неминучій практики застосування (покладання та реалізації) у разі їх вчинення різних за ступенем суворості покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, причому не лише стосовно винних

фізичних осіб, але й щодо юридичних осіб, причетних до вчинення їх уповноваженими особами відповідних протиправних посягань, у тому числі й тих, що пов'язані зі збройним конфліктом [45].

І останній, четвертий фактор, який займає зараз першочергове місце у впливі на девіантну поведінку неповнолітніх. Це *ВІЙНА*.

Підрозділи ювенальної превенції повинні адаптувати свою діяльність до нових викликів, зокрема ситуацій, пов'язаних із дітьми, які опинилися в складних життєвих умовах через війну, потребують особливого захисту та підтримки. Від початку повномасштабного вторгнення рф поліцейські провели евакуацію сотень дітей, зокрема з регіонів, де тривають активні бойові дії. Евакуаційні групи докладають максимум зусиль для роз'яснення важливості переміщення дітей у безпечні зони, забезпечуючи їхній захист та підтримку. Підрозділи Національної поліції України, у тому числі й ювенальної превенції, систематично проводить роз'яснювальну роботу з батьками і опікунами неповнолітніх щодо небезпеки залишатися на цих територіях, – особливо це роблять групи евакуації «Білий Янгол». Поліція робить все, щоб убезпечити кожную дитину від нещасних випадків, які можуть бути спричинені військовими діями. Евакуація дитини з «гарячої точки» – це квест, який починається з пошуків. На другому етапі поліція вмовляє дорослих виїхати та пояснює, що евакуація дітей відбувається тільки разом з рідними або одним з них. Завершується операція з порятунку вивезенням родини у безпечне місце та організацією допомоги для неї [46]. Працівники підрозділів ювенальної превенції досягли домовленостей із міжнародними організаціями щодо розробки мобільного застосунку, який сприятиме пошуку безвісти зниклих дітей в умовах війни. Основна ідея цього проєкту полягає у використанні технологій для співставлення інформації, зокрема зображень дітей, з наявними базами даних та повідомленнями про зниклих осіб. На даний момент цей напрямок перебуває у стадії розробки, і подальші кроки мають на меті підвищити ефективність пошуку дітей, що зникли через бойові дії.

Навіть умови, які до війни вважалися нормальними або навіть сприятливими, зараз можуть стати для неповнолітнього джерелом стресу та травм. Наприклад, неповнолітній, який проживає в повноцінній сім'ї і має належну батьківську опіку, може одночасно стикатися з глибокими психологічними труднощами через воєнні дії, як-от обстріли, бомбардування, відсутність звичних побутових благ (світла, води, інтернету) або вимушене переселення. Ці обставини можуть викликати у неповнолітніх гострі емоційні реакції, такі як стрес, бунтарство або, навпаки, депресію і млявість. Тому надзвичайно важливо, щоб підрозділи ювенальної превенції своєчасно реагували на ці зміни через кримінологічні заходи, зокрема надаючи підтримку та допомогу у реабілітації. Зміна акценту з традиційних показників проблемної поведінки на нові обставини допоможе забезпечити ефективну підтримку неповнолітніх у складних життєвих обставинах воєнного часу.

У Законі України «Про охорону дитинства» зазначено, що «неповнолітній, який перебуває у складних життєвих обставинах, – це дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини» [47].

Саме тому діяльність із усунення/мінімізації детермінант злочинності неповнолітніх є надзвичайно важливим аспектом забезпечення безпеки дітей. Важливість роботи над ними полягає у тому, що їх усунення або мінімізація дозволяє не лише знизити рівень правопорушень серед неповнолітніх, але й сприяти їх позитивній соціалізації та розвитку. Важливо також забезпечити

взаємодію між правоохоронними органами, освітніми установами, соціальними службами та громадськими організаціями для формування системних і довготривалих стратегій превенції.

Підводячи підсумок викладеному у цьому підрозділі хочемо зазначити, що кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції в умовах війни повинна адаптуватися до нових реалій через переосмислення стратегій, інструментів впливу та міжвідомчої взаємодії задля збереження правового порядку та гуманітарного захисту неповнолітніх.

Кримінологічні діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту полягають у тому, що вони повинні діяти в межах законодавства та суспільних норм моралі, спрямовуючи свою діяльність на захист основних прав дітей, які є найбільш вразливою категорією населення. Їхня робота має бути орієнтована на профілактику й усунення протиправних дій щодо неповнолітніх, особливо в ситуаціях, які є нетиповими для мирного часу, таких як насилля, у тому числі й сексуальне, каліцтво, вимушене переселення, психологічні травми через бойові дії та інші загрози. Ювенальна превенція повинна також ставити за мету недопущення зростання серед дітей схильності до девіантної поведінки, використовуючи профілактичні заходи та підтримуючи морально–психологічний стан неповнолітніх.

1.2 Правові засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції

Ефективна дія будь-якого нормативно-правового акту, реалізація його положень, забезпечується через постійний аналіз його недоліків, вдосконалення механізмів застосування та впровадження нових критеріїв оцінки результативності. Реформа правоохоронних органів, яка призвела до створення Національної поліції, супроводжувалась появою підрозділів ювенальної

превенції. Основна мета цих підрозділів, що залишилася незмінною порівняно з їхніми попередниками – підрозділами кримінальної міліції у справах дітей (КМСД), полягає у захисті прав та законних інтересів неповнолітніх. Проте відбулося суттєве оновлення напрямів діяльності, що відповідає державній політиці щодо розширення й поглиблення нормативного регулювання у сфері захисту їхніх прав.

Водночас у цій сфері є проблеми, які потребують консолідації зусиль окремих держав і у міжнародному масштабі, і на регіональному, зокрема європейському, рівні. Україна як європейська держава повинна узгоджувати свою ювенальну політику з європейськими стандартами захисту прав і законних інтересів дітей, базуючи на цих стандартах дієву державну систему захисту дитинства [48].

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» закріплює перелік органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень [49]. Згідно з Законом, до них відносяться: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; – приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-

психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [49].

До уповноважених підрозділів органів Національної поліції, які здійснюють заходи з профілактики правопорушень у дитячому середовищі відноситься служба ювенальної превенції України.

Ювенальна превенція – врегульована нормами права комплексна система соціальних, економічних, виховних, психологічних і правових заходів впливу певного кола уповноважених суб'єктів (органів публічного адміністрування) на суспільство, сім'ю, окремих фізичних та юридичних осіб із метою усунення факторів, що детермінують девіантну поведінку дітей у будь-яких його негативних проявах [50].

Підрозділи ювенальної превенції забезпечують в порядку, установленому нормативно-правовими актами МВС, разом з головними управліннями, управліннями МВС України ефективність діяльності визначених напрямків, щодо здійснення профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей, захист дітей від посягань та жорстокого поводження щодо них, залучаючи інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції [51, с. 155].

Під профілактикою адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей розуміють діяльність підрозділів ювенальної превенції у межах визначеної компетенції, яка спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень, а також на позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в окремому регіоні, у сім'ї, за місцем проживання. Профілактичні заходи підрозділів ювенальної превенції спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень [51, с. 157].

Підрозділи ювенальної превенції повинні підтримувати зв'язок з неповнолітніми, що перебували на обліку і виявляти тих, хто потребує превентивної роботи, або ж тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях. Відслідкувати і вчасно зреагувати на випадки перебування дітей у ситуаціях, що загрожують життю, здоров'ю і безпеці неповнолітнього є першочерговим завданням органів ювенальної превенції. Не менш важливими є проблеми побутового характеру, адже найважливіше зберегти психічне і фізичне здоров'я неповнолітніх [52]. Неблагополучна ситуація в сім'ях сприяє зростанню кількості бездоглядних та безпритульних неповнолітніх, а також тих, чиї батьки були позбавлені батьківських прав. Особливої уваги потребує покращення умов для неповнолітніх з інвалідністю. Також спостерігається збільшення залучення неповнолітніх до діяльності злочинних угруповань. Саме тому кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції є не тільки необхідною, а й напрочуд актуальною [53].

Юридизація суспільних відносин і форм поведінки, які раніше не перебували під правовим впливом, а також якісні зміни в структурі суспільних відносин, призводять до появи нових сфер правового регулювання і трансформації традиційних. Це ускладнює правову систему, виділяючи нові інститути та галузі, однією з яких стає ювенальне право, яке постає як самостійна система регулювання, спрямована на забезпечення захисту прав дітей та молоді, а також на їхній розвиток і соціалізацію. Наукова актуальність дослідження цих питань полягає у формуванні ювенального права в системі українського права, що веде до виникнення відповідної наукової дисципліни. Це вимагає визначення її місця в правознавстві, встановлення об'єкта і предмета дослідження, а також розробки методології для її вивчення, розробки та вдосконалення.

Вивчаючи це питання, В. Стретович зазначає, що «у зв'язку з проведенням радикальних соціально-економічних реформ з метою подолання системної кризи в Україні, загальна логіка розвитку системи права полягає у наступному: а) в

оперативному реагуванні на всі зміни сфер та предметів правового регулювання; б) у створенні доцільних концептуальних моделей розвитку національного законодавства з паралельною оцінкою результатів їх впровадження; в) у постійному соціально-правовому моніторингу (відслідковуванні) застосування чинних правових актів та юридичних процедур» [54].

Життєздатність законів забезпечується багатьма компонентами, серед яких у вітчизняній літературі визначають передусім зміну усталеної практики законотворчості [55]. Нажаль, не усі цілі, поставлена законодавцем, виявляються реалізованими у повному обсязі. У більшості випадків результати впровадження виявилися менш значущими, ніж передбачалося. Крім того, одна і та ж правова норма може мати різний ступінь вираження правової та соціальної чинності. Наприклад, можливі ситуації, коли правова норма має високу юридичну силу, але низьку соціальну ефективність. Але при цьому визнання соціальних факторів головним чинником ініціації законодавства є характерною рисою більшості відомих сьогодні юридичних шкіл. Саме соціальні чинники визначають предмет правового регулювання, позиції суб'єктів правотворчості, стан «юридичності» процесу правотворчості.

Дослідження нормативно-правових документів, які складають систему джерел кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції, дозволяє уточнити загальнотеоретичні уявлення про вплив соціальних факторів у процесі формування правових новел законодавства. Якщо домінування соціальних факторів у правотворчості не викликає сумніву, то сфера їх впливу може різнитися. Наприклад, дослідниками виділяються наступні соціальні фактори, що впливають на правотворчість: а) природне середовище, в якому протікає буття людини (географічні, демографічні та біологічні фактори); б) соціально-економічне, політичне та ідеологічне середовище; в) людський фактор у вигляді спілкування людей на макро- та мікрорівнях соціальної взаємодії. З цього випливає, що вона включає до факторів правотворчості не лише соціальні, але й

природні явища, що ставить під сумнів застосування терміну «соціальне джерело права» [56].

Ми вважаємо, що більш логічним підходом до класифікації факторів правоутворення виглядає їх поділ на соціальні, правові, економічні, інформаційні та політичні. Таким чином, *соціальні джерела права* – це скоординована, взаємозалежна, багаторівнева система факторів суспільного життя, що прямо чи опосередковано, набуваючи різного впливу на конкретних етапах історичного розвитку держави і суспільств, впливає на зміст права і починає формувати його джерела.

Аналіз історичного розвитку правотворчості в нашій країні переконливо показує, що положення щодо неоднорідності та різноспрямованості впливу соціальних факторів на правоутворення в різні історичні періоди дуже суттєвий. Як підкреслюють науковці, «по-перше, ці властивості соціальних джерел права особливо чітко проявляються на галузевому рівні системи права. По-друге, соціальні джерела права у певному історично-суспільному контексті можуть перетворюватися на свою протилежність, не ініціюючи, а гальмуючи правоутворення. Особливо це стосується політики, агенти якої прямо впливають на розробку та прийняття нормативно-правових актів. Часто гра політичних сил, кон'юнктурні політичні інтереси, відрив політичних діячів від реального життя негативно впливають на правоутворення. Так, ще у 70-х рр. минулого століття прогресивна політична еліта СРСР усвідомлювала необхідність розробки молодіжного законодавства. Але відповідні законопроекти були «поховані» під купою таких аргументів: «Молодь не варто виділяти, так як вона не має особливих інтересів, відмінних від інтересів інших соціальних груп», «прийняти Закон СРСР про молодь – значить поставити молодь у привілейоване становище за рахунок інших прошарків та груп суспільства – скажімо, за рахунок пенсіонерів», «у молоді і так є всі права, і потрібно їх краще реалізовувати» [57].

Різноманітні соціальні фактори неоднаково впливають на формування ювенального права. Наприклад, економічні фактори мають непрямий вплив через те, що діти не беруть активної участі в сучасному виробництві. Правове регулювання трудових відносин спочатку зосереджувалося на забороні чи обмеженні дитячої праці, а в сучасності цей процес ще більше посилюється. До прикладу, радянське трудове законодавство дозволяло укласти трудові договори з дітьми від 14 років, тоді як сучасне законодавство України підвищило цей вік до 16 років, за винятками для 15-річних, якщо робота не шкодить здоров'ю і навчанню [47]. Метою підвищення вікового цензу є необхідність забезпечити повний фізичний і розумовий розвиток дітей і матиме економічну вигоду в довгостроковій перспективі, коли на виробництво прийде покоління працівників, які пройшли всебічну підготовку, включаючи спеціалізоване навчання. Натомість цивільне законодавство надає працюючим дітям можливість набувати повну цивільну дієздатність і займатися підприємницькою діяльністю [58].

Зміни в демографічній та соціальній структурі також мають значний вплив на систему ювенального права. Суспільство стикається з проблемою старіння населення та низької народжуваності, що підвищує соціальну значущість кожної дитини. Особливої гостроти названа проблема має у часи збройної агресії проти України з боку російської федерації. За оцінкою Інституту демографії та проблем якості життя, за два роки населення України в кордонах 1991 року скоротилося зі 42 мільйонів до 35 мільйонів осіб... це приблизно співставно з даними щодо близько 6,5 мільйона українських біженців за кордоном, наведеними Управлінням верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) 15 лютого 2024 року. Водночас за оцінкою Центру економічної стратегії (ЦЕС), нині за кордоном, включно з РФ та Білоруссю, перебуває приблизно 4,8 мільйона українців. У своїх дослідженнях ЦЕС послуговується даними Державної

прикордонної служби та прикордонних служб сусідніх з Україною держав щодо перетинів кордону [59].

Науковці вказують на часткове обезлюднення окремих українських територій. Північ та схід Чернігівської та Харківської областей, Сумська область, частина Запорізької області, лівобережна Херсонщина – це те, що поступово обезлюдіє через безпековий фактор. Також посуха, спровокована підривом Каховської ГЕС, відіб'ється на структурі сільськогосподарського виробництва, а відповідно й поселень людей на тих територіях [60]. Також, неповнолітні зазнають впливу негативних соціальних явищ, таких як захворювання, маргіналізація (бездоглядність), безпритульність, злочинність та віктимізація.

Вікові особливості дітей, зокрема їхня вразливість, навіюваність, залежність та недостатній життєвий досвід, створюють особливі вимоги до правового регулювання, що стосується роботи із неповнолітніми з боку підрозділів ювенальної превенції. Особливо гостро ці питання проявляються під час воєнних дій. І тут потрібно розглядати два взаємозалежні аспекти: по-перше, залучення дітей до безпосередньої участі у збройному конфлікті та профілактика співпраці неповнолітніх з розвідувально-підривними органами країни агресора. При цьому кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції значно ускладнюються й потребує особливо ретельного підходу. Розглянемо це більш докладно. Особливого рівня вразливості права людини набувають у період воєнних дій незалежно від характеру збройного протистояння. Міжнародне гуманітарне право безпосередньо пов'язане із захистом фундаментальних прав людини, спираючись на широкий спектр загальних і спеціальних принципів та норм. Галузеві принципи захисту неповнолітніх у період збройного конфлікту ми можемо сформулювати так: сторони, які перебувають у збройному конфлікті, вживають усіх заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали участі у військових діях як комбатанти. Цього вимагає від сторін конфлікту п. 2 ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. Зокрема,

сторони конфлікту повинні утримуватися від вербування дітей у збройні сили. Цей принцип закріплено також у п. 2 і п. 3 ст. 38 Конвенції ООН про права дитини, що свідчить про запозичення галузевих принципів універсальними угодами. Таким чином, міжнародне співтовариство під час захисту прав дітей у період війни може використовувати загальні та спеціальні інструменти протекції.

Повністю заборонити участь підлітків у військових діях неможливо. П. 2 ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій пропонує сторонам збройного конфлікту мінімізувати вербування в армію осіб віком від 15 до 18 років і віддавати перевагу особам старшого віку. Потрібно зауважити, що ця настанова має умовний характер, оскільки держави-учасниці можуть послатися на складність воєнної ситуації, щоб законно здійснити призов молодих до збройних сил. Якщо в період міжнародного збройного конфлікту, незважаючи на заборону, передбачену п. 2 ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, діти віком до 15 років все ж таки призвані до складу збройних сил, то вони продовжують користуватися особливим захистом. Зауважимо, що проблема визначення віку, з якого дитина стає дорослою людиною, є доволі складною як у царині фізіології та психології, так і в правовій сфері. Юридична наука пов'язує його настання з правовим статусом особи та її дієздатністю. Міжнародне гуманітарне право надає особливий захист дітям віком до 15 років. Конвенція про права дитини 1989 р. у ст. 1 закріплює норму про те, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо згідно із законом, що застосовується до даної дитини, вона не досягає повноліття раніше» [61]. У наявності компроміс між системами міжнародного та національного права щодо встановлення віку повноліття. Однак під час збройного конфлікту це питання набуває особливого значення з погляду усвідомлення дітьми своєї прямої або опосередкованої участі у війні. Принцип вікового обмеження для призову встановлений у п. 3 ст. 38 Конвенції про права дитини і застосовується до дітей до 15 років. Факультативний протокол 2000 р. (далі – Протокол) до Конвенції про

права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, підвищує мінімальний вік добровільного призову осіб до національних збройних сил і визнає за тими, хто не досяг 18 років, право на особливий захист (п. 1 ст. 3) [61]. Обов'язковий призов осіб, які не досягли 18 років, забороняється ст. 2 Протоколу.

Держави-учасниці Протоколу, які допускають добровільний призов неповнолітніх осіб віком до 18 років, повинні представити національні гарантії того, що: призов дійсно має добровільний характер; він проводиться за згодою батьків або законних опікунів осіб, яких призивають; ці особи отримали повну інформацію про обов'язки військової служби і представили достовірні докази свого віку до прийняття їх на військову службу [61].

Чинне українське законодавство містить два підходи з приводу призову на військову службу до Збройних сил. Перший з них полягає в тому, що громадяни, які не досягли 18-річного віку, не підлягають призову, і з ними не може бути укладений контракт про проходження військової служби. Другий стосується права на вступ до військових освітніх установ громадян України, які досягли 16-річного віку. Зазначено, що під час зарахування до таких установ (військові училища) такі громадяни набувають статусу військовослужбовців, які проходять службу за призовом. Тобто, Позиція України в питанні призовного віку побудована на диференційованому підході. Зберігається загальний принцип ст. 1 Конвенції про права дитини, і одночасно існують винятки щодо частини молоді, яка робить вибір на користь професійної військової освіти. Діти в будь-яких умовах збройного конфлікту мають особливий статус та мусять бути захищені від будь-якого роду непристойних зазіхань. Учасники конфлікту зобов'язані забезпечити їм цей захист і допомогу. У разі арешту, затримання або інтернування діти повинні утримуватися в приміщеннях, окремих від приміщень для дорослих. Смертний вирок за злочин, пов'язаний із збройним конфліктом, не застосовується до осіб, які на момент його вчинення не досягли 18-річного віку. Політичні та воєнні події в Україні показують особливу незахищеність дітей під

час збройного протистояння. Співробітники підрозділів ювенальної превенції, психологи, педагоги, які беруть участь у програмах ресоціалізації дітей – жертв воєнних конфліктів, відзначають у них синдром «згаяного дитинства». Загальновідомо, що дитинство є обов'язковим у житті кожної людини періодом формування особистості. Сильний вплив воєнної ситуації на родинні зв'язки, відхід від звичного кола цінностей, непосильне психологічне навантаження – ці чинники в сукупності формують свідомість дітей у зазначений період, здебільшого руйнуючи її.

Другим важливим напрямом кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції в умовах воєнного стану є профілактика співпраці неповнолітніх з розвідувально-підривними органами країни агресора. Так, Україною прокотилася серія підпалів військових авто. Зокрема, факти таких диверсій були зафіксовані у Києві, Одесі, Харкові та Дніпрі. Правоохоронці встановили, що автомобілі ЗСУ підпалюють підлітки, яких через соцмережі вербують за гроші російські спецслужби. В Одесі кримінальна поліція викрила двох хлопців, 13 та 16 років, які вчинили підпал двох автомобілів, що належали військовослужбовцям. Підлітків затримали разом з двома приятелями 16 та 18 років при спробі підпалити ще одне авто, – розповів начальник Департаменту карного розшуку Нацполіції Вадим Дзюбинський. Матеріали справи передали слідчим СБУ, які повідомили затриманим про підозру за ч. 2 ст. 113 Кримінального кодексу – диверсія, вчинена в умовах воєнного стану. Санкція статті передбачає 15 років тюрми або довічне ув'язнення з конфіскацією майна. Наймолодшого, 13-річного хлопця, передали на поруки батькам. Іншим суд обрав запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою без права внесення застави. За аналогічний злочин оперативники затримали ще двох молодиків, 17 та 18 років. Їм також повідомили про підозру та обрали запобіжні заходи [62]. За підпал щитових засобів «Укрзалізниці» спецслужби окупантів платять \$100, за спалену автівку – \$1000, – повідомив в ефірі телемарафону речник прокуратури Дмитро

Чубенко [63]. Але коли співробітники підрозділів ювенальної превенції спілкувалися із такими неповнолітніми, жоден з них не висловлювався про антиукраїнську позицію. Усі без винятку підлітки стверджували, що хотіли просто заробити, не усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій. У цьому разі співробітникам підрозділів ювенальної превенції необхідно тісно співпрацювати із батьками неповнолітніх, проводити активну роз'яснювальну та агітаційну роботу у середовищі дітей, а також попередити їх про підступність ворога та законодавчу відповідальність за здійснення диверсій. Політична сфера стає основним соціальним джерелом права, у випадку з ювенальною превенцією набуває особливого значення. Діти не можуть бути активними учасниками політичних процесів, і тому їхні інтереси в законодавчій діяльності представляють дорослі. Це призводить до формування окремої сфери політики – ювенальної політики, яка зосереджується на захисті прав дітей.

Суспільна свідомість, включаючи ідеологію та психологію суспільства, створює інтелектуальне та емоційне підґрунтя для формування правових норм кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції. Визнання дітей як найвищої соціальної цінності є загальноновизнаним фактом, який поділяється навіть політичними опонентами. Більшість людей підтримує думку, висловлену на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2002 році, що ставлення до дітей є критерієм гуманності суспільства. Ухвалена ГА ООН Декларація та План дій «Світ, сприятливий для дітей» побудована саме на врахуванні найвищих моральних цінностей, притаманних людському суспільству. У її положеннях зазначається: «Спільно ми побудуємо такий світ, в якому всі дівчатка і хлопчики зможуть радіти дитинству – часу гри і навчання, в якому їх люблять, поважають і леліють, їх права заохочуються і захищаються без будь-якої дискримінації, де їх безпека і благополуччя стоять на першому місці і де вони можуть розвиватися, будучи здоровими, в умовах миру і гідності» [64].

Як нами вже зазначалося раніше при розгляді й розробці питань чинного законодавства України у сфері ювенальної превенції як у мирний час, так і під час воєнного конфлікту [65], зарубіжна думка, порівняно з вітчизняною, раніше усвідомила важливість проблеми прав дітей, і міжнародне право теж раніше стало передбачати заходи спеціального захисту найбільш уразливих груп суспільства, всіх тих, хто сам не має рівних можливостей захищати свої права. Насамперед до цієї категорії належать діти [66].

Відразу після першої світової війни у рамках Ліги Націй було засновано Міжнародну Асоціацію турботи про дітей. У 1924 р. прийнято Женевську декларацію прав дитини. 1945 р. Генеральна Асамблея ООН створила Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ). У 1959 р. ООН проголошено Декларацію прав дитини. Причому, якщо у Декларації прав дитини 1924 р. діти розглядалися виключно як об'єкт захисту, то в Декларації прав дитини 1959 р. намітилася тенденція визнання дитини як суб'єкту прав, про що свідчать її окремі положення (підкреслено нами). 20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН одноголосно прийняла Конвенцію про права дитини, яка закріпила її як суб'єкт прав. Конвенція про права дитини створила нову модель ставлення до дітей, послужила поштовхом для зміни становища дитини у сім'ї та суспільстві.

Конвенція про права дитини має пряму дію на території нашої держави, і Україна взяла на себе зобов'язання, передбачені нею, у повному обсязі. Тому зараз у країні проводиться низка заходів, спрямованих на те, щоб підняти рівень життя дітей, забезпечити їхню правову захищеність, і таким чином, реалізувати вимоги Конвенції про права дитини. Інакше кажучи, настав час, коли стало вкрай важливо втілити в нормах права ідею послідовного захисту прав неповнолітніх. Мало того, необхідно посилити правові гарантії такого роду захисту.

У 2008 році Україна ратифікувала Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень щодо опіки над дітьми та їх поновлення (1980 р.), а в січні 2009 року—Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза

шлюбом (1975 р.). Наразі готуються пропозиції щодо ратифікації низки інших конвенцій, зокрема Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.), Європейської конвенції про усиновлення (переглянутої, 2008 р.), а також Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення (1993 р.) тощо [67].

Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних Конвенцій, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права як, наприклад, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання. Зазначені Конвенції після надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України відповідно до статті 9 Конституції України стають частиною національного законодавства України [67].

Безумовним фактором впливу на діяльність підрозділів ювенальної превенції стає вдосконалення правової освіти громадян. У випадку ювенальної превенції це питання набуває особливої актуальності, оскільки підвищення правової обізнаності серед населення є важливим фактором для ефективного захисту прав дітей та протидії правопорушенням. Вдосконалення правової освіти допомагає формувати правосвідомість громадян, що, у свою чергу, сприяє профілактиці правопорушень серед неповнолітніх та покращує загальну правову культуру суспільства.

Ще у XVIII ст. Ч. Беккарія зазначав, що найбільш правильним, хоча й найбільш складним засобом попередження злочинів є виховання [68, с. 241]. На сьогодні ідея важливості здійснення виховного впливу як дієвого засобу протидії злочинності на загально-соціальному, груповому й індивідуальному рівні є загальноприйнятною і використовується кримінологами як під час розроблення теорій протидії злочинності в цілому, так і для обґрунтування пропозицій щодо протидії окремим видам злочинів [69].

Приміром Г. С. Саркісов, досліджуючи проблему соціальної системи попередження злочинності, зазначав, «що усунення загальних причин злочинів і умов, які сприяли їх скоєнню є основним напрямом соціальної системи попередження злочинів», але разом з тим, ця система повинна вирішувати і деякі «підпорядковані завдання». До останніх він відносить виправлення та перевиховання осіб, що вчинили злочини, викорінення із свідомості людей пережитків минулого, антисупільних поглядів, прагнень і спонукань, збочених потреб тощо [70, с. 136.].

Разом з тим, одним із ключових недоліків сучасної правовиховної діяльності у сфері протидії злочинності є відсутність продуманої та гармонійної державної політики з цього питання. Як слушно зазначають науковці, «на сьогоднішній день слід констатувати відсутність концептуальної теоретичної бази розвитку кримінологічного законодавства, його хаотичну ситуаційну реактивність, непослідовність та слабку державну підтримку ... У зв'язку з чим перспективною вбачається сама ідея систематизації та послідууючої кодифікації кримінологічного законодавства, як основи виразу нової кримінологічної політики, адаптованої до вимог сьогодення. Необхідним у даному напрямку є узагальнення, систематизація та науковий синтез в області розглядуваної проблематики, що сприятиме удосконаленню як теорії кримінологічної науки, так і практики протидії злочинності» [71].

Процес становлення України як правової та демократичної держави, а також розвиток громадянського суспільства вимагають підвищення рівня правової культури серед населення. Опрацювання стратегій подальшого розвитку правової свідомості громадян, подолання правового нігілізму та задоволення потреб у правових знаннях потребують державного підходу. Одним з ключових способів досягнення цього є удосконалення правової освіти громадян. Значна частина заходів у цій сфері, які розробляються на національному та регіональному рівнях, ґрунтується на Указі Президента від

18.10.2001 № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення», якому вже виповнилося 19 років і який ухвалювався в зовсім інших умовах розвитку держави [72]. Багато запропонованих напрямків реалізації програми залишаються невітленими, зокрема: проведення заходів місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів і бібліотек, а також збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних правових видань. Важливою складовою має бути систематичне інформування населення через державні медіа про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, стан правопорядку, а також заходи боротьби з правопорушеннями, зокрема серед неповнолітніх, та профілактику їх вчинення. Окремої уваги заслуговує створення телевізійних та радіомовних навчальних каналів, запровадження тематичних сторінок, рубрик та інших форматів правової інформації для покращення правової освіти населення в межах державного замовлення. Також слід активізувати правоосвітню та правовиховну діяльність державними установами, підприємствами та організаціями культури, включаючи проведення лекцій, кінолекторіїв, виставок правової літератури, зустрічей з юристами, читацьких конференцій та інших заходів за участю органів виконавчої влади, управлінь юстиції, навчальних закладів і наукових установ на громадських або договірних засадах.

Вивчення статистичних даних свідчить про позитивні результати діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Їх цілеспрямована та комплексна робота щодо запобігання правопорушенням серед дітей, а також оновлення форм та методів цієї діяльності показали значний прогрес. Такі підрозділи не лише ефективно впроваджують профілактичні заходи, але й сприяють зниженню кількості правопорушень, що вчиняються неповнолітніми [53].

Як зазначають науковці, «дружня спрямованість діяльності вказаних підрозділів на дитину, переорієнтація Національної поліції України на пріоритет застосування заходів адміністративного запобігання перед заходами адміністративного примусу, застосування інноваційних методик загальної та індивідуальної профілактики правопорушень, вчинених дітьми, сприяє формуванню правосвідомої поведінки неповнолітніх» [73, с. 6].

Згідно з положеннями чинного законодавства, «головними завданнями діяльності підрозділів ювенальної превенції є: профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти; взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей; здійснення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання» [74].

Згідно із положеннями відомчих нормативно-правових актів [74], співробітники підрозділи ювенальної превенції наділені наступними повноваженнями: «планування і реалізація профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей; контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо

заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних, слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також щодо дотримання обмежень перебування дітей у нічний час у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладах громадського харчування; вжиття заходів для запобігання і припинення стосовно дитини будь-яких протиправних діянь; притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей; унесення до підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності обов'язкових для розгляду подань про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень; участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей; сприяння у межах компетенції веденню обліку дітей шкільного віку відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 684 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів»; затримування і тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів відповідно до законодавства. Інформація про дитину в обов'язковому порядку вноситься до журналу обліку доставлених, відвідувачів та запрошених відповідного органу поліції із зазначенням часу доставлення та вибуття; проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною; відвідування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, за місцем їх проживання разом із службою у справах дітей для з'ясування умов проживання; виклик дітей та їх батьків, інших

законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною; залучення дітей до участі в просвітницько-профілактичних чи корекційних програмах; інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстоко з ними поводяться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство; ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги; участь у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого відповідно до статей 496 і 500 Кримінального процесуального кодексу України; вжиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; виявлення фактів вчинення домашнього насильства та своєчасне реагування на них (Згідно чинному законодавству, а саме Закону України «Про охорону дитинства», дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; а дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття)» [74].

Крім того, протягом тривалого часу поза належною увагою залишалися такі актуальні проблеми сучасної України, як військова агресія, тероризм, сепаратизм тощо. Відсутність загальнонаціональних програм правовиховної діяльності створює істотний розрив у системі протидії правопорушенням серед неповнолітніх, що наголошує на критичній ролі регіональних ініціатив. Ось кілька аргументів на підтримку такої позиції:

Регіональний контекст і специфіка: Соціальні, економічні й культурні особливості кожного регіону суттєво впливають на причини правопорушень серед неповнолітніх. Регіональні програми можуть краще враховувати специфіку та запроваджувати адаптовані заходи профілактики.

Гнучкість підходів: Регіональні ініціативи забезпечують можливість оперативно реагувати на місцеві виклики та корегувати стратегії на основі актуальних потреб та ресурсів.

Розвиток міжсекторальної співпраці: На регіональному рівні легше залучити до співпраці місцеві органи влади, освітні заклади, громадські організації та бізнес. Це дозволяє створювати комплексні програми, спрямовані на попередження правопорушень неповнолітніх.

Пілотування інноваційних підходів: Регіони можуть виступати майданчиками для тестування новітніх правовиховних методик і програм. У разі успіху ці підходи можуть бути масштабовані до загальнонаціонального рівня.

Підвищення ефективності: Локальні програми дозволяють сфокусувати ресурси саме на тих аспектах, що найбільше потребують уваги в конкретному регіоні, підвищуючи загальну ефективність роботи.

Наприклад, силами обласних державних адміністрацій розроблено програми правової освіти населення відповідних областей на наступні 3–4 роки, зокрема Сумської, Полтавської, Харківської, Івано-Франківської і Волинської, в яких не останнє місце посідають заходи з проведення систематичного інформування населення в засобах масової інформації та із застосуванням інших форм і методів інформування про державну правову політику, стан законності та правопорядку в області, забезпечення прав, свобод та інтересів громадян, про зміни в законодавстві, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади й органів місцевого самоврядування, а також щодо проведення профілактики правопорушень [дивись докладніше 75, 76, 77].

Підсумовуючи викладене у підрозділі хочемо зазначити, що є найбільш дієвим механізмом захисту прав дітей, що має мультидисциплінарний та міжгалузевий характер функціонування. Важливим її компонентом є правове регулювання, яке забезпечує упорядкування суспільних відносин у державі через систему правових норм, їх закріплення, охорону та розвиток. Водночас

ювенальне законодавство України залишається недостатньо структурованим масивом правових норм, що вимагає систематизації та удосконалення. У розвинутих правових системах, таких як країни Європейського союзу чи США, ювенальне право часто кодифіковане у вигляді Дитячих кодексів. Ці кодекси включають матеріально-правові, організаційно-правові та процесуально-правові норми, які регулюють питання захисту дітей та їхніх прав. В Україні також існує нагальна потреба в кодифікації ювенального права. Наприклад, вчені та юристи вже розробляли концепції створення Ювенального кодексу України, який міг би охопити всі питання, пов'язані з правами дітей, їхньою освітою, захистом та відповідальністю. Систематизація ювенального права в Україні могла б включати різні аспекти: загальні положення, органи захисту дітей, ювенальну юстицію, охорону дитинства, питання працевлаштування дітей, їхню відповідальність та правові процедури, що стосуються неповнолітніх. Важливою є також кодифікація правових норм, що регулюють судові процеси та виконання судових рішень щодо неповнолітніх.

Для удосконалення кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції доцільно ініціювати створення та ухвалення міжвідомчого нормативно-правового акту, який регламентуватиме оперативну звітність щодо результатів запобігання правопорушенням проти неповнолітніх, а також ефективність подальших заходів з їх підтримки та реабілітації. У процесі розробки такого документа важливо залучити всі правоохоронні органи, що здійснюють попереджувальну діяльність, для забезпечення комплексного та узгодженого підходу. Такий підхід має кілька суттєвих аргументів:

Уніфікація дій і підвищення ефективності: Міжвідомчий характер акту забезпечить координацію роботи всіх правоохоронних органів, які займаються попереджувальною діяльністю щодо неповнолітніх. Це дозволить уникнути дублювання функцій, посилить ефективність міжвідомчої співпраці і створить цілісну систему моніторингу та реагування.

Прозорість і відповідальність: Регламентація оперативної звітності дозволить зробити процес збору, аналізу та оцінки результатів більш прозорим і стандартизованим. Це важливо для забезпечення належного громадського контролю, а також підвищення відповідальності кожного з органів за виконані завдання.

Фокус на підтримці та реабілітації: Урахування не лише заходів попередження правопорушень, але й результатів роботи з підтримки та реабілітації неповнолітніх сприятиме всебічному підходу. Такий підхід забезпечить не лише безпеку, але й створення сприятливого середовища для реінтеграції дітей у суспільство.

Міжнародний досвід: Багато країн, які успішно впроваджують сучасні моделі превенції, орієнтуються на міжвідомчий підхід. Наприклад, використання практики єдиної бази даних та спільних протоколів дій довело свою ефективність у забезпеченні безпеки неповнолітніх у Сполучених штатах Америки.

Систематизація збору даних: Єдиний нормативно-правовий акт забезпечить стандартизацію збору, обробки та аналізу даних про правопорушення та профілактичні заходи. Це не лише покращить якість статистики, але й дозволить робити більш точні прогнози щодо попередження правопорушень.

Підвищення довіри суспільства до правоохоронних органів: Прозорість у звітуванні про результати роботи з неповнолітніми сприятиме формуванню позитивного іміджу правоохоронних органів і підвищенню громадської довіри.

Оптимізація ресурсів: Чітка регламентація звітності дозволить більш ефективно використовувати матеріальні, технічні та людські ресурси. Уникнення дублювання роботи допоможе спрямувати зусилля на важливіші аспекти превентивної діяльності.

Захист інтересів дітей: Орієнтація на всебічний підхід до профілактики правопорушень гарантуватиме, що права та інтереси дітей будуть враховані на всіх етапах: від попередження правопорушень до реабілітації.

Гнучкість і адаптивність: Міжвідомчий акт може враховувати специфіку кожного органу та передбачати можливість внесення змін і доповнень залежно від зміни суспільних викликів чи обставин.

Можливість навчання та підвищення кваліфікації: Спільне бачення і нормативно-правові рамки відкривають можливості для організації міжвідомчих тренінгів і навчальних програм, що підвищить професійний рівень працівників.

Пілотування інноваційних підходів: Спільні команди фахівців можуть виступати флагманом для тестування новітніх правовиховних методик і програм. У разі успіху ці підходи можуть бути масштабовані до загальнонаціонального рівня.

Таким чином, прийняття такого нормативно-правового акту стане базисом для побудови злагодженої, ефективної системи ювенальної превенції, яка враховує інтереси не лише правоохоронних органів, але й неповнолітніх та суспільства загалом. Це також відкриває можливість для подальшого розвитку інноваційних методик і підходів у цій сфері.

1.3 Взаємодія підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх

Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції – це діяльність, яка охоплює комплекс правомірних дій співробітників підрозділів ювенальної превенції, які володіють необхідними знаннями та навичками для ефективного застосування у роботі з неповнолітніми. Її реалізація відбувається шляхом правових засобів і методів з використанням сучасних ювенальних технологій, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням серед

неповнолітніх, а також усунення супутніх суспільно небезпечних явищ. Основними завданнями є недопущення залучення дітей до злочинної діяльності, усунення криміногенних детермінант, виявлення неповнолітніх, які потребують особливого державного захисту, та впровадження необхідних реабілітаційних заходів щодо них.

У теорії кримінології досить часто у якості синонімів використовуються такі дефініції, як «суб'єкти запобігання злочинності», «суб'єкти профілактики», «суб'єкти кримінологічної діяльності» тощо.

Наприклад, С. Ю. Лукашевич [36], вивчаючи сутність поняття «суб'єкти діяльності щодо запобігання» зазначає, що по-перше, класифікуючи суб'єктів запобігання злочинності за видами об'єктів запобіжного впливу, потрібно враховувати їхні функціональні взаємозв'язки та відсутність субординаційної підпорядкованості. По-друге, з точки зору ієрархії об'єктів запобігання злочинності основним призначенням спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності є боротьба зі злочинністю як вид соціальної практики (правоохоронної діяльності). Боротьба як активна форма протидії є адекватною відповіддю реальній загрозі злочинності, умовно припустимим засобом її утримання в межах соціальної норми. Характер та зміст цієї діяльності зумовлює необхідність її ґрунтування на системі державно-владних інститутів. По-третє, з урахуванням властивостей об'єктів впливу запобігання злочинності є антиподом боротьби зі злочинністю. Їй притаманні менш агресивні, більш соціальні форми протидії» [78]. Як дослідник підкреслює далі, «сприяючи реалізації охоронних функцій опосередковано та більш тривало в часових межах, вона є магістральним напрямом соціальної практики, який повинен розвиватись адекватно з розвитком правоохоронної системи. Основу цієї діяльності становлять соціальні інститути та відповідні заходи, а пріоритет має надаватись широкому залученню громадськості до запобіжних процедур» [36].

Суб'єкти кримінологічної діяльності – організації, установи та посадові особи, що здійснюють превентивну діяльність, зокрема правоохоронні органи, соціальні служби, громадські організації тощо. Ці компоненти взаємодіють між собою для створення ефективної системи протидії злочинності. Вони повинні мати відповідну компетенцію, права та обов'язки, тому їх називають *спеціальними суб'єктами*. Однак деякі дослідники [79] пропонують використовувати термін «правомочний суб'єкт», оскільки функції суб'єкта профілактики (наприклад, поліцейського) мають специфіку. З організаційної точки зору, суб'єкти профілактики злочинності серед неповнолітніх розрізняються за спеціалізацією. Вони володіють відповідними повноваженнями та застосовують спеціальні методи роботи, адаптовані до психологічних особливостей і соціально-правового статусу цієї групи. Крім того, їх діяльність охоплює широкий спектр впливу не лише на самих неповнолітніх, а й на осіб, відповідальних за їх виховання. Такий комплексний підхід забезпечує ефективну профілактику злочинності серед молоді, орієнтовану на її специфічні потреби та соціальні умови.

З метою правильного визначення суб'єктів кримінологічної діяльності, можна виділити їх *основні ознаки*:

1) *Систематична реалізація профілактики злочинів як основної функції*: суб'єкти повинні мати чітко визначену мету – кримінологічна (у першу чергу попереджувальна) діяльність.

2) *Взаємодія з іншими елементами системи як по горизонталі (координація), так і по вертикалі (субординація)*: це передбачає співпрацю між різними органами та установами, а також ієрархічну підпорядкованість у межах системи.

3) *Здійснення діяльності відповідно до команд «керуючого механізму» системи*: суб'єкти повинні діяти в межах визначених інструкцій і стратегій, що надходять від органів управління.

4) *Можливість вибору дій, обумовлених поточним станом суб'єкта впливу та обмеженнями, встановленими системою*: суб'єкти мають здатність адаптувати свої дії залежно від ситуації, в якій знаходиться об'єкт кримінологічної діяльності, дотримуючись при цьому встановлених меж. Ці ознаки дозволяють чітко розрізнити суб'єктів, відповідальних за кримінологічну діяльність, від інших установ і осіб.

Виходячи з такої інтерпретації, можна зробити висновок, що суб'єктами кримінологічної діяльності є:

1. У соціологічному аспекті акцент робиться на структурі суспільства, динаміці колективів, функціонуванні соціальних груп та індивідуальній поведінці.

2. У соціально-політичному аспекті увага зосереджується на інституційних механізмах, ролі держави, взаємодії громадських організацій та функціонуванні владних структур.

Варіативність суб'єктів кримінологічної діяльності за характером, масштабами, формами та методами є однією з її ключових особливостей. З одного боку, це пояснюється загальним суспільним інтересом у запобіганні злочинності, а з іншого—тим, що антисоціальні явища та їхні детермінанти формуються у різних сферах соціального життя та на різних рівнях суспільних взаємозв'язків. Це, своєю чергою, обумовлює потребу залучення різних суб'єктів до системи кримінологічного впливу.

Отже, до суб'єктів кримінологічної діяльності належать державні органи, громадські організації, посадові особи, інші представники цих структур, а також окремі особи, які беруть участь у превенції злочинності.

Крім названих вище, на думку дослідників [80, с. 11], їх можна поділити на такі групи:

а) органи та організації, які керують, спрямовують, координують профілактичну діяльність (органи державної влади та управління);

б) органи, організації, установи, що безпосередньо виконують профілактичні функції, організовують профілактичні заходи (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціально створені громадські формування);

в) суб'єкти, що відрізняються один від одного залежно від масштабів здійснюваних ними профілактичних заходів – у межах держави, регіону, області, району, населеного пункту, об'єкта [80, с. 11].

На підставі зазначеного можна дійти висновку, що при класифікації суб'єктів кримінологічної діяльності необхідно враховувати кілька важливих аспектів. По-перше, всі суб'єкти відрізняються один від одного, але функціонують у взаємозв'язку, формуючи єдину систему. По-друге, кожен суб'єкт наділений певними повноваженнями, що визначають його права та обов'язки. Важливо також, щоб повноваження кожного суб'єкта використовувалися максимально ефективно, без перекладання на них функцій, до яких вони не підготовлені, і уникати дублювання їхніх функцій. Крім того, має бути чітко визначене коло об'єктів впливу для кожного суб'єкта, забезпечена взаємодія між ними та точно окреслений внесок кожного в загальну справу запобігання злочинності.

Таким чином, *суб'єктами кримінологічної діяльності* є сукупність державних органів, громадських організацій та осіб, які комплексно та цілеспрямовано реалізують керівництво, планування і виконання превентивних заходів на різних рівнях та у різних масштабах. Ці суб'єкти мають відповідні права, обов'язки та несуть відповідальність за досягнення поставлених цілей у сфері протидії злочинності.

Однак, виходячи із мети дослідження, ми хочемо зосередитися на більш вузькій групі спеціальних суб'єктів, що діють у царині профілактики злочинності неповнолітніх. У спеціальній кримінологічній літературі їх називають «*суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх*».

Підпорядкованість та взаємозалежність термінів *«суб'єкти кримінологічної діяльності»* та *«суб'єкти, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх»*, є ключовими для розуміння комплексного підходу до профілактики злочинності та захисту їх прав. Ці дві категорії суб'єктів мають взаємодоповнювальну природу, об'єднану спільною метою – зниження рівня злочинності та створення умов для безпечного розвитку неповнолітніх.

Як ми вже зазначали раніше, термін *«суб'єкти кримінологічної діяльності»* охоплюють широкий спектр державних, громадських і міжнародних організацій, які займаються вивченням злочинності, її причин, умов і способів запобігання. Ці суб'єкти здійснюють аналітичну діяльність, розробляють науково обґрунтовані методики для протидії злочинності та забезпечують їх практичне впровадження. Їхні функції є загальними, багатогранними та охоплюють усі соціальні групи, включаючи неповнолітніх. Натомість, *«суб'єкти, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх»*, мають більш вузьку спеціалізацію, зосереджену на захисті прав дітей та підлітків. Серед таких суб'єктів виділяють правоохоронні органи (зокрема підрозділи ювенальної превенції), освітні установи, соціальні служби, громадські організації та психологічні служби. Вони працюють над реалізацією заходів, спрямованих на ресоціалізацію неповнолітніх, які вчинили правопорушення, профілактику девіантної поведінки та створення умов для гармонійного розвитку дитини.

Взаємозалежність між даними групами суб'єктів проявляється у тому, що суб'єкти кримінологічної діяльності розглядають неповнолітніх як одну з пріоритетних категорій для реалізації превентивних заходів, оскільки ця вікова група є найбільш уразливою до негативних впливів соціального середовища та асоціальних чинників. Дані, отримані від суб'єктів, що працюють безпосередньо з неповнолітніми, використовуються для розробки ефективних програм протидії злочинності, а також для створення правових і соціальних механізмів захисту дітей.

Суб'єкти, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх, відіграють ключову роль у створенні умов для гармонійного розвитку дітей та підлітків, проте їх ефективність значною мірою залежить від тісної взаємодії з підрозділами ювенальної превенції. Саме координація з цими спеціалізованими підрозділами правоохоронних органів дозволяє досягти високого рівня синергії у реалізації превентивних заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, адже ювенальні підрозділи мають унікальний досвід і компетенцію в ідентифікації факторів ризику, які впливають на формування девіантної поведінки підлітків, а також у розробці адресних програм правового виховання.

Питання взаємодії підрозділів ювенальної превенції з іншими суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх є надзвичайно актуальними. Особливо це стає надважливим в умовах збройної агресії, коли неповнолітні опиняються у ситуаціях підвищеного ризику, що можуть негативно впливати на їх фізичне, емоційне та соціальне благополуччя.

Як ми вже зазначали раніше, для ефективного захисту та протидії правопорушенням серед неповнолітніх необхідна тісна співпраця між підрозділами ювенальної превенції, правоохоронними органами, соціальними службами, освітніми та медичними установами, ювенальними судами та волонтерськими гуманітарними організаціями. Така діяльність дозволяє комплексно підходити до профілактики злочинності, забезпечуючи своєчасну допомогу дітям, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також вчасне втручання в разі правопорушень. Також це сприяє ефективному використанню сил і засобів у процесі превенції злочинності, дозволяючи зосередитися на найбільш актуальних загрозах і вчасно реагувати на них.

Питання співпраці з іншими суб'єктами під час кримінологічної діяльності були предметом наукового аналізу в різних галузях права, включаючи кримінологію та криміналістику. Ці аспекти досліджувалися сучасними

українськими та зарубіжними науковцями [81, 82], що свідчить про міждисциплінарний характер проблеми. Проте залишається багато нерозв'язаних та дискусійних питань. Особливу увагу привертає необхідність удосконалення організації роботи підрозділів ювенальної превенції в сучасних умовах, включаючи правове регулювання діяльності цих підрозділів та правоохоронних органів загалом. Це вимагає нових підходів і стратегій для ефективної профілактики правопорушень, враховуючи потреби суспільства та нові виклики часу. Також у роботах зазначених науковців не було повною мірою висвітлено актуальні питання, що стосуються природи та ефективності спільної роботи сторін, які взаємодіють. Підрозділи ювенальної превенції накопичили значний практичний досвід співпраці з різними суб'єктами як державного, так і громадського сектору. Цей досвід потребує подальшого теоретичного опрацювання, узагальнення та аналізу для розробки найбільш дієвих методів протидії злочинності.

Взаємодія в профілактиці правопорушень успішно реалізується через виконання низки спільних завдань для всіх державних органів, включаючи підрозділи ювенальної превенції. До них належать: активізація роботи всіх суб'єктів співпраці у превентивній сфері, об'єднання спільних зусиль для подолання розрізненості дій, усунення повторюваності функцій та забезпечення планування й конкретизації превентивних заходів.

В теорії правова поки не має єдиного підходу до визначення сутності даного поняття, оскільки в професійній літературі та нормативно-правових актах використовуються майже однакові за змістом терміни, такі як «узгодження», «взаємодія», «координація» і «форми взаємодії». Ці поняття, хоч і часто зустрічаються в правових актах, залишаються доволі розмитими і нечіткими з погляду їх конкретного змісту [83]. Це ускладнює розуміння специфіки їх застосування, оскільки в різних контекстах ці терміни можуть набувати схожих значень, не маючи при цьому чіткої дефініції.

Визначення поняття «взаємодія», що відображає погляди харківської школи криміналістів, дано В. Ю. Шепітьком. Взаємодія, за його переконанням, – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [84, с. 42].

У спеціальних фахових дослідженнях дефініція «взаємодія» з питань превентивної та правоохоронної діяльності розглядається як:

1) стан взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, за якого вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу діяльності [85, с. 503];

2) спільна або погоджена за місцем і часом в певних межах діяльність підрозділів карного розшуку та не підпорядкованих їм інших служб органів внутрішніх справ, що ґрунтується на законі та підзаконних актах і здійснюється відповідно до їх компетенції, спрямована на виявлення й розкриття злочинів, нейтралізацію причин та умов, які сприяють їх вчиненню [86, с. 104];

3) діяльність щодо поєднання зусиль, сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів, що ґрунтується на законі та відомчих нормативних актах, щодо своєчасного й обґрунтованого порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого і повного розкриття злочину, ефективного розслідування, для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожна особа, яка скоїла злочин, була справедливо покарана і жодна невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена [87, с. 118].

Враховуючи предметну сферу нашого дослідження, взаємодія підрозділів ювенальної превенції з іншими суб'єктами під час кримінологічної діяльності, розробки та реалізації профілактичних рекомендацій, створених на основі матеріалів ювенальної діяльності, розглядається як спільна та узгоджена діяльність, спрямована на підвищення ефективності та якості кримінологічної роботи з попередження правопорушень. Для досягнення цього використовується

спеціалізовані знання співробітників підрозділів ювенальної превенції, що дозволяє розробляти профілактичні пропозиції та успішно втілювати їх у життя.

Науковці-кримінологи майже одностайні у тому, що є кілька ключових вимог, яким повинен відповідати процес взаємодії [10, 88]. По-перше, це чітка координація між усіма суб'єктами, залученими до спільної діяльності. По-друге, взаємодія повинна базуватися на погоджених цілях та завданнях, щоб забезпечити узгодженість дій і уникнути дублювання функцій. Також важливою вимогою є ефективне управління ресурсами, що передбачає оптимальне використання часу, знань і матеріальних засобів. Крім того, взаємодія має бути гнучкою, щоб швидко адаптуватися до нових викликів або умов. Ці вимоги спрямовані на забезпечення ефективної співпраці між різними установами, зокрема у профілактиці правопорушень і при проведенні спільних заходів щодо їх попередження.

Наприклад, О. М. Бандурка відносить до таких вимог те, що всі взаємодіючі підрозділи повинні мати єдину ціль, діяти в межах своєї компетенції, керуватися своїми відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками [89, с. 139]. Інші дослідники [90], аналізуючи критерії, яким має відповідати спільна діяльність взаємодіючих суб'єктів, виділяють такі вимоги: «вона має здійснюватися відповідно до вимог кримінально-процесуального закону і слідчої етики, узгоджуватися (за цілями, місцем, часом і компетентністю), забезпечувати керівну й організуючу роль слідчого за належної самостійності інших підрозділів у виборі й ухваленні рішень з виконання поставлених завдань; здійснюватися з урахуванням особливостей ситуації, відповідно до тактико-методичних рекомендацій і забезпечувати нерозголошення відомостей, отриманих оперативно-розшуковим шляхом» [90].

Хід співпраці підрозділів ювенальної превенції з іншими суб'єктами у межах попереджувальної діяльності, як складова організаційно-управлінських механізмів співпрацюючих сторін, має відповідати низці ключових критеріїв. По-

перше, всі учасники взаємодії повинні мати спільну мету та діяти в рамках своєї компетенції. По-друге, ця діяльність повинна здійснюватися у суворій відповідності до чинного законодавства та професійної етики, з обов'язковим інформуванням усіх суб'єктів, залучених до співпраці. Важливою умовою є науково-педагогічна основа взаємодії, яка передбачає спільні наукові дослідження, розробку методик, участь у засіданнях та конференціях тощо. По-третє, ключовим аспектом такої взаємодії є збереження конфіденційності інформації, отриманої під час спільної роботи, зокрема щодо особистого життя неповнолітніх.

На додачу, взаємодія державних органів, зокрема підрозділів ювенальної превенції, повинна ґрунтуватися на принципах взаємоповаги, об'єктивності та точного дотримання процесуальних норм. Це вимагає забезпечення високого рівня професійної етики, координації дій між різними установами та неухильного виконання законодавчих положень, які регламентують порядок їхньої співпраці.

Також хочемо погодитися із тими науковцями [91], які підкреслюють необхідність дотримання не тільки законодавчо визначених принципів, таких як незалежність підрозділів ювенальної превенції, але й морально-етичної складової під час спільної діяльності. Це має забезпечити високий рівень співпраці між сторонами та сприяти досягненню максимальної ефективності в їхній взаємодії. Дотримання етичних стандартів є ключовим для побудови довіри між усіма учасниками процесу та підвищення якості виконуваної роботи.

Відсутність взаємоповаги може спричинити конфлікт між органами, що, в свою чергу, може призвести до нехтування основоположними принципами законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина [92]. Таку позицію цілком поділяє О. В. Федькович, зазначаючи «посилення в сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності та неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості й обґрунтовує пріоритетність їх

наближення до системи правосуддя. Як він наголошує далі, у співпраці повинна лежати ідея цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення одне до одного професій судді, прокурора, слідчого під час уніфікації критеріїв до відбору кадрів, їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; створення умов для «переливу» кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології» [93, с. 5].

Ефективна взаємодія та правильне функціонування системи спеціалізованих державних суб'єктів, покликаних захищати інтереси дітей і здійснювати превентивну діяльність, дозволить належним чином захистити їх права та інтереси.

Варто виділити основні та особливо значущі інститути нашої держави, які, поряд з іншими, наділені повноваженнями щодо захисту прав дитини: органи прокуратури, Уповноважений при Президентові України з прав дитини, центри соціальних служб, органи з питань пробації та Національної поліції України. Звісно, суб'єктів попереджувальної діяльності набагато більше, з усіма ними на практиці співпрацюють підрозділи ювенальної превенції. Ми навели перелік найбільш значущих, впливових структур, чия діяльність реально має глибокий сенс у житті дитини.

Перейдемо до розгляду повноважень *прокуратури* у сфері захисту прав дитини, яка є органом держави, що здійснює нагляд за законністю в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

Захист прав і свобод неповнолітніх не виділений у Законі України «Про прокуратуру» як окремий напрямок прокурорської діяльності, проте з об'єктивної точки зору таке рішення є виправданим. Задачі та повноваження прокурора в розглянутій сфері, а також засоби виявлення і усунення виявлених порушень не можуть вважатися особливими порівняно з іншими галузями прокурорського нагляду. Єдиною специфічною відмінністю є суб'єкт, до якого

застосовується законодавство. У межах виконання наглядових функцій прокуратура має повноваження контролювати чітке і неухильне виконання законодавства щодо неповнолітніх, і цей напрямок діяльності є одним із важливих для органів прокуратури. Важливо зазначити, що саме прокуратура має унікальну можливість охоплювати практично всі аспекти життя підлітків – від захисту їхніх соціальних прав до профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Наприклад, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» на прокуратуру покладається «функція представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом. Відповідно до ч. 1–2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист тощо» [94].

Положення Сімейного кодексу України вимагають від прокурора стати на захист прав та інтересів дитини та звернутися з позовом до суду у випадку: визнання шлюбу недійсним, якщо захисту потребують права та інтереси дитини (ст. 42 СК України); у разі позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав у разі безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини (ч. 2 ст. 170 СК України);

про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України) [95].

Прокурорський нагляд є однією з головних гарантій захисту прав та інтересів неповнолітніх в українському суспільстві, а також забезпечення виконання законів щодо дітей. Нагляд з боку цих органів базується на принципі пріоритету інтересів і благополуччя дітей у всіх сферах життя держави та суспільства. В сучасний період роль прокуратури в питаннях захисту прав дітей значно зросла, оскільки вона є незалежним наглядовим органом. На відміну від інших контролюючих структур, прокуратура не лише реагує на отримані сигнали про порушення прав дітей, але й постійно стежить за станом законності в цій сфері. Цей підхід гарантує системний моніторинг і оперативне реагування на порушення прав дітей, спрямований на забезпечення належного рівня захисту їх інтересів.

Держава забезпечує захист інтересів дитини в сім'ї не лише через права, надані їй сімейним законодавством. Не менш важливо для дитини мати гарантії охорони цих прав, а також їх захист у разі порушення. Саме ці завдання покладаються на відповідні органи, які займаються наглядом за дотриманням законодавства, зокрема, захистом прав неповнолітніх. Це включає в себе превентивні заходи для запобігання порушенням прав дітей і реагування на вже наявні порушення. До них відносяться центри соціальних служб.

Виходячи з положень Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей до 2023 року (затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України 18 грудня 2018 р. № 1027-р) [96], для зниження рівня впливу правопорушень та мінімізації факторів, які сприяють формуванню протиправної поведінки дітей, необхідно застосувати комплексний підхід, який включає запровадження дієвої системи правосуддя, соціально-виховних та реабілітаційних програм для дітей, які опинилися в конфлікті з законом, а також профілактичних і освітніх програм. Додатково важливу роль відіграють адресні

соціальні послуги, що можуть допомогти дітям набути навичок для вирішення життєвих проблем, навчитися керувати власною поведінкою та оцінювати наслідки своїх вчинків. Також необхідно створювати умови для професійного розвитку й налагодження стосунків у сім'ї та громаді.

Підрозділи ювенальної превенції та *центри соціальних служб* є ключовими суб'єктами, які відповідають за профілактику правопорушень серед дітей. Вони здійснюють низку заходів для запобігання правопорушенням, спрямованих на виховання відповідального ставлення до власної поведінки та протидії повторним правопорушенням (або мінімізації їх руйнівного впливу).

Як зазначають дослідники [97], взаємодія в профілактичній діяльності між підрозділами ювенальної превенції та центрами соціальних служб розглядається як організаційний процес, що забезпечує узгоджену діяльність різних суб'єктів. Вона здійснюється за такими напрямками:

Прогнозування: цей напрям дозволяє оцінювати майбутні тенденції на основі минулого досвіду та поточних даних. Він використовується для аналізу розвитку співпраці між ювенальними підрозділами та центрами соціальних служб, а також для оцінки можливих результатів такої взаємодії. Прогнозування дозволяє визначити найбільш ефективні напрями діяльності, що підвищує ефективність превентивної роботи.

Планування: визначає конкретні заходи для спільної роботи, розподіляє відповідальність за їх виконання і встановлює строки реалізації. Планування дозволяє уникнути хаотичності в роботі й забезпечує системний підхід до вирішення завдань профілактики правопорушень серед неповнолітніх. **Погодження актів і рішень:** під час співпраці важливо досягти згоди з ключових питань. Цей напрям передбачає взаємне узгодження рішень, що дозволяє знайти компроміси у вирішенні спільних завдань і сформулювати чіткі механізми дій. Спільні рішення, як правило, мають організаційний характер і спрямовані на досягнення єдиних цілей.

Контроль: взаємний контроль за виконанням обов'язків є важливою складовою ефективної взаємодії. Він дозволяє сторонам спостерігати за тим, наскільки успішно реалізуються прийняті рішення і чи дотримуються всі сторони своїх зобов'язань. Це сприяє покращенню якості співпраці та підвищенню відповідальності всіх учасників процесу.

Інформаційне забезпечення: цей напрям передбачає збір, обробку та збереження інформації, необхідної для виконання профілактичних заходів. Інформаційне забезпечення є важливим аспектом взаємодії, оскільки всі заходи мають ґрунтуватися на актуальних даних про правопорушення та фактори, що їх спричиняють. Організація належної інформаційної підтримки допомагає сторонам швидко реагувати на змінні умови та виклики, що виникають у процесі спільної діяльності.

Робота з кадрами: забезпечує якісну підготовку фахівців для ефективної взаємодії між підрозділами. Завдяки такому підходу можна не тільки підвищити рівень професійної компетенції співробітників, але й допомогти їм краще розуміти специфіку роботи інших структур, з якими вони співпрацюють. Це дозволяє ефективніше використовувати кадрові ресурси обох сторін, що беруть участь у спільній діяльності, і сприяє досягненню спільної мети. Підготовка та перепідготовка кадрів включають освітні програми, тренінги, семінари та стажування, які дозволяють оновити знання та навички спеціалістів, адаптуючи їх до нових викликів та стандартів. Завдяки цьому співробітники краще орієнтуються в процедурах і стандартах, що використовуються в інших органах, та здатні ефективніше взаємодіяти. Така система роботи з кадрами також сприяє зміцненню довіри між організаціями, підвищенню оперативності та узгодженості дій, що в кінцевому результаті покращує якість виконання поставлених завдань.

Інші напрями взаємодії, що виражаються у комплексі психолого-правових й педагогічних заходів, головним із яких є комплекс дій з переконання неповнолітніх. Переконання полягає в доведенні суб'єктів суспільних відносин

до впевненості в необхідності певної поведінки, яка відповідає загальним інтересам без застосування силового тиску [98, с. 400–401].

Переконання, що за своєю суттю є дуже подібним до превентивного виховання, має ключове значення в ювенальній превенції. Воно займає пріоритетне місце серед інших превентивних заходів завдяки тому, що воно впливає на свідомість неповнолітніх через виховні заходи. Основна мета полягає в тому, щоб сформувати у дітей правильні цінності, відповідальне ставлення до власної поведінки, а також відчуття соціальної та правової відповідальності. Така діяльність допомагає створити позитивне ставлення до правових норм і сприяє попередженню правопорушень серед неповнолітніх шляхом усунення причин та умов, що провокують девіантну поведінку.

Ці заходи реалізуються в таких формах: «проведення ознайомлювальних, попереджувальних та виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї для усунення причин та умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною; залученні дітей до участі в просвітницько-профілактичних чи психо-корекційних програмах; виступи в засобах масової інформації, використання наочної агітації та пропагування, створення й обмін користувацьким контентом через Інтернет тощо» [97].

Переконання в межах взаємодії між підрозділами ювенальної превенції та центрами соціальних служб здійснюється у форматі соціального партнерства. Воно передбачає організацію співпраці, яка охоплює комплекс виховних, роз'яснювальних, рекомендаційних та заохочувальних заходів. Такі заходи спрямовані на підтримку та соціальну інтеграцію неповнолітніх, які потребують допомоги, з акцентом на профілактиці правопорушень та розвитку здорової соціальної поведінки серед дітей. Ця модель взаємодії дозволяє ефективніше реалізовувати профілактичні ініціативи, знижуючи рівень правопорушень серед

неповнолітніх через формування стійких соціальних і правових цінностей у молоді.

У випадку, якщо неповнолітній вчиняє правопорушення, організація спільних дій між поліцією та іншими органами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх залежить від ступеня серйозності неправомірної дії та віку дитини. Важливо мінімізувати репресивний вплив на дитину, надаючи перевагу профілактичним заходам та альтернативним методам вирішення конфліктів, якщо це відповідає інтересам дитини. Якщо правопорушення незначне, поліцейські можуть обмежитися попереджувальною бесідою та попросити дитину вибачитися перед потерпілим. У випадку більш серйозного правопорушення складаються адміністративні протоколи на дитину та її батьків, а також проводяться перевірки через інформаційні бази. Якщо дитина перебуває під впливом алкоголю чи наркотиків, її доставляють до медичних закладів для надання необхідної допомоги. Співробітники ювенальної превенції беруть участь у судових процесах, надаючи рекомендації щодо доцільності адміністративних стягнень або інших заходів. Також навчальні заклади інформуються про необхідність проведення додаткової роботи з дітьми, а за потреби дитину ставлять на профілактичний облік.

У цьому плані дуже важливою є взаємодія підрозділів ювенальної превенції з *органами з питань пробації* (уповноважений орган з питань пробації та сектор ювенальної пробації). Усі неповнолітні, що були засуджені, але звільнені від відбування покарання з випробуванням, перебувають у сфері постійної уваги з боку зазначених структур. При цьому превентивна діяльність торкається не тільки дитини, а й його батьків та інших близьких родичів, знайомих та інших осіб, які становлять позитивний вплив на підлітка. Такі заходи, зазвичай, мають на меті не тільки ознайомлення з основними поняттями у сфері адміністративних і кримінальних правопорушень, але й надання чіткого розуміння наслідків повторних порушень, що є важливим аспектом у процесі ресоціалізації

неповнолітнього правопорушника. Також засудженому неповнолітньому пояснюють порядок і умови відбування покарання з випробуванням, що включає дотримання певних правил поведінки та регулярний зв'язок з інспекторами. Батькам чи іншим особам, які відповідають за неповнолітнього наголошується на необхідності посиленого контролю за поведінкою дитини в домашніх умовах, що має сприяти попередженню нових правопорушень. Адже участь родини, особливо матері, відіграє ключову роль у процесі виправлення та подальшого нагляду за дитиною.

Основною метою співпраці представників уповноваженого органу з питань пробації та інспекторів сектору ювенальної превенції є проведення робочих нарад з обговорення стратегії подальшої спільної роботи з неповнолітніми, які знаходяться на обліку пробаційної служби та під профілактичним наглядом, координація зусиль між ними для забезпечення максимально ефективної профілактичної роботи, спрямованої на соціальне відновлення неповнолітнього.

Під час роботи з неповнолітніми використовуються різні методи індивідуально-профілактичної роботи, включно з регулярними зустрічами, консультаціями з питань поведінки та розвитку, а також, за потреби, залученням інших фахівців, таких як психологи та соціальні працівники. Така робота має на меті не лише забезпечення належного нагляду за неповнолітнім, але й створення умов для його виправлення та інтеграції у суспільство.

Наступним, дуже важливим суб'єктом взаємодії підрозділів ювенальної превенції є *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*, точніше, співробітник його офісу – *Представник Уповноваженого з прав дитини* (далі – Представник Уповноваженого) [99]. Його ще називають *Дитячий Омбудсман*.

Поняття «омбудсмен» означає посадову особу (представника Парламенту чи Президента), яка контролює діяльність органів виконавчої влади, зокрема у сфері дотримання прав людини. Вперше інститут омбудсмена було створено у Швеції в 1809 році, коли шведський парламент (Риксдаг) ухвалив закон, який

дозволив парламенту обирати спеціального комісара (омбудсмена) для нагляду за дотриманням законодавства [100, с. 426]. Ця посада слугує важливим механізмом для забезпечення відповідності дій виконавчої влади правам людини та надає громадянам можливість оскаржити дії державних органів у разі порушення їх прав.

Нині в багатьох країнах світу практикується запровадження спеціалізованих омбудсменів, які зосереджуються на захисті прав окремих вразливих груп, що потребують особливого захисту. Це можуть бути омбудсмени для захисту прав дітей, жінок, людей з інвалідністю, мігрантів або інших специфічних категорій населення. Наприклад, військові омбудсмени (ФРН, Норвегія), омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, США), омбудсмени з прав дитини (Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія, Ізраїль, Колумбія, Литва), студентські омбудсмени (США, Велика Британія, Канада) [101].

Моделі спеціалізованих омбудсменів є різноманітними і відрізняються залежно від країни. Деякі з них працюють як незалежні інституції, інші – як частини урядових структур. Основна мета цих омбудсменів – забезпечити додатковий захист і підтримку для тих, хто найбільше схильний до порушення прав, та забезпечити дотримання законодавства і міжнародних стандартів у цій сфері. Такі спеціалізовані омбудсмени можуть розглядати скарги, проводити розслідування та представляти інтереси вразливих груп на різних рівнях державного управління.

І в Україні, і у світі інститут Дитячого Омбудсмана є відносно новим. Перша країна, де з'явилася така посада – Норвегія (1981 р.). Саме Він відповідальний та підтримує у Королівстві Національний превентивний механізм. Омбудсман, в співпраці з громадською організацією Данський інститут проти тортур (Dignity) та Данським інститутом прав людини (National Human Rights Institution), у 2009 році підписав договори з громадськими організаціями.

Співпраця між ними допомогла залучити більше волонтерів, розширити діяльність механізму та збільшити кількість моніторингових візитів. Було створено Факультативну Раду, в яку входить всі три гілки: Омбудсман та дві організації, які покликані разом планувати діяльність Національного превентивного механізму. В межах діяльності Ради кожні 4–6 місяців відбуваються зустрічі, на яких вони розв'язують питання співпраці з пресою, презентують щорічний звіт та планують стратегію подальших дій. Створено робочі групи між механізмом та організаціями, які покликані розв'язують нагальні проблеми [102].

У тому ж самому 981 році було створене Південно-австралійське Бюро захисту інтересів дітей та омбудсмен з прав дитини у Фінляндії. У 1987 р. голова Бундестагу і парламентські фракції ФРН запровадили Комісію з прав дітей, яка функціонує при комітетах Бундестагу з прав жінок і молоді та з проблем сім'ї і престарілих. У 1989 р. створено відомство комісара з прав дитини в Новій Зеландії та в Австрії. Починаючи з 1990 р. відповідні інститути з захисту прав дитини створені в Ізраїлі, Гватемалі, Колумбії, Перу, Швеції, Данії, Ісландії та інших країнах [103].

Отже, омбудсман (еквівалентним є термін «уповноважений») у справах дітей є органом, створеним для забезпечення захисту прав та інтересів дітей. Цей інститут виник як реакція на необхідність посилення уваги до прав дітей та потребує незалежного контролю за дотриманням законодавства, що захищає дітей. На початку 1990-х років Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) представив концепцію введення омбудсмена у справах дітей у всіх країнах. Для підкреслення універсальності цієї ідеї ЮНІСЕФ запропонував використовувати термін «незалежні інституції із захисту прав дітей», що охоплює різноманітні організації, здатні виконувати цю роль. Головна ідея цієї концепції полягає в тому, що права дітей найефективніше можуть бути захищені незалежними

установами, що фокусуються виключно на задоволенні потреб дітей і спрямовані на вирішення специфічних проблем, пов'язаних із правами дитини.

В теорії права зазначається, що «уповноваженого з прав дитини розглядають як різновид інституту спеціалізованого омбудсмена, під яким розуміють незалежну авторитетну особу, головна мета якої полягає в тому, щоб діяти як посередник між певною групою населення та державними органами чи органами місцевого самоврядування, а також проводити моніторинг законодавства й діяльності органів управління на основі повноважень, що дають змогу звертатися із запитами та мати доступ до необхідної інформації, подавати рекомендації щодо протидії фактам поганого управління та усунення порушень прав людини» [104, с. 168].

Інститут омбудсмена з прав дитини створюється та функціонує відповідно до чотирьох основних моделей, які склалися у світі:

Парламентська модель – омбудсмен підзвітний парламенту або іншому законодавчому органу. Такий підхід гарантує незалежність омбудсмена від виконавчої влади та дозволяє ефективно захищати права дитини.

Адміністративна модель – омбудсмен інтегрований у виконавчу гілку влади, зазвичай працює в рамках державної адміністрації. Це дозволяє оперативніше вирішувати питання прав дитини, але може викликати певні питання щодо незалежності омбудсмена. Наприклад, в Австрії Національне відомство омбудсмена з прав дитини було створено 1991 р. в Міністерстві із справ сім'ї, молоді і захисту навколишнього середовища [105].

Незалежна модель – омбудсмен функціонує незалежно від будь-яких гілок влади, має автономію і може вільно звертатися до будь-яких органів для захисту прав дитини. Така модель найчастіше зустрічається у скандинавських країнах.

Змішана модель – поєднує елементи як парламентської, так і адміністративної моделей, при цьому омбудсмен може мати певні виконавчі повноваження, але підзвітний парламенту.

Ці моделі функціонування омбудсмена відображають різноманітність підходів до захисту прав дитини в різних країнах світу, враховуючи специфіку національних правових систем та традицій.

Ключовою метою створення подібного інституту в Україні є забезпечення конституційних повноважень щодо гарантування дотримання прав дитини. В Україні питання щодо запровадження посади спеціального уповноваженого з прав дітей неодноразово порушувалося з моменту здобуття незалежності.

Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1991 р.), Україна зобов'язалася виконувати низку міжнародних вимог щодо захисту прав дітей, зокрема: пріоритетність прав та інтересів дитини, гарантування її всебічного розвитку, інтеграція у суспільне життя та забезпечення рівноправності без дискримінації. Як країна–учасниця Конвенції, Україна зобов'язана періодично подавати звіт до Комітету ООН з прав дитини щодо становища дітей, що відбувається кожні п'ять років. У відповідь на Національну доповідь, яку Україна представила у січні 2011 року, Комітет ООН надав 95 зауважень і рекомендацій, однією з яких було створення посади Уповноваженого з прав дитини, що стало одним із кроків для виконання зазначених рекомендацій [106].

Інститут Представника Уповноваженого спрямований на моніторинг та покращення умов життя, правовий захист та підтримку дітей, особливо вразливих категорій, в умовах реформування правової та соціальної систем України.

Виходячи із узагальнення українського законодавства можемо зазначити, що Представник Уповноваженого з прав дитини має наступне коло прав та можливостей:

1. Аналізує і узагальнює практику застосування законодавства: Представник Уповноваженого з прав дитини проводить ретельний аналіз того, як застосовується чинне законодавство щодо прав дітей в Україні. Це включає не лише оцінку його ефективності, але й розробку пропозицій для удосконалення.

Важливо, що під час цього процесу Уповноважений звертає увагу на актуальні проблеми, з якими стикаються діти, та пропонує нові законодавчі ініціативи, що спрямовані на захист їхніх прав. Крім того, він може брати участь у розробці нових проєктів законів і підзаконних нормативно–правових актів, що стосуються прав дитини.

2. Оцінює стан дотримання прав дітей та надає рекомендації: Представник Уповноваженого з прав дитини регулярно оцінює стан дотримання прав дітей в Україні, використовуючи як власні дослідження, так і отриману інформацію з державних органів. Цей аналіз охоплює різні аспекти життя неповнолітніх, включаючи освіту, соціальне забезпечення, охорону здоров'я та соціальний захист. На основі результатів аналізу Представник Уповноважений надає центральним і місцевим органам виконавчої влади рекомендації щодо покращення політики захисту прав дітей.

3. Проводить перевірки установ для дітей: Представник Уповноваженого має право відвідувати заклади, де перебувають діти, такі як дитячі будинки різних типів (державні, не державні, сімейні тощо), центри соціальної допомоги та місця несвободи. Під час цих візитів він опитує дітей та працівників установи, щоб переконатися, що права дітей дотримуються. Він також аналізує умови їх проживання та догляду. Ці візити дають можливість виявити будь-які порушення, що стосуються умов проживання дітей, і вжити заходів для їх усунення.

4. Звертається до державних органів з пропозиціями: Представник Уповноваженого має повноваження звертатися до органів державної влади з пропозиціями та рекомендаціями щодо вирішення питань, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх. Це може стосуватися як системних проблем у правовій системі, так і конкретних випадків порушення прав окремих дітей. Його звернення розглядаються державними органами для вирішення конкретних проблем, які були виявлені.

5. Отримує необхідну інформацію від державних органів: Представник Уповноваженого має право запитувати й отримувати інформацію, необхідну для виконання своїх завдань. Це можуть бути дані про стан дітей, умови їх проживання, дотримання прав і законодавства в різних установах, включно з інформацією, яка має обмежений доступ. Це дає можливість ефективно контролювати виконання законодавства про права дітей.

6. Залучає експертів та фахівців для вирішення проблем: Представник Уповноваженого може залучати до роботи експертів з різних галузей для надання допомоги в підготовці рекомендацій або проведенні спеціалізованих досліджень. Це може включати залучення науковців, педагогів, юристів, психологів та соціальних працівників, які допоможуть краще зрозуміти проблеми і знайти ефективні рішення.

7. Бере участь у засіданнях державних органів: Уповноважений бере участь у засіданнях органів державної влади, де обговорюються питання, що стосуються прав дітей. Його участь дає змогу висловити думку щодо важливих законодавчих ініціатив і запропонувати необхідні зміни для покращення ситуації з дотриманням прав дітей.

8. Допомагає у відновленні порушених прав дітей: Представник Уповноваженого звертається до правоохоронних органів, коли виявлено порушення прав дитини, та сприяти їх відновленню. Він також може вимагати притягнення до відповідальності осіб, які допустили ці порушення.

9. Аналізує стан соціально-правового захисту дітей: Представник Уповноваженого проводить оцінку роботи закладів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та спеціалізованих установ, аналізуючи якість наданих послуг і рівень виховної роботи. Це дозволяє виявити можливі недоліки у системі соціального захисту і запропонувати заходи для їх усунення.

10. Сприяє громадському контролю за дотриманням прав дітей: Представник Уповноваженого з прав дитини підтримує та ініціює громадський

контроль за дотриманням прав дітей в установах, де вони перебувають. Це дозволяє залучити громадянське суспільство до процесу моніторингу й забезпечення захисту дітей.

11. Співпрацює з міжнародними організаціями: Представник Уповноваженого налагоджує співпрацю з міжнародними організаціями, що працюють у сфері захисту прав дітей. Це дозволяє Україні інтегруватися в міжнародні процеси захисту прав дитини, переймати кращі практики та обмінюватися досвідом з іншими країнами.

12. Надає консультації дітям та дорослим щодо захисту їх прав: одним із завдань Представника Уповноваженого є надання консультацій дітям та їхнім родинам щодо прав дитини, а також способів їх реалізації та захисту. Це допомагає підвищити правову обізнаність населення та зміцнити правовий захист дітей.

13. Пропонує поліпшення умов проживання дітей: Представник Уповноваженого може звертатися до органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо покращення соціальних умов забезпечення добробуту неповнолітніх. Це може стосуватися як матеріально-технічного забезпечення дитячих закладів, так і умов навчання та виховання дітей.

14. Бере участь у роботі консультативних органів: Представник Уповноваженого бере участь у роботі різних консультативних органів при Президентові України. Це дозволяє йому безпосередньо впливати на розробку політики, що стосується прав дітей.

15. Підтримує реалізацію соціальних програм: Представник Уповноваженого з прав дитини сприяє реалізації громадських і державних соціальних програм, спрямованих на захист прав дітей. Це можуть бути програми, які допомагають дітям, що опинилися у складних життєвих обставинах, або ті, що сприяють їхньому соціальному розвитку.

Особливої важливості набуває праця Представника Уповноваженого з прав дитини під час війни. Основні повноваження включають: забезпечення прав дітей, які постраждали від війни, включаючи випадки депортації, примусової зміни громадянства та інших порушень; створення платформ, таких як «Діти війни», для збору даних про постраждалих дітей та надання допомоги; збір інформації про порушення прав дітей, включаючи воєнні злочини, та співпраця з правоохоронними органами [99].

Що стосується питань взаємодії Представника Уповноваженого з прав дитини та співробітників підрозділів ювенальної превенції, можемо зазначити, що вона є ключовою для забезпечення захисту неповнолітніх і запобігання вчинення порушень з їхнього боку.

Саме тому основні аспекти взаємодії Представника Уповноваженого із співробітниками ювенальної превенції включають:

1. *Моніторинг ситуацій із дітьми*: Співробітники ювенальної превенції є основною ланкою, яка виявляє випадки порушень прав дітей у громадських місцях, навчальних закладах і соціальних установах. Вони передають інформацію представникам Уповноваженого для відповідного реагування.

2. *Розслідування порушень прав*: У випадку виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми, зокрема насильства чи недбалості з боку батьків, ювенальні поліцейські разом із представниками Представника Уповноваженого проводять розслідування та здійснюють заходи для захисту дітей.

3. *Превенція*: Спільні зусилля спрямовані на профілактику правопорушень серед дітей. Представники Уповноваженого з прав дитини та ювенальні поліцейські разом проводять лекції, тренінги та інформаційні кампанії для підвищення обізнаності дітей про їхні права та відповідальність.

4. *Юридична підтримка*: У разі виявлення правопорушень або потреби в юридичному втручанні представники Уповноваженого надають консультації,

юридичну підтримку, а також спільно з поліцією ініціюють звернення до суду тощо.

Таким чином, така взаємодія спрямована на запобігання порушенням прав дітей, швидке реагування на їх захист та забезпечення ефективної підтримки у випадках насильства або нехтування правами дитини.

І останнім великим напрямом спільної роботи співробітників підрозділів ювенальної превенції є співпраця із медіа та правовиховання.

Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу [107]. Держави–учасниці Конвенції «Про права дитини» визнають важливу роль медіа і забезпечують дитині доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою, зазначеною Конвенцією, передбачено «сприяння засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях; сприяння міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел; сприяння виданню і розповсюдженню дитячої літератури; сприяння засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення, розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи вживання всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми» [61].

Правовиховна робота відіграє ключову роль у діяльності підрозділів ювенальної превенції, особливо щодо підвищення кваліфікації працівників

правоохоронних органів. Зокрема, пункт 2.13 заходів Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності в Харківській області на 2020–2022 роки [108] передбачає проведення навчальних заходів у межах законодавчих вимог для працівників поліції, служби пробації та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Основна мета цих заходів—забезпечення ефективного контролю за правомірністю поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, а також реалізація заходів, спрямованих на їх ресоціалізацію. Великої уваги заслуговує також віктимологічна профілактика підлітків. Концепція віктимологічної профілактики ґрунтується на інформуванні правоохоронними органами підлітків про сучасні форми прояву злочинності та можливості ефективного попередження злочинів, забезпечення захисту потенційних жертв і створення умов для активного співробітництва з поліцією. Так, підрозділ V Превентивних заходів щодо протидії правопорушенням проти власності Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2022 роки в пункті 5.2 передбачає організацію інформування населення, у тому числі через засоби масової інформації, про необхідність вжиття заходів щодо посилення охорони власного майна, встановлення охоронної сигналізації і домофонів, зміцнення вхідних дверей, установлення кодових замків на під'їздах житлових будинків тощо з метою попередження квартирних крадіжок та інших крадіжок майна з житла громадян [108].

Планування профілактичної роботи в підрозділах ювенальної превенції є важливою складовою забезпечення публічної безпеки та запобігання правопорушенням серед молоді. Основна мета такої роботи полягає в організації взаємодії між різними установами та суб'єктами, включно з освітніми та громадськими організаціями, з метою виявлення можливих ризиків та усунення причин, що сприяють правопорушенням.

Основні види профілактичних заходів підрозділів ювенальної превенції:

1. *Інформаційно-просвітницькі заходи*: а) проведення лекцій, семінарів і тренінгів для різних аудиторій, включно зі школами, коледжами та громадськими організаціями; б) висвітлення інформації щодо аспектів протидії злочинності через засоби масової інформації та інтернет-ресурси.

2. *Профілактичні заходи*: а) організація практичних тренувань, консультацій і обговорень щодо методів забезпечення безпеки; б) навчання навичкам уникнення ризикових ситуацій і криміногенних загроз.

3. *Агітаційні заходи*: а) створення матеріалів для громадської агітації, що мотивують до дотримання законодавства; б) залучення відомих осіб для участі в кампаніях профілактики правопорушень.

Способи реалізації правовиховних заходів:

1. *Медіа та Інтернет*: активне використання медіа для інформування суспільства про важливість дотримання законів та заходів безпеки.

2. *Співпраця з освітніми та медичними установами*: спільні ініціативи з підвищення обізнаності серед школярів і студентів щодо небезпек правопорушень та шляхів їх уникнення.

3. *Залучення міжнародних та громадських організацій*: створення платформ для обміну досвідом і впровадження найкращих практик в запобіганні правопорушенням.

Узгоджене планування таких заходів забезпечує ефективну координацію між різними суб'єктами та допомагає досягти максимальної ефективності в протидії правопорушенням серед дітей та підлітків. Так, План заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, затверджений розпорядженням КМ України від 06.02.2019 № 56–р, передбачає залучення експертів у галузі психічних розладів, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, з метою сприяння висвітленню у засобах масової інформації відомостей про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів,

пов'язаних з таким вживанням. Індикатором досягнення зазначеної мети буде розміщення публікацій у засобах масової інформації, проведення тематичних зустрічей та здійснення інших форми інформування населення про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням [109].

Ці заходи охоплюють широкий спектр правовиховної діяльності, спрямованої на протидію злочинності: популяризацію правових знань через лекції, семінари та освітні проекти; взаємодію з громадськими організаціями, що займаються захистом прав людини; розробку та впровадження просвітницьких програм у навчальних закладах.

Згідно з планом заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року заплановано: «наукове дослідження проблем, пов'язаних з психоактивними речовинами, яке передбачає розроблення за активної участі судово-психіатричних експертів алгоритму застосування примусових заходів медичного характеру та альтернативного позбавленню волі лікування осіб з психічними та поведінковими розладами, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин» [109].

Широкі можливості має і використання у справі правового виховання неповнолітніх можливостей медіа [110]. Ділова співпраця підрозділів ювенальної превенції із засобами масової інформації, як показує практика, має у більшості випадків позитивні результати. У сучасних кризових умовах, що характеризуються різким загостренням криміногенної обстановки, взаємодія поліції та інших силових структур з мас-медіа вимагає негайної активізації. При цьому необхідно зосереджувати зусилля на особливо гострих напрямках, використовуючи найбільш ефективні форми і методи співпраці, адже медіа з огляду на їх величезну щоденну аудиторію здатні зробити істотний внесок у справу протидії злочинності й запобігання злочинам [111].

Як нами зазначалася раніше [111], протягом останніх десятиліть в Україні демократичні перетворення призвели до того, що засоби масової інформації нерідко працювали в умовах недостатнього контролю з боку держави. У цей період ЗМІ користувалися слабкістю та деморалізацією силових структур через суспільно-політичні кризи. Це дозволило журналістам і редакторам «знімати маски», викривати корупцію та інші суспільні проблеми, але водночас породжувало середовище для маніпуляцій і дезінформації, що часто використовувалися аморальними особами, політичними авантюристами та кримінальними елементами. Через це частина медіа почала висвітлювати не стільки правду, скільки сенсаційні події, намагаючись привернути увагу до себе та підвищити рейтинги. Інформація подавалася таким чином, що більше акцентувалося на закликах до лібералізації кримінального законодавства, не розглядаючи при цьому можливі негативні наслідки таких змін для суспільства.

Також після трьох важких років війни особливої уваги потребує робота правоохоронних органів стосовно недопущення розповсюдження медіа шкідливого та геть неправдивого контенту. Як слушно зазначають фахівці, «зараз існує значна недооцінка з боку правоохоронних органів потенціалу кримінально-правової норми про порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» [112].

Однак останнім часом влада, через внесення законодавчих змін та впровадження чіткіших регуляцій, зуміла частково змінити цей курс. Посилилися заходи контролю за медіа, а також відродилася практика самоцензури. Головне, що вдалося встановити співпрацю між владою та медіа, забезпечуючи об'єктивність подачі інформації замість гонитви за сенсаціями.

Використовуючи величезний потенціал медіа, слід проводити заходи у сфері профілактики і правової освіти, спрямовані на об'єктивне інформування широкої громадськості про наслідки кримінальних діянь, що сприятиме

формуванню більш раціонального підходу до боротьби зі злочинністю і дозволить уникнути сенсаційності [113].

Але, як правильно зазначила Н. Ортинська, право на доступ до інформації має для неповнолітнього свої особливості, оскільки, враховуючи його моральну незрілість, правова політика держави повинна бути спрямована на обмеження отримання неповнолітнім інформації, яка негативно впливатиме на емоційний чи фізичний стан. Проте якщо йдеться про неповнолітню особу, інформаційні права мають особливості забезпечення та реалізації. Інформаційні права неповнолітніх є ефективною формою соціалізації у демократичному суспільстві, показником активної громадянської позиції підростаючого покоління і своєрідним показником розвитку особистості. Європейська конвенція про здійснення прав дітей визнає, що дітям для підтримки прав та найвищих інтересів має надаватися відповідна інформація та, що думкам дитини має приділятися належна увага [114].

Задачі засобів масової інформації у цьому напрямку мають бути чітко окреслені: для досягнення ефективних результатів важливо формувати позитивний і привабливий образ законослухняного способу життя; наголошувати не лише на перевагах дотримання правил поведінки підлітків, а й на негативних наслідках їх порушення; забезпечувати об'єктивність, точність та достовірність поданої інформації; використовувати методи подання матеріалів, що підсилюють основне повідомлення додатковими позитивними аргументами.

При цьому співробітникам підрозділів ювенальної превенції слід урахувати, що представники медіа, що спеціалізуються на проблемах висвітлення кримінальних подій, повинні в них розбиратися. Для цього необхідно активно співпрацювати з керівниками друкованих видань (газет, журналів тощо) й інтернет-медіа, в яких створюються постійні рубрики з кримінальної проблематики, журналістами і кореспондентами, які спеціалізуються на зазначеній тематиці, адміністрацією регіону та органів

місцевого самоврядування, яким слід запропонувати цикли передач про небезпечність злочинної поведінки із залученням педагогів, психологів, медичних працівників тощо; громадськими лідерами, акторами, музичними та спортивними діячами, які пропагують нормальний стиль життя [111].

Вітчизняні засоби масової інформації, як й їх західні аналоги, демонструють чітку заангажованість у своїй діяльності. Це проявляється в тенденції до кон'юктурності та необ'єктивності, які часто не приховують ані власники медіа, ані їхні працівники. Причиною такої ситуації є певна інерція у мисленні та професійній діяльності медійників, які протягом багатьох років діяли як «колективні пропагандисти та агітатори». Така практика виховання та досвіду не може не позначитися на їхній поточній роботі. З точки зору свободи слова, ця тенденція може розглядатися як негативне явище, адже суспільство очікує від медіа об'єктивної та неупередженої інформації. Проте, у випадку співпраці правоохоронних органів із пресою, така заангажованість може бути корисною, зокрема в контексті боротьби зі злочинністю. Медіа, як інструмент впливу на суспільну думку, можуть відігравати важливу роль у підвищенні рівня обізнаності населення про заходи безпеки, профілактику злочинів та інші важливі аспекти правопорядку.

Більше того, очевидно, що переважна більшість журналістів, керівників медіа, а також найбільш авторитетних коментаторів не в змозі різко перебудуватися і змінити свої звички й умонастрої. Для цього, як відомо, потрібна зміна поколінь. Поки ж ситуація є такою, що хоча працівники медіа протягом певного періоду і користувалися обстановкою повної свободи, вони у переважній більшості безапеляційно сприймають вказівки або рекомендації від владних структур і власників. Що ж стосується їх уміння розгортати широкі пропагандистські кампанії, включно з антикримінальними, то це в наші дні навряд чи можна поставити під сумнів [115].

Отже, активна взаємодія співробітників підрозділів ювенальної превенції із засобами масової інформації, зокрема у сфері протидії злочинності, закономірно сприятиме позитивному сприйняттю з боку журналістів. У такому випадку тактика боротьби зі злочинністю, заснована на співпраці із медіа, набуде справжньої ефективності та цілеспрямованості.

Звісно, ми піддали аналізу не усіх суб'єктів, з якими взаємодіють та співпрацюють підрозділи ювенальною превенції. Адже обсяг дисертаційного дослідження не дозволяє цього. Але це в подальшому ці питання будуть об'єктами наукового дослідження.

Підсумовуючи сказане вважаємо за потрібне зазначити, що процес взаємодії підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що функціонують у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної діяльності організаційно-управлінських механізмів. Спільна робота сприяє оперативному вирішенню проблем, забезпеченню високої якості реалізації правозахисних заходів та оптимізації ресурсів, спрямованих на захист прав і свобод неповнолітніх. Ефективна співпраця дозволяє забезпечити взаєморозуміння між усіма учасниками процесу, уникнути дублювання зусиль та підвищити рівень професійної взаємодії, що позитивно впливає на соціальний розвиток і правову захищеність неповнолітніх, особливо під час воєнного конфлікту.

1.4 Міжнародний досвід превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції

Превентивна діяльність підрозділів ювенальної превенції при роботі з неповнолітніми є предметом уваги і досить гострим питанням практично в усіх країнах світу. Сьогодні перед суспільством одним з головних завдань стоїть відшукування способів скорочення рівня підліткової злочинності. Водночас не

менш гострим питанням є підвищення ефективності превентивних дій і заходів щодо захисту неповнолітніх, по відношенню до яких здійснено насильство.

Ці питання були об'єктом вивчення багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників. При цьому важливо зазначити, що діяльність підрозділів ювенальної превенції при роботі з неповнолітніми залежить від багатьох факторів, зокрема, від конкретної держави, оскільки в кожній державі своє економічне, соціальне, політичне становище. Так, рівень доступу до освітніх та соціальних ресурсів, стан інфраструктури та загальний рівень соціальної мобільності, наявність збройного конфлікту тощо.

Ми проаналізуємо зарубіжне законодавство та практичний досвід у сфері захисту неповнолітніх, який може бути врахований при моделюванні національної стратегії протидії злочинності неповнолітніх, розглядатися при побудові концепції їхньої реабілітації та соціалізації, особливо якщо діти постраждали під час воєнного конфлікту.

Зарубіжний досвід діяльності системи ювенальної превенції характеризується й тим, що через багаторічні традиційні засади захисту прав людини він є більш прогресивним, має ефективні методи та позитивні результати, а головне дає змогу побачити варіативність по окремих країнах.

Зарубіжні країни в питаннях протидії правопорушенням неповнолітніх від самого початку встали на шлях спеціалізації, що мав на увазі створення відокремленої та спеціалізованої системи органів державної влади та інших суб'єктів (установ, організацій), призначених для захисту прав і свобод неповнолітніх, зокрема, й в частині, що стосується профілактики їхніх протиправних дій та поведінки. Історично першою державою, яка стала на зазначений шлях, були Сполучені Штати Америки, де 1846 року було відкрито перший центр для малолітніх правопорушників у штаті Массачусетс. Завданням цієї організації були прийом і утримання неповнолітніх, які вчинили протиправні діяння, надання на них профілактичного впливу, соціалізація, виявлення

детермінант, під впливом яких неповнолітній прийняв рішення вчинити злочин або інше правопорушення. При цьому основне цілепокладання діяльності реформаторів не полягало в ізоляції неповнолітніх злочинців і правопорушників. Основною ідеєю була саме профілактика, тобто вплив на виявлені детермінанти підліткової злочинності, за якого конкретна неповнолітня дитина не зробить спроби стати на злочинний шлях. Результати роботи реформаторів передбачалося використовувати в повсякденній практичній діяльності як правоохоронних, так і соціальних служб. Надалі подібна система стала поширюватися й на інші держави. Так, 1854 року в Англії було ухвалено закон про виправні школи для неповнолітніх злочинців. Правовий статус, цілі та завдання цієї організації були практично ідентичні американським реформаторам. При цьому основний успіх, на думку американських та англійських законодавців того часу, полягав у створенні не однієї або двох подібних установ, а в мережевій організації системи профілактики правопорушень неповнолітніх.

Саме під впливом подібних ідей проблема профілактики правопорушень неповнолітніх поступово стала виходити на міжнародний рівень. Першою спробою систематизувати зазначені питання в контексті загальних прав неповнолітніх було зроблено в 1924 році, коли на базі Ліги Націй було ухвалено Женевську декларацію прав дитини. Аналіз документу надає можливість зробити висновок про те, що в основному він був спрямований на захист самого неповнолітнього від різного роду протиправних діянь (рабство, дитяча праця, торгівля дітьми, заняття проституцією). Проте, на наш погляд, цей документ слід вважати першим міжнародним правовим актом, спрямованим на протидію злочинності та інших правопорушень неповнолітніх. Серед основних детермінантів протиправної поведінки неповнолітніх практично завжди називають чинення негативного впливу на них з боку дорослої людини (яка

досягла віку повноліття). Це може бути як умисний, так і ненавмисний вплив. Найнебезпечнішим бачиться, звісно ж, умисний вплив.

Усі процеси, на захист від яких була спрямована Женевська конвенція, крім істотного порушення прав і свобод неповнолітніх, також не менш істотно впливали на їхні уявлення про життя, що детермінувало їхній подальший злочинний шлях. І навіть у разі, якщо дитині вдавалося втекти, негативний вплив, зроблений на неї, позначався на особистості практично фатально. У результаті суспільство отримувало неповнолітнього, у якого сформовано стійке злочинне цілепокладання, зокрема й через нездатності держави, на його думку, забезпечити його подальший захист. Таким чином, можемо сказати, що вже на початкових етапах багатьма розвиненими зарубіжними країнами та країнами, що розвиваються, були усвідомлені основоположні аспекти профілактики правопорушень неповнолітніх. По-перше, це спеціалізація зазначеної діяльності, що передбачає повне відокремлення лінії роботи з неповнолітніми правопорушниками, по-друге, це забезпечення належного рівня захисту прав і свобод неповнолітніх, їх гідного рівня життя, створення таких умов, за яких неповнолітній не захоче ставати на злочинний чи інший протиправний шлях. Під впливом зазначених ідей у багатьох зарубіжних країнах сформувався інститут ювенальної превенції – система органів державної влади та управління, спрямованих на роботу з неповнолітніми задля захисту їхніх прав, інтересів та відновлення соціальної справедливості.

Розглянемо особливості реалізації ідей ювенальної превенції в деяких зарубіжних країнах як в історичному, так і в сучасному аспектах.

Сполучені Штати Америки є однією із перших держав, яка впровадили принципи ювенальної юстиції на практиці, сьогодні володіє потужною та ефективною системою профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Одним із ключових аспектів цієї системи є значна кількість законодавчих норм, спрямованих на профілактику правопорушень серед неповнолітніх. Основним

документом у цій сфері є федеральний закон США «Про ювенальну юстицію та профілактику правопорушень» (The Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act, JJDPА), вперше прийнятий у 1974 році, з останньою редакцією 2002 року. Цей закон встановлює єдиний комплексний підхід до профілактики злочинності серед неповнолітніх, підтримує державні програми та сприяє покращенню взаємодії між державними та місцевими системами та органами влади. Він визначає стратегію профілактики правопорушень серед неповнолітніх на рівні штатів, базуючись на тому, що діти, молодь і сім'ї повинні захищатися федеральними стандартами, водночас забезпечуючи громадську безпеку та запобігаючи віктимізації підлітків. Відповідно до Закону, система ювенальної юстиції охоплює всі штати, території та округ Колумбія. Фінансування заходів з попередження правопорушень і поліпшення ювенальних програм здійснюється за рахунок федерального бюджету [116]. У законі уточняється організація діяльності Федерального агентства з управління ювенальною юстицією та профілактики правопорушень, яке займається навчанням, наданням технічної допомоги, розробкою модельних програм, проведенням досліджень та оцінюванням результатів. Основна мета цієї діяльності – підтримка зусиль штатів та місцевих органів влади в боротьбі з підлітковою злочинністю. Також важливим є базовий закон Конгресу США «Ні одній дитині не залишитися позаду» (The No Child Left Behind Act of 2001, NCLB), який регулює програми профілактики та раннього втручання для осіб, що не досягли повноліття, які перебувають у соціально небезпечному становищі. Закон передбачає фінансування соціальних організацій та освітніх програм на рівні штатів, а також програм шкіл, які співпрацюють із місцевими виправними установами.

Дуже цікавою видається система ювенальної юстиції в Новій Зеландії. Тут діє спеціальний закон «Про дітей, молодь та сім'ї» (Children, Young Persons, and Their Families Act, 1989), який можна назвати «сімейним» законом. Він регулює не тільки питання ювенальної юстиції та профілактики правопорушень серед

неповнолітніх, але й охоплює ширше коло соціальних питань, пов'язаних із захистом дітей та молоді у контексті сім'ї. З назви закону видно, що його дія виходить за межі звичайної ювенальної юстиції. Цей закон має на меті реалізувати всебічний підхід до вирішення проблем, пов'язаних із дітьми та молоддю, зокрема через взаємодію з родиною. Детальніше ознайомитися з текстом закону можна на офіційному сайті законодавства Нової Зеландії [117]. Однак суттєвою відмінністю цього закону є те, що, окрім регулювання сімейних правовідносин, він також охоплює питання превенції правопорушень серед неповнолітніх, зокрема через реалізацію інституту ювенальної юстиції. Основна мета закону полягає в перенесенні розгляду справ неповнолітніх правопорушників із кримінальної або адміністративної площини в соціальний контекст, що ґрунтується на відповідному підході. Ключові принципи цього закону такі: 1) Альтернатива кримінальному процесу щодо неповнолітніх повинна застосовуватися завжди, коли це можливо. 2) Превентивні заходи та кримінальні санкції проти підлітків-правопорушників повинні сприяти зміцненню родинних зв'язків і стимулювати їхню здатність долати протиправну поведінку молоді. 3) Неповнолітній вік розглядається як обставина, що пом'якшує провину за протиправні дії. 4) Санкції мають бути мінімально обмежувальними, при цьому інтереси постраждалого повинні максимально враховуватися.

Щодо перспектив застосування новозеландської ювенальної системи в сучасних українських реаліях, можна сказати, що підхід є суперечливим. З одного боку, система виглядає привабливою, відповідає міжнародним стандартам і ґрунтується на ідеях гуманізму. З іншого боку, історичний досвід України, США й Англії показав, що подібний підхід може бути небезпечним, оскільки може призвести до відчуття безкарності через надмірне полегшення відповідальності та підвищену увагу до молодості як пом'якшувальної обставини. Така система може ефективно функціонувати лише в державах з

високим рівнем правосвідомості, де суспільство сприймає гуманістичний підхід держави як довіру, а не слабкість.

Європейська система профілактики правопорушень серед неповнолітніх спрямована на їхню соціалізацію та залучення до конструктивної діяльності. Більший акцент робиться не на виховання, а на створення сприятливих умов для молоді, зокрема через позитивний вплив на сім'ю. Наприклад, в Англії та Уельсі профілактика злочинів регулюється законом «Про дітей» (Children Act, 1989), який визначає обов'язки місцевої влади щодо допомоги неповнолітнім, дітей-сиріт та дітей, залишених без батьківської опіки. Закон «Про злочини та безлад» (Crime and Disorder Act, 1998) спрямований на попередження злочинності та регламентує діяльність органів ювенальної юстиції, а закон «Про догляд за дітьми» (Childcare Act, 2006) передбачає надання безкоштовних послуг для дітей молодшого віку [118].

Основним постулатом ювенальної системи в Англії та Уельсі є запобігання делінквентній поведінці, що означає розв'язання питань, пов'язаних із нестачею освіти, проблемами неблагополучних сімей тощо. За даними британських експертів, раннє втручання в цій сфері дає змогу заощадити для країни до 80 млн фунтів стерлінгів на рік [118]. Так, Великою Британією розроблено низку програм профілактичного спрямування. Серед них можна виокремити програму інклюзії, або включення в соціум молоді 8–17 років, яка діє в 110 районах із найвищим рівнем злочинності (навчання, професійна орієнтація). Також розроблено програми для батьків, у рамках яких батькам важких дітей запропоновано допомогу щодо запобігання вчиненню злочину їхньою дитиною. Крім того, до роботи з профілактики дитячих злочинів залучаються чинні офіцери поліції, які працюють у рамках так званого партнерства шкільної безпеки. Поворотним моментом розвитку ювенальної превенції, як визнають дослідники, стало ухвалення Закону про права людини в 1998 році, який наказав судам активно застосовувати норми Європейської конвенції про права людини.

Новий закон сприяв суттєвому оновленню соціальних служб. Не менш важливим було ухвалення Акту про правосуддя щодо молоді та свідoctва в кримінальному судочинстві 1999 року, коли в систему служб було запроваджено елементи відновного правосуддя. Також саме цим актом було запроваджено в роботу групи для роботи з молодими правопорушниками, що працюють на місцевому рівні з підлітками на всіх етапах, до розмаїття завдань яких можна віднести профілактичні заходи, виконання покарання, роботу після виходу з місць ув'язнення [119].

У Німеччині підхід до профілактики злочинності серед неповнолітніх також має свої особливості. Основними принципами є те, що схильність до протиправних дій у молодих людей часто зникає після завершення процесу формування особистості без зовнішнього втручання, а репресивні заходи можуть мати негативні наслідки. У землі Північний Рейн-Вестфалія створили спеціальні комісаріати, які розслідують категорії злочинів, де правопорушниками чи жертвами найчастіше є неповнолітні. Ця ініціатива була успішною та пізніше поширена на інші землі Німеччини.

Як зазначають дослідники [120, с. 225–262], ювенальна система Німеччини заснована на гуманному ставленні до дитини, на пріоритеті заходів виховного характеру, застосуванні позбавлення волі лише у виняткових випадках. Закон про ювенальну юстицію 1990 року закріпив багаторічну практику застосування альтернативних форм покарання (переговори між потерпілою стороною і злочинцем, відшкодування збитків, поєднання різних корекційних процедур). Важливо зазначити, що лише суддя або прокурор наділялися повноваженнями щодо ухвалення рішення про запобіжні заходи щодо підлітків і молодих людей. Мінімальний строк позбавлення волі становить півроку, максимальний – 5 років, а для підлітків 14–17 років і молодих людей молодше 21 року, які вчинили тяжкий злочин, – 10 років. Профілактичні та реабілітаційні програми зводяться до психосоціальної підтримки підлітка, надання послуг посередника в рамках

відновного правосуддя, контролю соціального працівника спеціальних державних служб, виховних заходів в освітніх установах, спеціальних тренінгів і семінарів, суспільно корисної діяльності, до якої залучається правопорушника. Суддя також може призначити штраф, короткострокове затримання, деякі види громадських робіт. Причому, як підкреслюють фахівці, альтернативні види покарання розглядаються не як пом'якшення покарання, а для оптимізації системи кримінального правосуддя [120, с. 225–262]. Організація «Білого кільця», що діє в цій країні має на меті не тільки надання допомоги постраждалим, а й публічний виступ на їх користь, зокрема, це надання постраждалим адвоката, можливість підтримки обвинувачення в приватному порядку під час розгляду справ неповнолітніх тощо. Одночасно з цим, однією зі значущих умов роботи організації є досягнення угоди між злочинцем та його жертвою. Найважливіше тут – профілактика та правове виховання. У діяльності цієї організації діє система примирення при школах. Проблема надання допомоги жертвам умисних злочинів вирішується шляхом надання моральної та фінансової допомоги. На першому місці стоїть надання моральної допомоги постраждалим та їхнім близьким, яку надають словом і ділом, під час контактів з офіційними органами та супроводом їх на судових засіданнях. Матеріальна підтримка виражена у видачі чеків на безоплатні консультації в адвоката за власним вибором, медичного та психологічного персоналу. Організація не сама пропонує лікування або правову допомогу. Вона та її співробітники є посередниками між судовими та слідчими органами з громадськими співробітниками (волонтерами), службами та органами, що займаються питаннями захисту дітей – постраждалих злочинних посягань [120, с. 225–262].

Щодо ювенальної системи Франції, то нині вона базується насамперед на Законі про порушення неповнолітніх від 2 лютого 1945 року № 45–174 і включає всі стадії правосуддя – від слідства до виконання виховних заходів і контролю за виконанням заходів, вжитих щодо неповнолітнього. Система ювенальних судів

включає ювенального суддю (магістрата), ювенальний трибунал, ювенальний суд присяжних. Водночас система захисту прав дитини охоплює два напрямки, оскільки і переслідуються одразу дві мети: робота з профілактики в рамках «організаційного захисту» (сім'ї, які усвідомили проблеми, що виникли в них, самі звертаються по допомогу в їх вирішенні або погоджуються на стороннє втручання в ситуацію); захист прав дитини в межах «правового захисту», якщо є свідчення небезпечного характеру умов і чинників, що здатні завдати шкоди дитині (суд вимагає від сім'ї виконання певних заходів щодо їх подолання), або якщо стосовно дитини скоєно кримінальний злочин [119].

Як підкреслюють дослідники, у Франції робота з важкими підлітками орієнтована більшою мірою на профілактику злочинів. Однак 2002 року набув чинності закон, відповідно до якого для неповнолітніх правопорушників у віковій групі 10–13 років передбачено покарання, або виховні санкції, серед яких – відшкодування збитків та/або надання допомоги постраждалим, заборона на спілкування з окремими особами або відвідування певних місць тощо. Середній термін позбавлення волі для неповнолітніх у Франції становить 1 місяць [119]. При цьому потерпілому гарантується матеріальна компенсація, незалежно від результатів розслідування, компенсація за юридичну допомогу, а також надання їм психологічної та соціологічної допомоги.

Для Нідерландів характерна багатоступенева система ювенальної юстиції та превенції. На першому етапі з підлітками працює поліція. Якщо злочин скоєно вперше і він не належить до особливо тяжких (дрібна крадіжка, вживання легких наркотиків), то поліція направляє підлітка до спеціальних муніципальних служб, завданням яких є створення альтернативи поміщенню дитини до закритої виправної установи. Якщо підліток скоює серію правопорушень або злочин середньої тяжкості, то щодо нього може бути застосована міра обмеження волі. Якщо ж підліток до 16 років скоює злочин після проходження реабілітаційних програм або вчиняє серйозний злочин, то рішення ухвалює ювенальний суд, а

щодо підсудних, яким понад 16 років, – суд для дорослих, але за участю ювенального судді [121].

Ювенальна система Італії не була орієнтована, як у Німеччині чи Нідерландах, на ідею гуманізації правосуддя щодо неповнолітніх. Дослідники відзначають переважання каральної парадигми та кримінального покарання неповнолітніх правопорушників, що простежувалося в 1934–1956 роках, яке змінилося потім на переважання аж до початку 80-х років XX століття адміністративних заходів впливу з метою соціальної реабілітації дітей [122]. На сучасному етапі її розвитку відбулося переакцентування роботи з молоддю групи ризику, яка перемістилася зі сфери «судових соціальних служб» у сферу «соціального захисту та роботи з сім'єю» [123]. Судове розслідування проводиться за ініціативою ювенального прокурора, а суд під час розгляду має право призначити чотири заходи впливу, три з яких – альтернативні позбавленню волі. Згадані заходи впливу такі: 1) визнання правопорушення неповнолітнього незначним за тяжкістю (від кримінальної відповідальності підліток звільняється, але виховні заходи з ним проводяться); 2) судове прощення (правопорушення визнають серйознішим, ніж у першому випадку, і тому виховна робота більш ґрунтовна, але покарання не призначається, оскільки є підстави вважати, що рецидиву не буде); 3) досудова пробація, введена в 1988 році (іменується досудовою, оскільки вважається, що вирок, який передбачає кримінальне покарання, суд поки що не виніс); 4) позбавлення волі, якщо неможливо застосувати попередні заходи. В Італії досудова пробація означає призупинення розгляду на певний строк, протягом якого (зазвичай 8 місяців) правопорушник зобов'язаний відвідувати реабілітаційні та освітні програми, зокрема організовані церквою [124, с. 5–8], що фактично рівноцінно, як вважають деякі дослідники, умовному покаранню [125]. І тут значну роботу проводять місцеві відділи соціального обслуговування, які взаємодіють із прикріпленими до судів службами у справах неповнолітніх. Спеціальні профілактичні заходи

пропонується застосовувати для окремої категорії дітей-постраждалих, які зазнають вторинної віктимізації. Підставами вторинної та рецидивної віктимізації є жорстоке поводження в сім'ї, сексуальна експлуатація, зловживання під час утримання у відповідних установах і торгівля дітьми. Міжвідомчий підхід пов'язаний з участю в кримінальному процесі представників неповнолітніх, а також організацій, що забезпечують захист постраждалих на основі постанов, подань і протоколів. Такий підхід, з акцентом на профілактику та реабілітацію, дозволяє ефективніше боротися з підлітковою злочинністю, враховуючи індивідуальні особливості молоді.

У Китайській Народній Республіці питання профілактики правопорушень серед неповнолітніх довгий час не виносилося на загальнодержавний рівень. Це могло бути зумовлено багатьма чинниками, від особливостей політичного режиму до менталітету китайського народу. Формування концепції профілактики в цій сфері розпочалося лише на початку 1990-х років. У 1991 році був прийнятий закон «Про захист неповнолітніх» (Law of the People's Republic of China on Protection of Minors), який передбачав систему сімейного, шкільного, соціального та судового захисту для неповнолітніх [126]. Основною метою цього закону було забезпечення фізичного і психічного здоров'я дітей, захист їхніх законних прав та інтересів, а також сприяння їхньому всебічному розвитку – моральному, інтелектуальному і фізичному. Закон також був спрямований на підготовку дітей до дорослого життя з високими ідеалами, моральністю, освітою та почуттям відповідальності. У 1999 році був прийнятий закон «Про профілактику правопорушень неповнолітніх» (Law of the People's Republic of China on Prevention of Juvenile Delinquency), який поєднує захист прав дітей із профілактикою злочинності. Основними принципами притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності є пріоритет виховних заходів над покаранням та ідея «виховання, виправлення і порятунку». Однак ці закони суперечили Кримінальному кодексу КНР, який був змінений лише у 2011 році

поправками №8. Основні положення цих поправок: 1) Неповнолітні до 18 років не підлягають застосуванню положень про рецидив. 2) До осіб, яким на момент скоєння злочину було менше 18 або більше 75 років, може бути застосоване умовне засудження. 3) У осіб, які вчинили злочин до 18 років і були засуджені до позбавлення волі строком до 5 років, судимість знімається [126]. Таким чином, навіть у державі з суворою кримінально-правовою політикою (де застосовується смертна кара), питання злочинності серед неповнолітніх вирішується з гуманістичних позицій, що передбачають значне пом'якшення державної політики щодо неповнолітніх правопорушників.

Говорячи про головні пріоритети діяльності підрозділів ювенальної превенції, хочемо звернути увагу на гостру проблему роботи з неповнолітніми, по відношенню до яких вчинено насильство, у тому числі й сексуального характеру. Розглядаючи цю проблему, міжнародне законодавство абсолютно однозначно суворо засуджує такі дії та спрямовує свою роботу на ресоціалізацію таких підлітків, їх активну підтримку, відновлення соціальних зв'язків та адаптація до реалій сьогодення, коли діти вимушені переживати різноманітних страждань під час воєнного конфлікту. Саме тому одним із найефективніших способів захисту та ресоціалізації неповнолітніх, які стали жертвами насильства, є профілактика, спрямована на запобігання їхньому залученню до протиправної діяльності, оскільки статистично неповнолітні правопорушники самі часто стають об'єктами насильства. Уся превентивна діяльність базується на стабільній правовій основі, що дозволяє оцінювати її ефективність. Упродовж багатьох років фундаментальними правовими засадами у сфері захисту дітей та боротьби зі злочинністю у молодіжному середовищі залишаються міжнародні нормативні акти, ефективність яких є беззаперечною. Так, ключові документи ООН— Загальна декларація прав людини (1948), що проголошує основні права кожної людини без дискримінації, та Конвенція про права дитини (1989), яка охоплює

широкий спектр прав неповнолітніх – начною мірою сприяють утвердженню соціальних, а не суто юридичних підходів до їх захисту.

Значущим міжнародно-правовим актом у сфері захисту неповнолітніх й профілактики їх антисуспільного поведіння є Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх 1990 р., або так звані Ер-Ріадські керівні принципи. Норми зазначеного документа визначають стандарти для запобігання злочинності неповнолітніх, зокрема тих, що перебувають у групі ризику; заходи щодо посилення ролі різних верств суспільства в профілактиці правопорушень неповнолітніх.

Важливим напрямом, на думку світової спільноти, є реалізація політики запобігання злочинності серед неповнолітніх, що сприяє їхньому захисту, соціалізації та інтеграції до суспільства. При цьому рекомендується уникати криміналізації та покарання неповнолітнього у разі вчинення діянь, які не завдають істотної шкоди суспільству. Розвиваючи ідею ресоціалізації неповнолітніх, документ закріплює кілька профілактичних рівнів: застосування загальних заходів щодо забезпечення соціальної справедливості та рівності можливостей, що може сприяти усуненню причин злочинності (наприклад, злидні); застосування заходів з метою надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально небезпечному становищі; застосування заходів і засобів у процесі покарання та ресоціалізації злочинців (у контексті системи виконання покарань) [127].

До міжнародного правового механізму, що забезпечує правові засади захисту неповнолітніх, по відношенню до яких вчинено насильство та запобіжної діяльності злочинності неповнолітніх, включено й інші, не менш значущі документи. Наприклад, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, або Пекінські правила (1985). Згідно з документом, правила поширюються на неповнолітніх без будь-яких відмінностей щодо, наприклад, раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання,

політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Правила допускають створення судів у справах неповнолітніх, відображають правила судового переслідування неповнолітніх та інші аспекти [128].

Гаванські правила, або Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990), описують стандарти умов тримання під вартою, захисту неповнолітніх в'язнів, програми освіти, професійної підготовки та роботи.

Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (1997) [129] пропонують способи здійснення принципів Конвенції про права дитини та інших міжнародних стандартів, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх.

У Зауваженнях загального порядку № 10 Комітету з прав дитини [130] дано рекомендації щодо проведення профілактичної роботи для запобігання злочинності неповнолітніх; зазначено, що політика в галузі ювенальної юстиції, яка не передбачає комплексу профілактичних заходів запобігання злочинності серед неповнолітніх, має прогалини [131].

Якщо акцентувати увагу саме на питанні захисту дітей, по відношенню до яких вчинено насильство (дітей-жертв), на міжнародному рівні вони регулюються Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою 1985 р., Конвенцією про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116) 1983 р., Рекомендацією № R (85) 11 «Про становище потерпілого в межах кримінального права і процесу» 1985 р., Модельним КПК для держав-учасниць СНД, Женевською декларацією прав дитини 1924 р., Декларацією прав дитини 1959 р., Конвенцією про права дитини 1989 р., Керівними принципами, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних за

участю дітей-жертв і свідків злочинів (далі: Керівні принципи), прийнятих 22 липня 2005 р. [132] та низкою інших. Статтею 39 Конвенції про права дитини закріплено норму про вжиття необхідних заходів з метою сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній реінтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів зневаги... [61]. Положення наведеної норми знайшли реалізацію в Керівних принципах, відповідно до яких захист дітей-жертв є основоположним принципом [132]. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністерств Ради Європи державам-членам «Про становище потерпілого в рамках кримінального права та процесу», ухвалена 28 червня 1985 р. на 387-му засіданні представників Міністрів, закріплює, що основна функція полягає у задоволенні запитів потерпілого та забезпеченні охорони його інтересів. У сфері захисту потерпілих кримінальне правосуддя має на меті підвищення їхньої довіри до правової системи та стимулювання активної співпраці з органами правопорядку. Для досягнення цієї мети Комітет міністерства Ради Європи рекомендує приділяти більше уваги в системі кримінального правосуддя фізичній, психологічній, матеріальній і соціальній шкоді, заподіяній потерпілому, тобто відновлювальному правосуддю.

Відповідно до ч. 3 ст. А «Декларації основних засад правосуддя жертв злочину і зловживання владою» щодо застосування положень Декларації, незалежно від віку, впливає, що її принципи нарівні мають застосовуватися і до неповнолітніх постраждалих. Неповнолітньому має бути надано доступ до правосуддя, реституцію, компенсацію, надавати справедливе поводження, належну допомогу, зокрема соціальну, матеріальну, медичну, психологічну, вживати заходів для зведення до мінімуму незручностей під час відправлення правосуддя, заходів для охорони особистого життя, гарантування безпеки від залякування та помсти. При цьому в Декларації наголошується, що надання допомоги має здійснюватися урядовими, добровільними, громадськими і місцевими каналами (ст. 14 А) шляхом міжвідомчого співробітництва. Зазначені

органи та організації запропоновано визнавати учасниками кримінального судочинства. З метою реалізації Конвенцій і Декларацій керівними принципами рекомендовано передбачити в національному законодавстві як мету спеціального захисту неповнолітніх потерпілих у кримінальному процесі запобігання, профілактику віктимної та кримінальної поведінки потерпілого, своєчасно надавану соціально-правову допомогу [132].

Особливо складною видається діяльність представників ювенальної юстиції під час роботи з дітьми, по відношенню до яких вчинено насильство під час воєнного конфлікту. «Будь-яка війна зрештою є війною проти дітей, – каже Виконавчий директор ЮНІСЕФ Кетрін Рассел. Схильність до конфліктів має катастрофічні, що змінюють життя, наслідки для дітей. Хоча ми знаємо, що потрібно зробити, щоб захистити дітей від війни, світ робить недостатньо. Рік за роком ООН документує жорстокі, трагічні та дуже передбачувані способи, якими руйнуються життя дітей. Всі ми зобов'язані забезпечити умови для того, щоб діти не розплачувалися за війни дорослих, і вжити сміливих, конкретних дій, необхідних для поліпшення захисту деяких з найуразливіших дітей у світі» [133].

Дуже часто діти стають головними і безсилими свідками жорстокостей війни, жертвами яких є вони самі, їхні батьки, інші члени родини або знайомі. Їх убивають, калічать, беруть у полон, розлучають із батьками. Ті, кому вдається уникнути жорстокості, все одно опиняється вирваним зі звичного середовища, не знають, що на них і близьких їм людей чекає в майбутньому. Вони змушені рятуватися втечею, надані самі собі і не знаючи своєї спорідненості. Ці діти пережили глибоке психологічне потрясіння, їм здається, що вони від нього ніколи не оговтаються, але є способи, які можуть допомогти їм. Краще розуміти дітей – це означає надавати їм засоби, що дають змогу повернутися зі стану жертв війни в нормальний стан з тим, щоб стати творцями свого майбутнього. Як особи, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях, діти користуються загальним захистом, що виражається в наданні їм основних гарантій. Так само як і інші

цивільні особи, вони мають право на повагу до їхнього життя, фізичної та психічної недоторканності. З дітьми, як і з іншими категоріями цивільного населення, забороняється жорстоко поводитися, катувати їх, застосовувати до них колективні покарання та репресалії. Міжнародне гуманітарне право надає також особливий захист дітям, як особам, що належать до найбільш вразливих груп населення. Понад 25 статей чотирьох Женевських конвенцій і двох Додаткових протоколів стосуються безпосередньо дітей.

Під час сучасних конфліктів зростає кількість дітей, які добровільно приєднуються до збройних груп або залучених туди насильно. Однак міжнародне гуманітарне право передбачає, що «Сторони, які перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для відвернення конфліктів, для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у військових діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні з числа осіб, які досягли п'ятнадцяти річного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що беруть участь у конфлікті, прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку» (Додатковий протокол I, стаття 77, пункт 2) [132].

Діти, які проживають у зонах конфлікту зі своїми батьками або без них (причини можуть бути різні: бідність батьків не дозволяє сім'ям виїхати за кордон; діти були розлучені зі своїми батьками або перетворені на маргінальний елемент), є потенційними кандидатами на те, щоб бути завербованими. Позбавлені батьківського захисту, можливості здобути освіту і всього того, що може підготувати їх до дорослого життя, ці малолітні солдати вже практично не можуть уявити своє життя поза конфліктом. Вступ до озброєної групи є для них засобом забезпечити своє власне виживання. Беручи участь у військових діях, неповнолітні наражають на небезпеку не тільки своє власне життя. Їх поведінка, часто не обдумана та імпульсивна, є загрозою для всіх, хто їх оточує. Положення Додаткового протоколу II (стаття 4, пункт 3d) мають суворіший характер,

порівняно з Протоколом I, і застосовуються в умовах неміжнародних збройних конфліктів. У них йдеться, зокрема, що діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, і беруть безпосередню участь у військових діях й потрапляють у полон до ворожих солдат, продовжують користуватися особливим захистом, передбаченим міжнародним гуманітарним правом. Представники ювенальної превенції зобов'язані особливо ретельно проводити роботу саме з цією категорією неповнолітніх, оскільки участь у збройному конфлікті завжди впливає на психіку дитини.

Підводячи підсумки розгляду питання міжнародного досвіду превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції можна стверджувати наступне: вивчення та аналіз міжнародного досвіду діяльності підрозділів ювенальної превенції при роботі з неповнолітніми, по відношенню до яких вчинено насильство, вимагає негайного розроблення та впровадження в Україні дієвих «Стратегій припинення насильства щодо дітей». Вони будуть включати комплексну протидію всім формам насильства та підтримку сімей через універсальні, цільові й індивідуальні заходи. Центральним компонентом таких програм є популяризація позитивного та дбайливого батьківства, що сприяє формуванню ефективних моделей управління поведінкою дітей і впровадженню альтернатив фізичному покаранню. Крім того, підтримка батьків сприяє глибшому розумінню етапів розвитку дитини та покращенню комунікації, що є важливим захисним фактором проти фізичного та сексуального насильства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Підводячи підсумок викладеному у цьому Розділі хочемо зазначити, що:

1. *Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції у широкому розумінні* – це складова частина правоохоронної діяльності Національної поліції України, що являє собою сукупність нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, науково-методичних, та виховних напрямів попереджувальної діяльності з метою захисту та підтримки неповнолітніх, які знаходяться у складному становищі, виявлення та усунення (мінімізації) причин і умов вчинення правопорушень, виявлення особи неповнолітнього правопорушника, а також жертви правопорушення.

Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції у вузькому розумінні являє собою спеціалізовану діяльність, спрямовану на захист прав та інтересів неповнолітніх у надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного конфлікту. Вона охоплює комплекс заходів, що реалізуються співробітниками підрозділів ювенальної превенції для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних із порушенням прав дітей у результаті воєнних дій.

2. *Ювенальна технологія* – це цілісна, впорядкована система кримінологічних дій, яка базується на інтеграції зусиль підрозділів ювенальної превенції та інших суб'єктів кримінологічної діяльності та передбачає комплексне та поетапне впровадження профілактичних, соціально-реабілітаційних і виховних заходів, спрямованих на всебічний захист прав і законних інтересів неповнолітніх, що опинилися у складних життєвих обставинах.

3. У період воєнного стану пріоритети кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції зазнають суттєвих змін, що обумовлено як новими викликами безпекового характеру, так і загостренням соціальних ризиків для неповнолітніх. Значна частина ресурсів та зусиль відповідних органів

спрямовується на оперативне виявлення, нейтралізацію й попередження потенційних загроз, які можуть становити небезпеку для фізичного, психоемоційного та правового становища дітей, особливо тих, які проживають у зонах бойових дій або стали внутрішньо переміщеними особами. У цих умовах ключове значення набуває не лише забезпечення їхньої особистої безпеки, а й формування ефективних механізмів захисту прав неповнолітніх, запобігання їхній маргіналізації, втягненню в протиправну діяльність, торгівлю людьми або сексуальної експлуатації.

4. Взаємодія підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх повинна відповідати низці критеріїв, таких як:

- *єдність мети*: усі суб'єкти, що беруть участь у взаємодії, повинні мати спільну мету, спрямовану на профілактику правопорушень серед неповнолітніх. Це означає, що кожен із учасників повинен чітко розуміти кінцевий результат та робити спільний внесок у його досягнення;

- *діяльність у межах компетенції*: кожен суб'єкт діє відповідно до своєї компетенції, що визначена їхніми повноваженнями та функціональними обов'язками. Це дозволяє уникнути дублювання функцій та неузгодженості дій;

- *підпорядкованість закону*: вся діяльність має відбуватися відповідно до чинних відомчих нормативних актів, які регулюють процеси превентивної діяльності;

- *дотримання морально-етичних норм*: спільна діяльність повинна виконуватися згідно з нормами чинного законодавства та професійної етики. Це також включає інформування взаємодіючих сторін про всі необхідні аспекти спільної роботи;

- *спільна науково-дослідна діяльність*: взаємодія часто ґрунтується на спільних наукових дослідженнях, підготовці методичних рекомендацій, участі в

конференціях та інших заходах, що сприяють обміну досвідом та знаннями між суб'єктами превенції.

– *конфіденційність*: важливою вимогою є збереження конфіденційності інформації, що стала відома під час спільної діяльності. Це стосується не лише загальних даних, але й інформації, що стосується особистого життя неповнолітніх осіб, які беруть участь у профілактичних програмах.

5. Вивчення та аналіз міжнародного досвіду діяльності підрозділів ювенальної превенції при роботі з неповнолітніми, по відношенню до яких вчинено насильство, вимагає негайного розроблення та впровадження в Україні ефективних «Стратегій припинення насильства щодо дітей», які можуть містити комплексну протидію всім формам насильства та підтримку сімей через універсальні, цільові й індивідуальні заходи.

Особлива увага до питань сексуального насильства та експлуатації дітей потребує комплексного підходу. Важливим аспектом є розробка стратегій підтримки для батьків і осіб, що здійснюють догляд, включаючи загальні програми для всіх сімей, спеціалізовані заходи для родин із групи ризику та індивідуальні ініціативи для сімей, чії діти постраждали від насильства. Центральним елементом таких програм є популяризація позитивного та дбайливого батьківства, що сприяє ефективному управлінню поведінкою дітей та застосуванню альтернатив фізичному покаранню. Підтримка батьків відіграє ключову роль у розвитку розуміння процесів виховання та покращенні комунікації з дітьми, що виступає важливим захисним механізмом проти фізичного та сексуального насильства. Крім того, значна увага приділяється розвитку життєвих навичок у неповнолітніх, зокрема вміння регулювати емоції, вирішувати проблеми та ефективно взаємодіяти у соціальному середовищі. Ці навички допомагають дітям формувати психологічну стійкість та запобігати ризикам насильницької поведінки або булінгу. Створення безпечного середовища значно залежить від активної участі громади в плануванні та

реалізації превентивних заходів, що забезпечує їхню ефективність та актуальність.

4. Необхіден також всебічний розвиток національного законодавства з метою посилення захисту та догляду за неповнолітніми, що вимагає встановлення єдиних міжнародних стандартів у царині їх правового захисту. Розробка єдиних стандартів має призвести до створення моделі чи оптимального стандарту правових заходів щодо превентивної діяльності підрозділів ювенальної превенції при роботі з неповнолітніми, по відношенню до яких здійснено насильство. Особливо по відношенню до дітей, які постраждали під час воєнного конфлікту.

5. Підрозділи ювенальної превенції України, використовуючи позитивний закордонний досвід, розробляють заходи та Стратегії з реінтеграції та реабілітації неповнолітніх, які безпосередньо брали участь у конфлікті зі зброєю у руках, а також дітей на територіях, які звільнені від окупації, у так званому «постконфліктному періоді»: забезпечення широкої участі всіх категорій дітей, права яких були порушені конфліктом, у стратегіях реінтеграції; зосередити зусилля на забезпеченні довгострокової стійкості реінтеграції шляхом розробки практичних місцевих рішень, враховуючи доступні ресурси громад та існуючі знання, а також залучити волонтерів і місцеві органи влади до проведення виховних заходів для підвищення рівня правової культури та правосвідомості.

6.3 метою покращення соціального становища неповнолітніх запропоновано авторську універсальну Модель діяльності підрозділів ювенальної превенції, спрямовану на захист неповнолітніх, які перебувають у зоні підвищеного ризику, зокрема на прифронтових територіях і в тилкових регіонах (Додаток А).

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

2.1 Організаційно–тактичні засади протидії сексуальному насильству та експлуатації неповнолітніх в умовах воєнного конфлікту (проект «Захищене дитинство: реагування та підтримка»)

У теперішній час в Україні спостерігається певна стабілізація криміногенної ситуації. Згідно із статистикою Офісу Генерального прокурора України [1], за період з Січня по Березень 2024 року загальна кількість кримінальних правопорушень складала 138282. Із них правопорушення вчинено стосовно дітей – 1503. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, ст. 155 – 24, розбещення неповнолітніх, ст. 156 – 56, домагання дитини для сексуальних цілей, ст. 156–1 – 6.

Відповідно, за той самий проміжок часу 2025 року загальна кількість кримінальних правопорушень складала 167420 (приблизно + 121,1%). Із них правопорушення вчинено стосовно дітей – 177 (приблизно – 11,78%). Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, ст. 155 – 85 (приблизно + 354,17%), розбещення неповнолітніх, ст. 156 – 45 (приблизно – 80,36%), домагання дитини для сексуальних цілей, ст. 156–1 – 4 (приблизно – 66,67%) [1]. Як бачимо, у деяких випадках зростання складає більше 300 відсотків! Але є і падіння тогорічних показників.

За даними Центру гідності дитини, сьогодні в Україні кожна четверта дитина потерпає від сексуального насилля... Згідно з соціопитуванням, 4% респондентів відповіли, що є жертвами зґвалтування в дитинстві, 23% – сексуального насилля та домагань [134].

Сексуальне насильство, включаючи зґвалтування, стало одним із систематичних і масових засобів ведення війни, які РФ застосовує проти України. Цей вид насильства використовується для залякування, руйнування соціальних зв'язків і приниження спільнот. У випадку дітей це має ще більш руйнівний вплив, оскільки травма може залишити глибокий слід на все життя, впливаючи на їхнє фізичне, емоційне та соціальне благополуччя.

14 квітня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Заяву Верховної Ради «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» (реєстр. № 7276) [135], в якій дії РФ, включаючи зґвалтування, були визнані актами геноциду, спрямованими на знищення українського народу. Цю позицію підтримали парламенти Естонії, Латвії, Литви, Чехії та Канади, визнавши злочини РФ в Україні геноцидом.

20 вересня 2022 року Верховна Рада України створила Тимчасову слідчу комісію, основною метою якої є розслідування випадків сексуального насильства, скоєного в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Завданням комісії є також ініціювання притягнення винних до відповідальності, включаючи міжнародний розшук осіб і співпрацю за принципом універсальної юрисдикції. На даний момент комісія активно працює над впровадженням законодавчих ініціатив. Один із ключових документів – Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій», який набуде чинності 18 червня 2025 року. Закон визначає статус постраждалих осіб та членів їхніх родин, а також передбачає надання соціальних гарантій, компенсацій, правової, психологічної підтримки та медичної допомоги. Серед пріоритетів комісії – збільшення співвідношення між реальними випадками сексуального насильства та задокументованими даними. Багато потерпілих уникають заяв через бажання зберегти приватність або через недовіру до механізмів правосуддя.

Для вирішення цієї проблеми в Законі, прийнятому 20 листопада 2024 року (№ 4067–IX), передбачено впровадження онлайн-моделі подання звернень. Це дозволить зменшити психологічний бар'єр для потерпілих і забезпечити їхнє право на конфіденційність.

Військові дії, що тривають, і окупація частини України російською федерацією призвели до широкомасштабних порушень прав людини та завдали неймовірних страждань мільйонам дітей. Їхні права були підірвані в усіх аспектах життя, залишивши глибокі шрами, як фізичні, так і психологічні, – підкреслив голова ООН з прав людини Фолькер Тюрк [136].

Як підкреслив Г'ю Вільямсон, директор Human Rights Watch з Європи та Центральної Азії, задокументовані нами випадки характеризуються невимовною, навмисною жорстокістю та насильством проти українських цивільних. Згвалтування, вбивства та інші насильницькі дії проти людей, які перебувають під вартою російських військ, мають розслідуватися як військові злочини [137].

Як справедливо підкреслюють науковці, «гендерно зумовлене насильство в цілому, і сексуальне зокрема, під час війни може застосовуватися, з різних мотивів. Зокрема: як стратегія досягнення воєнних цілей: може бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого на цивільне населення; задля укріплення воєнних сил: таке насильство можуть вчиняти над цивільними особами або членами ворожих сил як спосіб об'єднання солдатів та бійців, як форму жорстокого братерства, або як метод, за яким молоді члени групи стають співучасниками злочину і, через це, прив'язаними до більшої групи; – задля руйнування громад зсередини. У багатьох суспільствах жінки відповідають за виховання молоді та догляд за людьми старшого віку, а під час війни вони можуть бути годувальницями сім'ї. Принизити жінку – означає також принизити її чоловіка, який не зміг захистити її. Сексуальне насильство руйнує довіру та соціальні зв'язки. Після такого насильства від багатьох постраждалих жінок відвертаються, таврують ганьбою та ізолюють. Згвалтування під час війни

та вагітність в результаті нього також слугували для етнічної чистки, щоб продемонструвати владу та знищити ворога тощо. Жінки та чоловіки можуть ставати об'єктом сексуального насильства через свою особливу роль або посаду у громаді – як лідери, активісти або прихильники. Члени їх сімей можуть ставати ціллю для нападу як виду покарання, для примушення надання інформації про їх діяльність або місцезнаходження; місця утримування під вартою. У в'язницях та місцях проведення допитів сексуальне насильство можуть використовувати як форму катувань, щоб карати, принижувати, залякувати або шляхом примусу домагатися інформації від затриманих чоловіків та жінок» [138].

Як ми вже неодноразово підкреслювали у своїх попередніх дослідженнях, такі правопорушення характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних осіб по відношенню до своїх жертв. Як правило, такі дії завдають жертвам глибоких моральних та психічних травм, наносять серйозну шкоду їхньому фізичному та психічному здоров'ю [139].

Вплив війни є значним у двох аспектах. По-перше, це проблема насилля з боку російських солдат під час окупації, коли діти зазнають сексуального насилля як одного із способів ведення війни і придушення опору цивільних військом загарбників. По-друге, це зростання рівня агресії в суспільстві, яке переживає тривале тяжке потрясіння [140]. Розуміння закономірностей існування людини, як соціальної істоти, вивчення результатів наукових досліджень дозволяє припустити, що перелічені фактори частіш за все будуть діяти в комплексі.

У широкому розумінні сексуальне насильство визначається як залучення дитини дорослою особою або старшим підлітком з метою задоволення власних сексуальних потреб – із застосуванням фізичного примусу або без нього – використовуючи довіру дитини чи наявні можливості впливу.

За дослідженнями закордонних фахівців, наприклад, у Німеччині, жертвами сексуального насильства можуть бути досить малі діти (до 5 років) і

діти більше старшого віку. Так, у 42% випадках сексуальні зазіхання починаються з віку 6–7 років, але можуть мати місце навіть до немовлят! Основна частина сексуального насильства та експлуатації дітей припадає на вік від 7 до 13 років (75%) [дивитися докладніше 141, с.491–515; 142].

Як вже зазначалося раніше, злочини, пов'язані з сексуальним насильством та експлуатацією дітей є дуже небезпечними, тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки, задають серйозної шкоди життю та здоров'ю неповнолітніх. Як зазначають фахівці, «особа, яка була потерпілою від насильства в дитячі роки в подальшому своєму житті, інколи навіть підсвідомо, прагне екстраполювати свій дитячий «життєвий досвід» на доросле життя. Найбільш розповсюдженими зафіксованими статистикою наслідками для таких осіб стають алкоголізм, наркоманія, використання домашнього насильства, яке пов'язане з жорстоким поведінням з членами сім'ї, а в деяких випадках справа доходить до суїциду» [143, с. 5]. Ми погоджуємося із думкою фахівців про те, що «адаптація таких неповнолітніх до нормального життя стає дуже складною, тривалою і не завжди успішною справою для цілої низки фахівців – правників, співробітників ювенальної превенції, медиків, психологів, психіатрів тощо» [дивитися докладніше: 144, 145].

Комплексні стратегії запобігання насильству щодо неповнолітніх мають охоплювати всі його форми—фізичне, емоційне, сексуальне насильство та нехтування потребами дітей. Однак існує потреба в особливій скоординованій увазі питанням сексуального насильства та експлуатації дітей. У багатьох частинах світу сексуальне насильство над дітьми, як і раніше, є табу, прихованою та стигматизуючою темою. Сексуальне насильство та експлуатація дітей мають унікальні рушійні сили, ризики та захисні фактори [146].

Дослідження у сфері жорстокого поводження з дітьми здебільшого зосереджені на сім'ї та особах, які здійснюють догляд, хоча випадки сексуального насильства нерідко трапляються вдома. При цьому винуватці й контексти

сексуального насильства та експлуатації значно ширші, особливо у цифровому середовищі, що зумовлює необхідність розширення фокусу на проблему онлайн-захисту дітей.

Всупереч наявних стратегій профілактики сексуального насильства щодо дітей, значні прогалини залишаються у знаннях та практичних механізмах захисту маленьких дітей, хлопчиків, а також дітей, які є інтерсекс-особами або ідентифікують себе як небінарні. Варто зважати на те, що значна частина випадків такого насильства в дитячому та підлітковому віці пов'язана з діями однолітків, тоді як профілактичні заходи здебільшого спрямовані на запобігання злочинам з боку дорослих. Це вказує на необхідність перегляду підходів та розширення програм превенції.

Як зазначають фахівці, «стратегії профілактики сексуального насильства та експлуатації дітей й реагування на них вимагають доказів задоволення потреб у розвитку та захисті дітей як жертв і злочинців, визнаючи, що дитина може як зазнавати насильства, так і завдавати шкоди іншим. Усі прояви сексуального насильства стосовно дітей мають високий рівень латентності. Дуже часто потерпілі не хочуть розголосу, бояться чи соромляться події і не звертаються до правоохоронних органів. Загальновизнано, що офіційні дані про кількість зареєстрованих злочинів навіть приблизно не відображають дійсну картину кримінальних зазіхань на статеву свободу чи статеву недоторканність дитини» [див. докладніше: 143, 147, 148].

Як свідчать матеріали нашого опитування співробітників підрозділів ювенальної превенції, 52% працівникам респондентів про випадки насильства стосовно дітей, в тому числі і сексуального, стало відомо з офіційної заяви до органів поліції, 19 % – неофіційне звернення безпосередньо до поліцейського, 14% – з повідомлень медіа, 8% – з інших джерел, 6% – чутки, 1 % – не відповіли на питання (Додаток В та Г).

Як зазначається у документах Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), насильство щодо дітей включає всі форми насильства щодо людей віком до 18 років, що вчиняються батьками або іншими вихователями, однолітками, романтичними партнерами чи незнайомими людьми [149]. Огляд досліджень [150] показав, що кожна восьма дитина у світі (12,7%) зазнав сексуального насильства до досягнення 18-річного віку.

Як зазначалося у наших попередніх роботах [139], «жорстоке поводження (включаючи жорстокі покарання) охоплює фізичне, сексуальне та психологічне/емоційне насильство; та відсутність піклування про дітей раннього віку та інших вікових груп та підлітків з боку батьків, вихователів та інших авторитетних осіб, в основному, вдома, але також у таких закладах, як школи та притулки».

Знущання або гноблення (зокрема у кіберпросторі) – це навмисна агресивна поведінка з боку інших дітей чи групи дітей, які не є членами родини та не перебувають у романтичних стосунках із потерпілим. Така поведінка супроводжується систематичним завданням фізичної або психологічної шкоди та поширена у навчальних закладах, позашкільних установах і в онлайн-середовищі.

Насильство серед підлітків та молоді охоплює конфлікти у спільнотах, які можуть виникати як між знайомими, так і між незнайомими особами. Воно включає цькування, фізичні напади, що можуть супроводжуватися використанням зброї (наприклад, вогнепальної чи холодної), а також насильство, пов'язане з діяльністю злочинних угруповань.

Як підкреслюють фахівці [151], «насильство з боку інтимного партнера (НІП), або домашнє насильство, включає фізичне, сексуальне та емоційне насильство з боку інтимного партнера або колишнього партнера. І хоча жертвами насильства з боку інтимного партнера можуть бути чоловіки, від нього непропорційно страждають жінки. Таке насильство зазвичай відбувається

стосовно дівчаток і дівчат, які перебувають у дитячих та ранніх/примусових шлюбах. Серед підлітків, які перебувають у романтичних відносинах, але не у шлюбі, таке насильство іноді називають «насильством на побаченнях». Все більше фактів свідчать про те, що існують взаємозв'язки між насильством з боку інтимного партнера та насильством стосовно дітей. Такі типи насильства мають однакові фактори ризику, такі як сімейний стрес, пов'язаний з бідністю або безробіттям, високим рівнем насильства в спільноті, соціальною ізоляцією, психічним здоров'ям та зловживанням психоактивними речовинами» [151].

Вони мають схожі негативні медичні та психологічні наслідки для жертв. І одні, і другі знаходяться під впливом соціальних та гендерних норм, які виправдовують насильство та насильницькі форми покарання дітей та зміцнюють гендерну нерівність [152]. Дуже часто проблема замовчується. Наприклад, на питання: «Чи ідуть батьки дітей на контакт після скоєння стосовно їх насильства?», опитані респонденти відповіли: 141 – так, 34 – по-різному, 2 – ні (Додаток В та Г). Про що свідчать ці цифри? Про небажання батьків, опікунів та інших родичів йти на контакт із поліцією, намагання замовчувати факти сексуального насилля стосовно неповнолітніх. Така поведінка може бути зумовлена страхом осуду, недовірою до правоохоронних органів або бажанням уникнути розголосу.

Визнання цих взаємозв'язків дає можливість реагувати на ці проблеми разом для більш ефективних та дієвих інтервенцій [153]. Деякі програми, які борються з НІП, присутні в INSPIRE, такі як SASA!, Soul City, IMAGE та Stepping Stones. Деякі програми для підтримки батьків та вихователів також працюють для покращення батьківського спілкування та відносин. Встановлення випадків НІП та пропонування ресурсів та перенаправлень в межах медичної допомоги можуть бути частиною зусиль підтримки та реагування.

Що стосується України, то аналогічні проблеми також існують. Наприклад, примусові шлюби в ромських сім'ях, зокрема на Закарпатті, залишаються

поширеною практикою, що сприяє виникненню ранніх вагітностей, які іноді вважаються нормою навіть у віці 11 років. Такі ситуації не лише порушують права дітей, але й мають руйнівні наслідки для їхнього психічного й фізичного здоров'я.

Дії підрозділів ювенальної превенції можуть включати низку заходів для подолання цього явища. Наприклад, вони ініціюють освітні кампанії, орієнтовані на батьків, щоб пояснити шкоду ранніх шлюбів і вагітностей для дітей. У Закарпатській області проводяться семінари за участю місцевих активістів, які демонструють позитивні приклади змін у громадах. Також впроваджуються юридичні механізми для попередження примусових шлюбів, як-от притягнення до відповідальності дорослих, які ініціюють такі дії.

Серед успішних прикладів варто згадати створення центрів допомоги, які надають соціальну та психологічну підтримку дітям, що потрапили в подібні ситуації. У одному з таких центрів у Мукачеві дівчаткам, які зазнали ранніх шлюбів, допомогли повернутися до школи та розпочати нове життя [154].

За твердженням фахівців ЮНІСЕФ [155], «особливого занепокоєння викликає сексуальне насильство та експлуатація дітей за допомогою ресурсів Інтернету. За останні два десятиліття у всьому світі відбувся швидке зростання та розповсюдження цифрових технологій, які призвели до появи нових форм шкоди в Інтернеті, а також загострили жорстоке поводження з дітьми в офлайн режимі, таких як сексуальне насильство над маленькими дітьми. Входження в довіру до дитини в Інтернеті з метою сексуального насильства та експлуатації, пряма трансляція сексуального насильства над дітьми через Інтернет та поширення матеріалів про сексуальне насильство над дітьми – все це значно побільшало. Обсяг матеріалів про сексуальне насильство над дітьми, які перебувають у зверненні як у доступній, так і в тіньовій мережі досяг нового максимуму і становить мільйони зображень» [155].

Саме тому сексуальне насильство та експлуатація дітей – це порушення прав людини та проблема громадської охорони здоров'я, що має серйозні наслідки для світового здоров'я та розвитку [156].

Але перш ніж ми будемо розглядати питання протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей в Україні, розробки повноцінної стратегії з цих питань, необхідно розглянути й проаналізувати декілька нагальних питань, а саме: що ми розуміємо під сексуальним насильством та експлуатацією дітей та що розуміти під поняттям «протидія» цим злочинам?

Розглянемо їх докладно.

Поняття сексуального насильства та експлуатації в Україні та за кордоном.

Необхідність розвитку правової категорії «сексуальне насильство» на сучасному етапі пов'язано з суспільною потребою вивчити, зрозуміти і певним чином зафіксувати існування цього антисоціального явища [157, с. 8]. Великий тлумачний словник сучасної української мови під насильством розуміє: 1) застосування фізичної сили до кого-небудь; 2) застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [158, с. 579]. Юридичною енциклопедією насильство тлумачиться як «навмисний вплив однієї людини на іншу, проти волі останньої, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою» [159, с. 68]. Така форма насильства, як сексуальне за своїм змістом може вчинятись у вищезазначені способи. Категорія «сексуальне насильство» хоча й використовується у міжнародному праві, проте її зміст і дефініції в національних законодавствах відрізняються і не завжди узгоджуються між собою, внаслідок чого цим поняттям охоплюється цілий спектр форм протиправної поведінки: від власне статевих злочинів до інших правопорушень [160, с. 185].

У Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)

[161] від 11 травня 2011 р. ст. 36 має назву «Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування», під яким розуміються наступні прояви відповідної злочинної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; в) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою». Назва цієї норми прямо вказує, що зґвалтування є однією з форм сексуального насильства. У п. 189 Пояснювальній доповіді до розгляданої Конвенції зазначається, що вищенаведена норма «охоплює всі форми сексуальних актів стосовно іншої особи без її згоди, які чиняться умисно» [162].

Аналіз проявів сексуального насильства щодо дітей відповідно до Кримінального кодексу ФРН дозволяє стверджувати, що «перелік форм сексуального насильства щодо дітей є доволі широким, а відтак їх можна звести до таких груп:

а) контактні форми: 1) сексуальні зловживання щодо підопічних (ст. 174); 2) сексуальні зловживання щодо дітей (ст. 176); 3) тяжкі сексуальні зловживання щодо дітей (ст. 176a); 4) сексуальні дії щодо дітей з летальними наслідками (ст. 176b); 5) пособництво сексуальним діям малолітніх (ст. 180); 6) сприяння проституції (надання місця перебування особі, яка не досягла 18-річного віку, для зайняття проституцією) (ст. 181); 7) сексуальні зловживання щодо неповнолітніх (ст. 182);

б) безконтактні форми: 1) розповсюдження порнографічних друкованих матеріалів (ст. 184); 2) зайняття проституцією, що завдає шкоди неповнолітнім (наприклад, поблизу школи) (ст. 184b)» [163].

У третьому розділі Кримінального Закону Французької республіки окреслено наступні форми сексуального насильства щодо дітей: «1) зґвалтування (також інцестне зґвалтування); 2) інші сексуальні агресії (які не є зґвалтуванням);

водночас виділивши, в окремі склади злочину 3) експлібіціонізм; 4) сексуальне переслідування» [164].

За Кримінальним законодавством Австрії, до сексуального насильства щодо дітей належать: «1) тяжкі сексуальні дії щодо малолітніх (ст. 206); 2) розбещення малолітніх (ст. 207); 3) порнографічні зображення з неповнолітніми (ст. 207а); 4) загроза порушення моральності осіб, які не досягли 16-річного віку (ст. 208); 5) гомосексуальні дії щодо осіб, які не досягли 18-річного віку (ст. 209); 6) кровозмішення (ст. 211); 7) зловживання батьківськими та іншими правами (ст. 212)» [165].

Кримінальний Кодекс Швеції передбачає покарання за відповідні форми сексуального насильства щодо дітей: «1) сексуальна експлуатація неповнолітніх або тяжка сексуальна експлуатація (ст. 4); 2) статевий зв'язок із нащадком або статевий зв'язок із рідним братом чи сестрою (ст. 6); 3) сексуальне чіпляння (домагання) (ст. 7); 4) спокушання неповнолітнього (ст. 10)» [166].

Кримінальний кодекс Японії характеризується стриманістю у визначенні видів сексуального насильства: «1) публічні непристойні дії (ст. 174); 2) розповсюдження порнографії (ст. 175); 3) розпусні дії із застосуванням насильства (ст. 176); 4) зґвалтування (ст. 177); 5) злочинні діяння, що прирівнюються до розпусних дій із застосуванням насильстві і до зґвалтування (ст. 178)» [167].

Розділ 3 Кримінального кодексу Чехії, що регулює злочини проти людської гідності у сексуальній сфері, визначає відповідальність за різні форми сексуального насильства щодо дітей: «1) зґвалтування (ст. 185); 2) сексуальне примушування (ст. 186); 3) сексуальне насильство (ст. 187); 4) зносини між родичами (ст. 188); 5) проституція, яка загрожує моральному розвитку дітей (ст. 190); 6) розповсюдження порнографії; виробництво та інші дії з дитячою порнографією; зловживання для виробництва дитячої порнографії (ст.ст. 191, 192, 193); 7) спокушання дитини (ст. 202)» [168].

Відповідно до ст. 200 КК Польщі, статеві зносини з особою, молодшою 15 років, караються позбавленням волі на строк від одного до десяти років. Варто виокремити ч. 2 цієї статті, яка передбачає відповідальність за фіксування (фотографування чи відеозапис) сексуальних актів з малолітніми [169].

Міжнародні організації з охорони здоров'я до форм сексуального насильства відносять: 1) зґвалтування і спробу зґвалтування; 2) небажані сексуальні дотики або примушування торкатися до іншої людини; 3) підглядання або фотографування людини в інтимній ситуації без її згоди; 4) сексуальні домагання і сталкінг (сексуальне переслідування); 5) експліцитізм, примусова демонстрація людині порнографії; 6) будь-які інші сексуальні дії з людиною, яка не дає на них згоди або не в змозі відмовити гвалтівнику чи чинити йому опір [170].

Якщо брати українське законодавство, хочемо підкреслити, що у 2017 р. поняття «сексуальне насильство» було включено і до Кримінального кодексу України (далі – ККУ) згідно з Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. Цей Закон було прийнято на виконання вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Отже, у ч. 1 ст. 153 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), міститься наступне визначення: Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) [43].

Окрім Кримінального кодексу, поняття «сексуальне насильство» міститься у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р., під яким розуміється форма домашнього насильства, що включає

будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [171].

Враховуючи тему дисертаційного дослідження хочемо зазначити, що під сексуальним насильством, за національним законодавством, розуміються будь-які насильницькі діяння, що сексуальним насильством є будь-які діяння сексуального характеру та будь-які правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, вчинені стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини.

Як підкреслює О. О. Дудоров, що у результаті вищезазначеного законодавчого кроку насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в тіло потерпілої особи, визнаються відмінним від зґвалтування сексуальним насильством [172, с. 20].

Хоча внесені вітчизняним законодавцем зміни, з одного боку, і вирішили деякі проблеми регламентації кримінальної відповідальності за «задоволення статевої пристрасті неприродним способом», які існували раніше, але з іншого боку, призвели до виникнення нових проблем у частині регламентації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені у Розділі IV Особливої частини КК. Однією із таких проблем є питання співвідношення поняття «сексуальне насильство» у ч. 1 ст. 153 КК з іншими злочинними посяганнями на статеву свободу та статеву недоторканість, а також чинними міжнародними документами, які ратифіковано нашою державою. Поняття «сексуальне насильство» у чинному КК використовується лише для позначення діяння, передбаченого у ст. 153 КК. Якщо розглядати теоретичні роботи українських науковців [140], можна помітити, що поняття «сексуальне насильство» охоплює всі можливі форми прояву статевих девіацій. Ще до

включення у статті ККУ поняття «сексуальне насильство», відомий фахівець з кримінального права О. М. Джужа систематизував кримінально-правові форми сексуального насильства, зважаючи на об'єкт посягання: «до першої групи автор відносить норми КК України, що охороняють безпосередньо відносини у сфері статевої свободи і статевої недоторканості особи (ст.ст. 152–156 КК). Другу групу становлять кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за посягання, яке заподіює шкоду не тільки головним охоронюваним відносинам, а й сексуальним. Це такі склади злочинів: 1) п. 10 ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство»; 2) ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Головним об'єктом цих посягань є і життя особи, і моральність населення. Проте певна шкода може бути заподіяна й сексуальним відносинам, які є додатковим об'єктом. Це дуже чітко простежується при здійсненні посягання на життя особи. Варте уваги віднесення до цього інституту злочинів, певною мірою пов'язаних із сексуальним насильством: 1) ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини»; 2) ст. 297 «Наруга над могилою»; 3) ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»; 4) ч. 4 ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво» [157]. О. М. Гумін, відносить сексуальне насильство до комбінованих (поєднаних) видів насильства та пропонує розрізняти: «1) сексуальне насильство без фізичної взаємодії (ексгібіціонізм (демонстрація оголених геніталій); вуайєризм (підглядання за сексуальними діями або роздяганням); дитяча порнографія (використання дітей як моделей порнографічних матеріалів; словесні образи і непристойні зауваження сексуального змісту, в тому числі телефоном або через мережу «Інтернет»); 2) за фізичною взаємодією (розпусні діяння (насильницький петтінг – «мацання», будь-які маніпуляції зі статевими органами або примушування до них жертви); інцест – сексуальні діяння з родичами; згвалтування – примусові статеві зносини із застосуванням фізичної сили або погрози її застосування)» [173, с. 14]. Г. М. Федоришин відзначає, що «сексуальне насильство має різні

прояви. Це не лише контактні форми, а й сексуальні зловживання, наприклад, непристойні SMS повідомлення або повідомлення у соціальних мережах, звабливі телефонні розмови тощо» [174, с. 189]. Вивчаючи це питання у попередніх роботах [139], це дозволило нам сформулювати підхід, який акцентує увагу на необхідності системного підходу до вивчення основних психологічних факторів, що впливають на дане питання.

Як підкреслюють Говорун Т. й Кікіненді О. у навчальному посібнику «Стать та сексуальність: психологічний ракурс» [175], «розрізняють два види сексуального насильства, зокрема щодо дітей: 1) сексуальне насильство без фізичного контакту: а) ласки, обмацування, цілування, в тому числі торкання потайки інтимних частин тіла дитини (наприклад, під час купання); б) спричинення збентеження, ніяковіття дитини поглядами, словесними образами, непристойними зауваженнями, висловлюваннями, сексуальними фразами; в) експібіціонізм (демонстрація своїх статевих органів дитині); г) розглядання статевих органів дитини; ґ) вуайєризм (систематичне підглядання за дитиною під час роздягання, купання, у туалеті); д) дитяча порнографія (використання дітей як моделей для зйомок порнографічних матеріалів); ж) «брудні», зі сексуальним підтекстом, телефонні дзвінки; з) мастурбація у присутності дитини. 2) сексуальне насильство з імовірним фізичним контактом: а) тертя пеніса об тіло дитини; б) примушування дитини мастурбувати у присутності дорослого; в) примушування дитини маніпулювати геніталіями дорослого; г) обмацування чи маніпулювання статевими органами дитини; ґ) розпусні дії (насильницький петтинг); д) імітація статевих зносин за допомогою пальця; е) інцест (сексуальні дії з родичами); ж) примушування до вагінальних зносин; з) примушування до анальних зносин; и) примушування до оральних зносин» [175].

Вивчаючи дані питання К. Хоббс вважає, що «сексуальне насильство щодо дитини може мати вияв лише у сексуальних зловживаннях. Відтак автор розрізняє такі сексуальне зловживання: 1) внутрішньосімейне насильство –

сексуальні посягання з боку найближчих кровних родичів (батьки, брати, сестри); осіб, які замінюють батьків (усиновлювачі опікуни, піклувальники); осіб, які виконують функції батьків (чоловік або співмешканець матері, дружина або співмешканка батька); близьких родичів (дядьки, тітки, прабабки, двоюрідні брати чи сестри), з якими дитина разом проживає або часто спілкується. Всі ці дорослі є авторитетними для дитини, вона віддана і перебуває в жорсткій залежності від них; 2) позасімейне насильство, що охоплює сексуальні зловживання з боку дорослих, добре відомих дитині, наприклад, друзів сім'ї, сусідів, далеких родичів або педагогів. Оскільки ці особи знайомі дитині, вона довіряє їм і не сприймає їх як імовірне джерело небезпеки; 3) вуличне насильство – сексуальні посягання з боку незнайомих осіб або випадкових знайомих. Вуличний прояв сексуального насильства вирізняється раптовістю нападу, застосуванням фізичної сили чи погроз для подолання опору дитини; 4) інституційне насильство, що характерне для закритих дитячих колективів та передбачає сексуальні посягання, які є проявами дідівщини, коли сексуальне насильство використовується для демонстрації влади і контролю, побудови ієрархічних відносин у колективі» [176, с. 118].

Розглядаючи інший бік проблеми сексуального насильства та експлуатації дітей в Україні та за кордоном, необхідно розглянути механізм протидії їм.

Протидія сексуальному насильству та експлуатації дітей.

Відповідно до статті 19 Конвенції про права дитини: «...усі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, образи або зловживання, відсутності турботи або недбалого поводження, грубого поводження або експлуатації, включаючи сексуальне насильство, з боку батьків, законних опікунів або будь-якої іншої особи, яка дбає про дитину» [61].

Цей захист здійснюється, в першу чергу, через попередження насильства, але що ми маємо на увазі під «протидією»? Всесвітня організація охорони

здоров'я (ВООЗ) [149] формулює поняття, що ґрунтується на трьох рівнях втручання: • первинне попередження полягає у комплексі заходів, вжитих з метою протидії виникнення проблеми, патології або симптому: інформування громадськості, цільових груп або окремих осіб (санітарна освіта чи освіта в області здоров'я), щеплення; • другий рівень протидії полягає у завчасному виявленні порушень, з метою їх подальшої обробки на ранній стадії; • профілактика третього рівня спрямована на запобігання ускладненням вже існуючих випадків захворювань.

ВООЗ застосовує метод міжсекторального підходу, який іноді зветься «модель соціальної охорони здоров'я». Ця модель застосовується і в інших областях, об'єднуючи кілька галузей у спільній співпраці. В рамках цього підходу, робота проводиться з метою: запобігання виникненню ситуації; виявлення проблеми та спроб її вирішення; зведення до мінімуму негативних довгострокових наслідків.

У разі жорстокого поводження з дітьми, протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей метод передбачає: вжиття профілактичних заходів; виявлення випадків насильства та завчасне втручання; постійний догляд та допомога потерпілим від насильства та їхнім сім'ям; запобігання повторенню випадків насильства. Таким чином, «попереджати насильство означає не лише навчити дітей та дорослих, передбачати небезпечні ситуації, захищатися та бути захищеними, але й навчити їх говорити про подібні випадки, перш ніж цей секрет не переросте в психологічні проблеми та емоційні розлади. Притаманний ситуаціям насильства закон мовчання вкрай ускладнює встановлення діалогу. Але, навіть якщо потерпілий не говорить про те, що сталося, його поведінка, залежно від його віку, видає різні ознаки та сигнали про події» [140].

Протидіяти також означає дозволяти фахівцям, які працюють з дитиною, бути в стані розпізнати ці сигнали та ознаки.

Попередити – значить, створити безпечне, сприятливе середовище, в першу чергу, рамках сім'ї та громади. Зміцнення позитивного батьківства, тобто підсилення здатності сім'ї виконувати захисні та виховні функції, є ключовим елементом у запобіганні сексуальному насильству та експлуатації дітей.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [171] зазначається, що: *«протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки; запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються; сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення*

проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності» [171].

У кримінологічній діяльності підрозділів ювенальної превенції профілактика сексуального насильства та експлуатації дітей відіграє ключову роль як інструмент, що забезпечує ефективність їхніх дій. Проте, профілактика, заснована лише на моральних нормах, має обмежені результати порівняно з активними методами запобігання насильству. Для того, щоб бути ефективною, протидія насильству повинна розглядатися як динамічний процес, що постійно адаптується до умов, у яких вона здійснюється. Йдеться не тільки про безпосередню протидію насильству, а й про створення системи, яка, у заданому контексті, сприятиме тенденціям, що запобігатимуть вчиненню насильницьких дій. Така система досягається через переосмислення суспільної поведінки щодо жорстокого поводження. Важливо не просто підкреслювати небезпеку та негативні наслідки насильства, а й навчати дітей розпізнавати ризикові ситуації та уникати їх. Необхідно показати кожній дитині, що вона здатна протистояти насильству, забезпечуючи її відповідними знаннями та навичками для самозахисту. Таким чином, комплексний підхід, що включає активну профілактику та освітню складову, може суттєво знизити ризик насильства щодо дітей. Активні методи профілактики дозволяють кожній дитині усвідомити, що є альтернативи жорстокості та насильству і діяти цього не шляхом їх висловлювання, але шляхом створення умов для їхнього реального розуміння. Не йдеться про надання готового плану дій, метою швидше стає створення умов, де дитина може реагувати та змінити цикл насильства (жертва/кат) для самостійного або з чиеюсь допомогою знаходження виходу зі складної ситуації. Тільки обмірковуючи та аналізуючи ситуації реального насильства, не відгороджуючи і не піддаючись паніці від виду жорстокості, дорослі та підлітки можуть випробувати та перевірити свої власні межі та ступінь стійкості, усвідомити свої

слабкості та потенціал опору сексуальному насильству та експлуатації дітей [146].

Таким чином не тільки кожен індивід, а й суспільство/держава в цілому розробляють певний план дій, або, як його прийнято називати у світі «передова практика». Що ж це таке? Визначень поняття «передова практика» безліч. Для ЮНЕСКО, передовою практикою є «творчий, успішний та довгостроковий метод вирішення соціальних проблем, пов'язаних із бідністю та соціальною ізоляцією». Для Європейської комісії – це «ефективна(і) практика(и), спрямована(і) на вирішення ситуацій/проблем або на досягнення поставленої мети, чи то створення умов для вирішення проблеми або комплексне рішення в поєднанні з іншими прийомами. Для Комітету регіонів Європейського Союзу, передова практика – це «місцеві особливості та заходи, інноваційні проекти, які були успішно реалізовані і тепер можуть успішно поширюватися».

Всі ці визначення сходяться в тому, що передова практика має бути інноваційною, дієвою, розрахованою на тривалий термін та на неодноразове відтворення. Крім того, можна виділити 4 елементи, які представляють додаткову цінність та забезпечення ефективності проведення профілактики: резильєнтний підхід, духовний підхід, правовий і общинний підхід.

Ці чотири характеристики лягли в основу практик, які ми розглянемо.

1. Резильєнтний підхід.

Резильєнтність – якість, властива кожній людині, що дозволяє їй зростати і розвиватися, переживаючи серйозні проблеми. Стефан Ваніштендаль [177] виділяє п'ять факторів, які необхідно врахувати у заходах щодо зміцнення резильєнтності дитини, яка мала травматичний досвід. Всі ці фактори, так чи інакше, засновані на взаємодії дитини з оточуючими: прийняття дитини як людську особистість із боку, як мінімум, одного дорослого; можливість відкриття важливого для дитини сенсу життя через художню творчість, турботу про тварин, релігію, участь у командних видах спорту, освітніх програмах тощо; розвиток

почуття власної гідності у дитини; можливість отримання всіляких навичок з професійною, людською, та соціальної точки зору; плідне використання гумору.

У ході протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей необхідно розвивати та враховувати дані фактори, щоб сприяти загальному розвитку дитини та дозволити їй зміцнювати свої внутрішні можливості для протистояння потенційним випадкам насильства. Попередження випадків насильства, що базується на резильєнтному підході, значною мірою засноване на розвитку життєвої динаміки і так званих життєвих навичках (Life Skills), у комплексі зі сприятливою дією середовища, а також підтримкою з боку дорослих. Усі заходи ґрунтуються на сильних сторонах дітей, а не на їх потенційній слабкості та незахищеності.

2. Правовий підхід.

Правовий підхід означає, що всі – дорослі та діти знають свої права та вміють їх грамотно використати. Діти повинні не лише отримувати допомогу, але стати повноправними учасниками свого власного життя, знати свої права та вміти їх використовувати. У програмі протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей цей аспект є фундаментальним, оскільки знання своїх прав є першим кроком на шляху їхньої реалізації.

Для найбільш ефективної реалізації своїх прав, подолання негативних наслідків насильства, дуже ефективною вбачається застосування визнаної у світі методики «Барнахусу». Як зазначають фахівці, «модель «Барнахус» передусім поєднує систему правосуддя та соціальну сферу, які залучені до роботи з випадками насильства й жорстокого поводження з дітьми, та представляє собою «змішану форму організації», де поєднуються практики, правила та переконання різних інституцій» [178].

3. Духовний підхід.

Ми використовуємо термін «духовність» у найширшому його значенні, коли він відноситься до внутрішнього життя у всіх її проявах. Поняття духовності

важливе, оскільки воно надає подиху життя неповнолітніх. Вона дозволяє вирватися з «моментного» існування, з матеріалізму, дає можливість релятивізувати та відкрити очі на життєві елементи, які іноді сховані за повсякденними труднощами. Духовна сила допомагає досягнути таких простих речей як краса, природа, тиша; вона розвиває співчуття, спільність, доброзичливість – якості, необхідні для створення безпечного та дружнього до дитини середовища.

Дуже важливим з цього є налагодження міцного контакту із неповнолітніми та їх родиною. Наприклад, при опитуванні співробітників підрозділів ювенальної превенції, на питання, яким чином вдасться налагодити контакт з дітьми після скоєння стосовно них будь-якого виду насильства: 49 % – встановлення контакту, по 13 % – залучення психолога та встановлення довірливих стосунків з дитиною, 8 % – створення відчуття захищеності і безпеки, по 5 % – спілкування з дитиною «один на один» і застосування гри, 2 % – залучення спеціалістів зі служби у справах дітей, 1 % – не надали відповідь (підкреслено нами) (Додаток В та Г). Тобто, встановлення контакту, духовної єдності з дитиною, яка стала жертвою сексуального насилля, є ключовим етапом у процесі її реабілітації та повернення до нормального життя. Це передбачає створення атмосфери довіри, де дитина відчуває себе захищеною та зрозумілою.

4. Громадський підхід.

Під цим ми маємо на увазі соціальний процес у якому певні громади/спільноти/групи, об'єднані загальним географічним положенням та загальними потребами, намагаються виявити свої проблеми та встановити способи їх вирішення, засновані на консенсусі та довготривалість дії.

Підводячи проміжні підсумки з аналізу проблеми щодо профілактики сексуальному насильству та експлуатації дітей, необхідно зробити наступне:

Необхідне всеосяжне й ефективне національне законодавство про захист дітей від усіх форм сексуального насильства та експлуатації дітей в Інтернеті й реальному житті. Це означає не лише криміналізацію дій осіб, що вчиняють злочини сексуального характеру, законодавство має гарантувати, що правоохоронні органи можуть виявити винуватців таких дій, захистити їхніх жертв і забезпечити захист прав постраждалих осіб, а постачальники Інтернет-послуг повинні мати безпечну платформу для попереднього перегляду матеріалів онлайн та повідомлення про них [139].

Підводячи підсумки цього підрозділу можна стверджувати наступне:

1. З метою розробки дієвих заходів профілактики сексуального насильства та експлуатації дітей в Україні зараз йде робота над розробкою та впровадженням у діяльність підрозділів ювенальної превенції м. Києва *пілотного проєкту «Захищене дитинство: реагування та підтримка»*. Основною метою проєкту є створення комплексної системи захисту дітей від сексуального насильства та експлуатації в умовах воєнного конфлікту, забезпечення їхньої безпеки, правової підтримки та реабілітації. Проєкт спрямований на виявлення і усунення ризиків, пов'язаних із нестабільністю соціального середовища, втратами сімейного захисту, переміщенням чи іншими наслідками війни.

Для успішної реалізації проєкту пропонуються такі *етапи*:

1. Дослідження та аналіз проблеми

– *вивчення ризиків і загроз*: аналіз ситуаційних чинників, що сприяють сексуальному насильству над дітьми під час війни, наприклад, переміщення, втрати сімейного захисту, нестабільність соціального середовища;

– *польові дослідження*: проведення інтерв'ю з дітьми, сім'ями та опікунами для збору реальних історій, а також роботи з громадами для виявлення потенційних слабких місць у системі захисту дітей;

– *розробка аналітичних звітів*: фіксація основних висновків дослідження для подальшого використання під час формування заходів і навчальних матеріалів.

2. Інформаційно-просвітницькі кампанії

– *навчання дітей*: розробка тематичних занять, тренінгів і інтерактивних матеріалів для дітей, що дозволяють навчити їх розпізнавати ризиковані ситуації та правильно реагувати на загрози;

– *освіта батьків та опікунів*: Проведення семінарів і лекцій для дорослих, які відповідають за догляд за дітьми, з акцентом на ознаки насильства, способи запобігання та механізми допомоги;

– *комунікаційна кампанія*: розробка та поширення постерів, відео- роликів, соціальних мережових кампаній, спрямованих на обізнаність громади про проблему та її масштаби.

3. Розробка механізмів оперативного реагування

– *створення міжвідомчих команд*: формування груп із фахівців, включаючи поліцейських, соціальних працівників, психологів та правників, які здатні швидко реагувати на виявлені випадки;

– *використання гарячої лінії*: забезпечення інформації про доступні канали зв'язку для повідомлень про випадки насильства, з можливістю консультацій та перенаправлення до відповідних органів.

4. Реабілітація та підтримка постраждалих неповнолітніх

– *розроблення індивідуальних програм реабілітації*: розробка персоналізованих планів реабілітації для кожної дитини, які включають психологічну підтримку, навчальні курси та соціальну адаптацію;

– *групові заняття та тренінги*: проведення групових терапій, які допомагають дітям подолати наслідки травматичних подій, розвинути навички довіри та взаємодії.

5. Професійна підготовка фахівців

– *розробка тренінгових програм*: підготовка навчальних курсів для поліцейських, освітян, соціальних працівників, що включають основи роботи з постраждалими дітьми, ненасильницьке спілкування, розпізнавання насильства та реагування;

– *практичні семінари та кейс-стаді*: організація навчальних заходів із розбором реальних випадків, обговоренням успішних рішень і моделей поведінки в різних ситуаціях;

– *система сертифікації*: запровадження програм оцінки та сертифікації спеціалістів, які здійснюють захист прав дітей.

6. Спостереження та оцінка ефективності

– *запровадження системи спостереження*: відстеження ефективності реалізованих заходів, оцінка їхнього впливу на рівень обізнаності та захищеності дітей;

– *аналіз результатів*: проведення періодичних оглядів для фіксації досягнень, виявлення проблемних зон і коригування стратегії;

– *формування підсумкових звітів*: узагальнення результатів проєкту для підготовки рекомендацій на регіональному та національному рівнях.

Проєкт «Захищене дитинство: реагування та підтримка» є всеосяжною ініціативою, яка враховує як оперативне реагування, так і довгострокову підтримку та захист неповнолітніх. Реалізація його етапів дозволяє формувати стійку систему, яка забезпечує безпеку і права дітей навіть у складних умовах війни.

2. Профілактика сексуального насильства та експлуатації дітей є одним із ключових напрямків роботи підрозділів ювенальної превенції. Їхня діяльність спрямована на виявлення ризиків, проведення профілактичних заходів, навчання дітей та дорослих, а також створення безпечного середовища для неповнолітніх. Особливу увагу приділяють співпраці з освітніми установами, громадськими організаціями та правоохоронними органами для забезпечення комплексного

підходу до захисту дітей. Це включає інформаційно-просвітницькі кампанії, які допомагають дітям розпізнавати небезпечні ситуації, а також розробку механізмів реагування на випадки насильства чи експлуатації. Одним із ключових напрямків є тісна співпраця з міжнародними організаціями, які допомагають у координації зусиль та забезпеченні ресурсами. Зокрема, увагу зосереджено на підвищенні обізнаності щодо протидії насильству в кризових умовах, психологічній реабілітації постраждалих дітей і створенні безпечних умов для їхнього перебування навіть у зоні конфлікту.

2.2 Організаційні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (проект «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»)

Конвенція ООН про права дитини є ключовим міжнародним документом, який захищає права дітей на життя, захист від насильства та доступ до освіти. Україна зобов'язана виконувати положення цієї конвенції, зокрема під час збройних конфліктів, забезпечуючи захист дітей від насильства і воєнних дій [61].

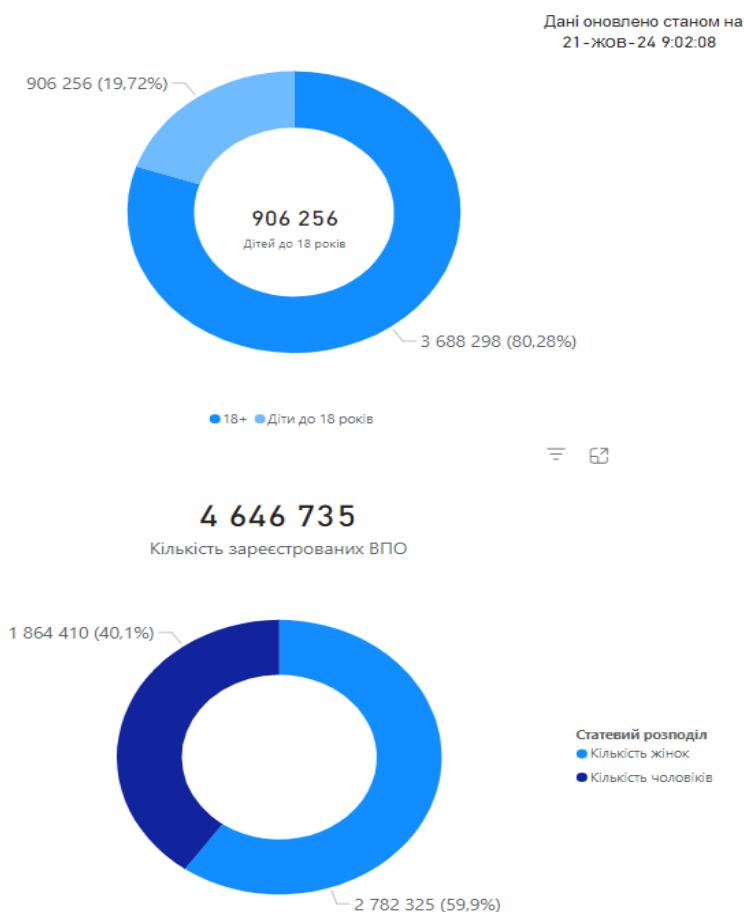
Як слушно зазначають науковці, «з метою уникнення суперечностей та повного забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту, національне законодавство потребує імплементації норм міжнародного гуманітарного права, які стосуються захисту прав дітей, оскільки розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів, відсутність системності в їх викладі прямо й дуже негативно впливає на дотримання й виконання державами учасницями цих міжнародних угод» [дивитися докладніше: 179, с. 111; 180, с. 32].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ухвалений у жовтні 2014 року, гарантує захист прав внутрішньо

переміщених дітей, включаючи доступ до освіти, соціальних послуг, медичної допомоги та інших базових потреб. Згідно п. 10 ст. 7 зазначеного Закону, «діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [181].

Як ми вже зазначали у власних дослідженнях раніше, «військова агресія проти України має жахливі наслідки, такі як масові порушення прав людини; загроза життю мирного населення, джерелам існування та інфраструктурі; і спричинила нестачу продовольства та переміщення мешканців охоплених воєнними діями територій не лише в межах країни, а й виїзд в інші країни світу. Переселенці гостро потребують приналежності до спільноти, можливості спілкуватися на мирні теми, відкриття для себе нових горизонтів і можливостей. Особливо нагальним це є для дітей, які через свою пластичну психіку та емпатію часто переживають вторинну психологічну травму» [53].

Кількість переселенців в Україні становить понад 4,6 млн осіб. Найбільше внутрішньо переміщених осіб у Донецькій та Харківській областях. Про це повідомляє РБК-Україна з посиланням на статистику Інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики. Станом на 22 жовтня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб. Серед них 59,9% – це жінки (2 782 325), 40,1% – чоловіки (1 864 410 осіб). Крім того, серед внутрішніх переселенців близько 906 тисяч дітей [182].

Згідно з наказом МОН України від 28.03.2022 р. № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» діти, які перемістилися в межах України, можуть продовжити навчання у школах за місцем тимчасового перебування. Цей закон дає право зараховувати здобувачів освіти до закладів освіти на місці тимчасового проживання без документів, або на підставі копій, якщо в родини немає відповідних оригіналів [183].

Переїхавши на нове місце мешкання, ще не маючи друзів, більшість часу «маленькі переселенці» спілкуються зі своїми однолітками, перебуваючи в навчальних закладах, які вони вимушено змінили через військові дії. Звісно починають виникати конфлікти між тими дітьми, які щойно прибули та тими, які вже певний період або з самого початку навчалися в освітньому закладі. Але, на

жаль, конфлікти починають переростати у булінг – діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [184], від якого потерпають як внутрішньо переміщені діти, так і місцеві діти.

Міністерство освіти і науки України підтримало проведення загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року» [185]. «Дослідження, проведене в листопаді 2023 – січні 2024 року, охопило 5576 учнів 5–9 класів (віком 10–14 років) з усіх регіонів України, крім тимчасово окупованих територій. Мета – виявити рівень поширеності булінгу серед школярів, його видів і причин, а також змін після початку повномасштабного вторгнення росії. Ключові результати:

1. Поширеність булінгу: 51,3% опитаних учнів зазначили, що коли-небудь стикалися з булінгом; 55,9%, дівчат і 46,2% хлопців; 24,7% учнів стали мішенями булінгу з початку повномасштабного вторгнення. Найчастіше булінг траплявся в Києві (33,7% учнів). Загалом це більш поширене явище для міст, зокрема обласних центрів (34,4%). У сільській місцевості 25,3% учнів заявили про булінг. У містах районного значення та інших містах — відповідно 25,8% і 24,1%). Найрідше про випадки булінгу повідомляли учні східних (18%) та південних (22%) областей [185].

2. Різновиди булінгу: заклики товаришувати з певними друзями (25,9%); поширення неправдивих чуток (24,0%); отримування образливих онлайн-повідомлень (21,4%); зверхні та принизливі відгуки про зовнішність (21,8%); жарти або розповіді анекдотів так, щоб було зрозуміло, що це буцімто про мішень булінгу (18,3%) [185].

3. Основні приводи для булінгу: зовнішність (28,7%). Дівчата частіше, ніж хлопці заявляли про булінг на цій підставі: 35,2% проти 26,9%; особливості поведінки — надто активна, сором'язлива чи нерішуча, надто несхожа на інших тощо (22,6%); світогляд, відмінний від думки інших (21,5%); уподобання чи хобі (18,7%); мовна ознака: 8,3% для російської мови та 6,9% для української мови [185].

4. Звернення по допомогу: 59,4% постраждалих від булінгу зверталися по допомогу. Найчастіше зверталися до батьків і вчителів. Дівчата частіше зверталися по допомогу, ніж хлопці: 62,4% проти 55,8%. Зі збільшенням віку опитаних зменшується частота звернень по допомогу. Серед учнів 5 класів по допомогу зверталися 68,1%, серед 9 класів цей показник скорочується до 47,9% [185].

5. Реакція школи на булінг: 12,4% випадків — до школи викликали батьків і кривдника, і постраждалого; 14,7% випадків — викликали або батьків кривдника, або батьків постраждалого; Найефективнішим методом виявилось залучення психолога (68,4% випадків припинення або послаблення булінгу). Водночас поєднання різних методів одночасно дало найліпші результати під час роботи з булінгом [185].

6. Залученість дорослих до булінгу: 19,6% опитаних зазначили, що вчителі або інші дорослі зі школи, які були свідками цькування, не зробили нічого; 14,7% респондентів стикалися з ситуаціями, коли до булінгу були залучені батьки однокласників (наприклад, хтось з батьків публічно висловлюється образливо про дитину або закликав її бойкотувати)» [185].

Отже, можемо говорити про появу нового різновиду булінгу — *булінг на підставі внутрішнього переміщення осіб* [53]. У новому класі діти ВПО заново повинні здобути той статус, який мали в попередній школі. Крім того, внутрішньо переміщені діти могли стати свідками страшних подій, пережити втрату домівки чи рідних, що робить їх ще більш вразливими. Для інших це може

стати приводом для цькування. Найчастіше психологи фіксують таку поведінку в дітей 10–11 років. Адже саме у цьому віці вони починають самостверджуватися, конкурувати й намагатися привернути до себе увагу, часто агресивними нападками на однолітків [53]. Подібні вияви булінгу відбуваються і в закордонних державах, куди вимушені були переїхати українські діти через початок збройного конфлікту. Також варто наголосити, що перехід на дистанційне навчання під час карантину (починаючи з 2020 року) та під час введення в дію воєнного стану (починаючи з 24 лютого 2022 року) спровокував суттєве збільшення фактів кібербулінгу (булінг із застосуванням цифрових технологій). Він може проявлятися у соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та мобільних телефонах. Серед форм кібербулінгу – поширення неправдивої інформації або компрометувальних фотографій у соцмережах, образливі повідомлення чи погрози через платформи обміну повідомленнями, видавання себе за іншу особу з метою маніпуляції.

Особистий булінг та кібербулінг часто взаємопов'язані, але цифровий булінг залишає слід – записи, які можуть слугувати доказами для припинення агресії.

Під час воєнного стану заходи протидії булінгу потребують додаткового врахування зовнішніх факторів, що впливають на поведінку дітей та підлітків – тривоги, вибухи, втрати близьких, життя в окупації або вимушену еміграцію. Ці чинники можуть загострювати внутрішні психологічні особливості дітей, що відображається у їхніх діях або бездіяльності, в тому числі у контексті булінгу та його наслідків.. Треба пам'ятати, що діти до 16 років не визнаються суб'єктами адміністративного правопорушення за вчинення булінгу. Ставлення до них повинно бути таке саме, як і до потерпілої особи, вони також потребують психологічної допомоги. Важливо знати, що навіть в умовах проведення воєнних дій держава гарант. Булінг (цькування) в закладі освіти спричиняє значні соціальні та психологічні наслідки для всіх учасників цього процесу – кривдника

(булера), потерпілого (жертви) та спостерігачів. Його вплив виходить далеко за межі освітнього середовища, зачіпаючи найближче оточення дитини та формуючи довгострокові наслідки у її житті.

Наслідки булінгу можуть бути негайними («прямими») або проявлятися з часом («віддаленими»). Найсерйозніше цькування позначається на жертві, викликаючи фізичні травми, психоемоційні розлади (страх, тривожність, гнів), що можуть проявлятися у спробах ізолюватися, уникати соціальних контактів чи демонструвати зовнішню байдужість.

Як ми вже зазначали у своїх напрацюваннях [186], «віддалені наслідки булінгу охоплюють порушення фізичного, психологічного та соціального стану дитини, які неминуче впливають на її подальше життя. Зокрема, психологічне та емоційне виснаження негативно відображається на навчальному процесі та загальному рівні успішності потерпілого. Знижується пізнавальна здатність, може виникнути відчуття страху відвідувати заклад освіти. Учень/учениця, які потерпали від булінгу (цькування), можуть стати агресивними стосовно слабших (молодших дітей, братів (сестер), тварин тощо). Через недостатню соціалізацію в потерпілого від булінгу (цькування) може відчуватись брак комунікативних навичок, несформованість суспільних цінностей, і як наслідок, вони часто залишаються самотніми. Потерпілі (жертви) булінгу (цькування) постійно відчують підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози. Вони більше за їхніх однолітків схильні до нервово-психічних розладів і депресій, що може призвести до самогубства. Іноді в них виявляється фізичне нездужання психосоматичного походження (проблеми із серцем, анорексія, булімія, розлади сну, втрата апетиту тощо). Для потерпілих (жертв) булінгу (цькування) також властивою стає занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе. У дітей, які стали мішенню булінгу, може виявлятися девіантна поведінка – схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності. Наслідки булінгу для потерпілого

(жертви): зниження якості навчання; підвищення агресії та перенесення її на інших; відсутність друзів, відсутність комунікативних навичок, усамітнення; схильність до нервово-психічних розладів і депресії; фізичне нездужання психосоматичного походження; занижена самооцінка; вияви девіантної поведінки» [186].

Булінг (цькування) має руйнівний вплив не лише на жертву, а й на кривдника. Особи, які вдаються до агресії, часто потрапляють у ситуації, де домінує насильство та порушення норм, що ускладнює їхню соціалізацію в майбутньому. Вони поступово втрачають емоційну чутливість, здатність до глибоких міжособистісних стосунків та розвивають асоціальні риси. Наслідками такого досвіду можуть стати проблеми у спілкуванні з однолітками і дорослими, надмірна агресія, зловживання алкоголем чи наркотиками, а також загальне неблагополуччє майбутнє.

Діти, які спостерігають булінг, також зазнають значних психологічних травм. Вони переживають безсилля перед натовпом чи авторитетнішим кривдником, відчують сором за власну пасивність, адже часто не наважуються втрутитися через страх стати наступною жертвою. Такий досвід може сформувати переконання, що насильство є нормою, провокуючи відчуття безпорадності, депресивні стани, підвищену тривожність, а в деяких випадках навіть уникнення навчального закладу.

Коли булінг (цькування) продовжується, і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки впливають на все освітнє середовище. Наслідки булінгу (цькування) для закладу освіти: здобувачам освіти важко навчатися; здобувачі освіти не люблять відвідувати заклад освіти; учасники освітнього процесу почуваються незахищеними; не задовольняється базова потреба учасників освітнього процесу – потреба в безпеці; формується середовище страху та неповаги.

У зв'язку з тим, нами розроблений та впроваджений проєкт *«Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»* (надалі – Проєкт) з областю реалізації на території Закарпатської області.

Як ми зазначали попередньо у статті «Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дітей та дорослих) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області» [186], цей «проєкт спрямований на відновлення психологічної безпеки людей (зони комфорту), що опинилися у складній життєвій ситуації, у зв'язку із повномасштабним військовим вторгненням росії до України і були змушені покинути свої домівки та шукати безпечного місця у Закарпатській області. У межах проєкту, дітям та дорослим, надано психосоціальну та психоемоційну допомогу, шляхом проведення занять з надання першої психологічної допомоги, на тему «Формування/відновлення стресостійкості» та «Конфліктологія» командою кваліфікованих волонтерів. Також проведені заходи для зменшення емоційної напруги та відновлення психологічного стану внутрішньо переміщених осіб, які вимушено перебувають в Закарпатській області, серед яких проведення екскурсій, за попередньо розробленою маршрутною картою відповідно до місць розташування ВПО в Закарпатській області, та паралельної превентивної роботи поліцейським-екскурсоводом з правової обізнаності дітей та їх батьків щодо безпеки дорожнього руху та толерантності до оточуючих. В екскурсіях брали участь також діти поліцейських та працівників ДСНС, в тому числі з числа переміщених осіб, для налагодження комунікації і збільшення довіри дітей-переселенців до дітей з приймаючої громади, а також до захисників та захисниць України; проведення занять з ВПО за темою «Формування/відновлення стресостійкості», «Конфліктологія» (тематика занять залежала від вікової категорії та ступеню психологічної травмованості учасників, яку визначали психологи під час спілкування на екскурсіях) у місцях перебування ВПО в Закарпатській області; превентивні заняття працівниками ювенальної превенції Закарпатської області на теми: «Права дитини», «Як не

стати жертвою шахраїв», «Як не стати жертвою торгівлі людьми», «Кібербезпека», «Безпека на дорозі», «Мої дії за кордоном» тощо у вигляді відеосюжетів та презентацій. Наприкінці запланованих заходів відбувався перегляд мультфільмів дітей з батьками просто неба для зменшення емоційної напруги та відновлення психологічного стану» [186].

Під час впровадження Проєкту почали запускатись такі процеси як адаптація, прийняття, сприйняття, бажання чути та бути почутим у всіх мешканців громад, місцевих та ВПО. Успішна комунікація серед місцевих поліцейських та поліцейських-переселенців між собою надала якісний та яскравий приклад усім категоріям громадян на території реалізації та впровадження Проєкту, незалежно від їх соціального, фінансового чи будь-якого іншого статусу. На етапі завершення реалізації Проєкту почали поступати запити на проведення занять за темою «Формування/відновлення стресостійкості», «Конфліктологія» з населенням, переважно в учбових навчальних закладах, що свідчить про актуальність заходів та затребуваність у фахівцях, задіяних у Проєкті [186].

Завдяки проєкту «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» стали наступні значні досягнення:

- створено волонтерську команду, яку ми навчили працювати зі складними психологічними станами, спричиненими війною, для надання підтримки постраждалим;
- працівникам ювенальної превенції Закарпатської області було передано технічне обладнання для проведення заходів із дітьми та їхніми батьками, які, рятуючись від війни, знайшли безпечний притулок у Закарпатті;
- організовано екскурсії для дітей та їхніх батьків до палацу Шенборнів та замку Сент-Міклош, де вони ознайомилися з історією та легендами цих місць. Діти також відвідали пожежні частини, де гірські рятувальники навчали їх базовим навичкам виживання, зокрема, в'язати вузли й долати канатні переправи;

– волонтери проводили заняття з відновлення стресостійкості, щоб допомогти дітям та дорослим справлятися з наслідками війни. Ювенальні поліцейські проводили правові лекції, а на завершення заходів організовували спільний перегляд тематичних мультфільмів, що сприяло зменшенню емоційної напруги як у дітей, так і у їхніх батьків [186].

У рамках проекту було охоплено 2 195 осіб, серед яких 1 338 — внутрішньо переміщені особи, включно з 1 582 дітьми. Проведено 28 екскурсій за участю професійних гідів, один із яких був патрульним поліцейським. Також закуплено ноутбуки, проектори та інше обладнання, яке дозволить працівникам ювенальної превенції не лише проводити навчальні лекції, але й організовувати цікаве дозвілля для дітей, що потребують емоційної підтримки.

Проект «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» реалізовувався громадською організацією «Неємія» спільно з ювенальною превенцією поліції Закарпаття та Донеччини за підтримки ПРООН в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру, за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Таким чином можна зробити висновок, що прийняття переселенців громадою почало відбуватись, а внутрішньо переміщені особи відповідно стали почувати себе частиною приймаючої громади та намагатися адаптуватися до існуючих обставин і реалій [186].

Впроваджені проекти допомагають забезпечувати *безпечне освітнє середовище*, яке створюється з метою забезпечення фізичної, емоційної та соціальної захищеності учнів і педагогів. Воно є фундаментом для ефективного навчання, виховання та розвитку, оскільки тільки в безпечних умовах діти можуть зосередитися на навчанні, розвивати свої здібності та бути впевненими у своїй захищеності.

Наші попередні розвідки [187] та аналіз фахової літератури [дивитися докладно: 188, 189, 190] дає нам можливість стверджувати, що, основними

компонентами безпечного освітнього середовища можна назвати:

1. Фізична безпека [191]:

– Безпека приміщень: школи мають відповідати всім стандартам безпеки щодо пожежної охорони, евакуаційних планів, безпеки будівель і забезпечення комфортних умов навчання. Це включає наявність аварійних виходів, технічне обслуговування будівель та нагляд за виконанням норм безпеки.

– Контроль доступу: важливу роль відіграє система контролю доступу до школи для захисту від зовнішніх загроз. Школи часто впроваджують системи безпеки, такі як відеоспостереження, ідентифікаційні картки та присутність охоронців.

– Захист від фізичного насильства: учні повинні бути захищені від насильства з боку інших учнів або сторонніх осіб. Це включає активну роботу з попередження фізичних конфліктів, забезпечення правил поведінки та відповідне реагування на прояви насильства.

2. Психологічний комфорт [192]:

– Відсутність булінгу (цькування) та дискримінації: школа має забезпечувати середовище, вільне від булінгу (цькування), дискримінації за будь-якими ознаками (раса, релігія, стать, соціальний статус, особливі освітні потреби тощо). Педагоги повинні швидко реагувати на будь-які прояви агресії, зневаги або несправедливого ставлення.

– Підтримка інклюзивності: важливо створювати інклюзивні умови, де діти з особливими освітніми потребами можуть почувати себе частиною загальної освітньої спільноти. Це включає забезпечення спеціальних умов навчання, допоміжного персоналу, адаптацію навчальних програм та підготовку педагогів до роботи з дітьми з інвалідністю.

– Психологічна допомога: підтримка психологів є важливою складовою безпечного середовища. Діти повинні мати можливість отримати кваліфіковану допомогу у разі стресу, емоційного дискомфорту або проблем у сім'ї.

Консультації психологів також допомагають попередити можливі кризи та допомогти учням краще адаптуватися до шкільного життя [192].

3. Емоційна підтримка:

– Довірливі стосунки: у школі має формуватися культура взаємної довіри та поваги між учнями, вчителями та адміністрацією. Діти повинні знати, що до них прислухаються, що їхні проблеми важливі і можуть бути вирішені.

– ненасильницьке вирішення конфліктів: вчителі та інші працівники школи повинні бути навчені методам медіації та конструктивного вирішення конфліктів, щоб допомогти учням справлятися з непорозуміннями в позитивний спосіб. Важливо, щоб будь-які конфлікти розв'язувалися мирно, з повагою до всіх учасників.

4. Толерантність і повага до різноманітності:

– Формування культури взаємоповаги: безпечне освітнє середовище сприяє розвитку толерантності та прийняття різноманітності. Учні навчаються поважати відмінності один одного – етнічні, культурні, релігійні чи соціальні. Це запобігає конфліктам на ґрунті дискримінації та допомагає виховувати громадянську відповідальність.

– Інклюзивність: заклади освіти повинні підтримувати рівноправну участь усіх учнів у навчальному процесі, включаючи дітей з інвалідністю або іншими особливими освітніми потребами. Це не лише покращує інтеграцію дітей у колектив, але й формує позитивні цінності у всіх учасників освітнього процесу.

5. Підтримка фізичного та психічного здоров'я:

– Медична підтримка: наявність шкільних медичних працівників, а також програми здорового харчування та фізичної активності сприяють загальному фізичному благополуччю учнів. Важливу роль відіграє також доступ до професійної медичної допомоги у випадку потреби.

– Психічне здоров'я: велика увага повинна приділятися психічному здоров'ю учнів, яке може погіршуватися через стрес, тиск або інші труднощі.

Школа має забезпечити доступ до фахівців, які надають емоційну підтримку і допомогу в критичних ситуаціях.

6. Профілактика булінгу (цькування) [192]:

- Антибулінгові програми: школа повинна розробляти програми профілактики булінгу, включаючи тренінги для учнів, педагогів і батьків щодо виявлення та протидії булінгу. Важливим аспектом є також створення політик, які чітко визначають правила поведінки, заходи реагування та відповідальність за порушення.

- Моніторинг ситуації в школі: постійний моніторинг шкільної атмосфери через опитування, спостереження та інші інструменти дозволяє вчасно виявляти випадки булінгу та інші проблеми, що впливають на безпеку учнів.

7. Роль адміністрації та педагогів:

- Відповідальність керівництва: адміністрація закладу освіти повинна відповідати за впровадження політик безпеки та контролювати дотримання цих політик. Вона також повинна забезпечувати постійну комунікацію з учнями та їхніми батьками щодо питань безпеки.

- Навчання педагогів: вчителі повинні проходити регулярне навчання щодо підтримки безпечного та комфортного середовища, включаючи роботу з емоційно вразливими учнями, вирішення конфліктів і профілактику булінгу.

8. Робота з батьками:

- Співпраця з родинами: безпечне освітнє середовище неможливе без активної участі батьків. Школи повинні підтримувати відкритий діалог з батьками, інформувати їх про проблеми та залучати до вирішення конфліктів.

- Просвітницька робота: школа може організовувати тренінги та семінари для батьків, де розглядаються питання безпеки, конфліктів, профілактики булінгу та підтримки дітей у стресових ситуаціях.

Безпечне освітнє середовище – це простір, де діти можуть вільно розвиватися фізично, емоційно та інтелектуально, не боючись насильства,

цькування чи дискримінації. Це місце, де кожен учень відчуває себе частиною спільноти, де поважають його права, індивідуальність та інтереси. Для його створення необхідні постійні зусилля всієї шкільної спільноти – педагогів, учнів, батьків та адміністрації — а також чіткі політики і програми, спрямовані на профілактику конфліктів і забезпечення всебічної підтримки.

Підводячи підсумки підрозділу хочемо зазначити, що у складних умовах війни діяльність підрозділів ювенальної превенції відіграє визначальну роль у забезпеченні безпеки, підтримки та захисту неповнолітніх, які опинилися у статусі внутрішньо переміщених осіб.

Організаційні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, базуються на комплексному підході до забезпечення їхніх прав, потреб та інтеграції в нове середовище. В умовах війни ця діяльність набуває особливої значущості, оскільки діти, які переміщені, стикаються із численними викликами, зокрема втратою сімейного захисту, травматичними переживаннями та соціальною ізоляцією.

Протидія булінгу дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, є важливим напрямком діяльності, особливо в умовах війни, коли діти опиняються в складних соціальних умовах. Булінг щодо дітей ВПО може виникати через стереотипи, упередження та соціальну напругу. Для його запобігання важливо проводити інформаційно-просвітницькі кампанії серед дітей, їхніх батьків і педагогів, щоб підвищити рівень обізнаності про цю проблему та формувати толерантне ставлення. Особливу роль відіграє забезпечення соціальної адаптації дітей ВПО, організація інтеграційних заходів, а також надання психологічної допомоги для подолання стресу. Ефективна протидія булінгу передбачає розробку механізмів виявлення та оперативного реагування на випадки цькування, у тому числі через залучення адміністрацій навчальних закладів та соціальних служб. Такі заходи спрямовані на створення безпечного середовища

для дітей, інтеграцію їх у громаду та захист їхніх прав навіть у складних умовах воєнного часу.

2.3 Прикладні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо впровадження методики «Зеленої кімнати» в умовах воєнного конфлікту (проект «Правосуддя, дружне до дитини в умовах воєнного конфлікту»)

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, удосконалення процесів досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потребує запровадження уніфікованого підходу до роботи з ними. Особлива увага приділяється співробітникам підрозділів ювенальної превенції, які відіграють ключову роль у захисті їхніх прав та забезпеченні безпеки.

Застосування концепції зеленої кімнати в системі «Правосуддя, дружньому до дитини», є важливим аспектом забезпечення комфортних і підтримуючих умов для дітей, які беруть участь у судових процедурах. Ця концепція особливо актуальна у контексті надання допомоги дітям, які є свідками або потерпілими в кримінальних справах або мають справу з сімейним правом.

Впровадження методики «Зеленої кімнати» відбулося в багатьох країнах світу як відповідь на необхідність захисту дітей у судових процесах. Оскільки діти є особливо вразливою групою, міжнародні стандарти, такі як Конвенція ООН про права дитини, підкреслюють важливість створення безпечного середовища для дітей, які стають свідками чи жертвами злочинів. Відповідно, «Зелені кімнати» стали однією з ключових практик, що забезпечують мінімізацію стресу та повторної травматизації [193].

Як нами вже зазначалося раніше [194], міжнародні стандарти, що стосуються організації та проведення допитів і опитувань дітей, можна умовно

поділити на дві категорії: обов'язкові норми та норми рекомендаційного характеру.

Обов'язковими нормами є міжнародні договори та конвенції, ратифіковані Верховною Радою України, які інтегруються до національного законодавства. До них належать Конвенція ООН про права дитини, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також інші міжнародні угоди, що визначають чіткі стандарти захисту дітей у правових процедурах.

Норми «м'якого» права охоплюють стандартні правила, керівні принципи та рекомендації авторитетних міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, ЮНІСЕФ. Хоча ці документи не мають обов'язкової юридичної сили, їх значення важливе для забезпечення належного захисту прав дітей. Вони включають спостереження, дослідження та кращі практики, які сприяють впровадженню дружніх до дитини підходів у правосудді та допомагають державам дотримуватися високих стандартів правового захисту дітей. Обидві ці категорії взаємодоповнюються, забезпечуючи комплексний підхід до захисту прав дитини під час судових процесів.

Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню (п. 4 ст. 14). «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави» (ст. 24) [195].

Як впливає із положень Конвенції про права дитини [61], «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для

її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів (ч. 1, 2 ст. 3). Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду (ст. 3). Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12)» [61].

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо, та де це доцільно; е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше (ч. 1 ст. 35). Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви

або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відео-свідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства (ч. 2 ст. 35) [196].

Розвиваючи дане питання у попередніх роботах [197], можемо констатувати, що в Україні аналогічно до інших держав важливо враховувати потреби неповнолітніх у правосудді. Впровадження концепції зеленої кімнати може стати важливим кроком у створенні більш гуманного і підтримуючого правосуддя для дітей. «Національне законодавство містить положення, що стосуються допиту/опитування, на які варто звертати увагу, у тому числі слідчим та ювенальним поліцейським. З метою збору об'єктивної інформації про складні життєві обставини з дитиною, яка досягла того віку та рівня розвитку, коли може висловити свою думку, проводиться бесіда під час проведення оцінювання її потреб у соціальних послугах, а також під час оцінки рівня її безпеки. Бесіда повинна тривати не більше двох годин на день з перервою і безперервно – не більше години. Тривалість бесіди визначається з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини, рівня її розвитку. Бесіда проводиться у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних умовах (зокрема за відсутності кривдника), у тому числі із застосуванням методики «Зелена кімната». Бесіда може проводитися за участю представника служби у справах дітей, органу Національної поліції, педагога або психолога, а у разі потреби – лікаря, інших осіб, які мають відповідну кваліфікацію або пройшли відповідне навчання стосовно особливостей проведення такої бесіди з дітьми різних категорій в присутності та/або за згодою батьків, іншого законного представника (якщо вони не є кривдниками дитини). В інтересах дитини для мінімізації негативного впливу на її емоційний стан та психічне здоров'я, а також з метою недопущення її повторної психологічної травматизації бесіда з нею проводиться один раз. У разі потреби повторна бесіда проводиться, як правило, тими ж особами (п. 14)» [197].

В цілому Порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та/або постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб. Суди так само включені до переліку суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [198].

Взаємопоєднання кримінального процесу та кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції є основою для створення ефективної системи захисту прав неповнолітніх і запобігання злочинності серед них.

Кримінологічна діяльність має ключове значення, оскільки дозволяє глибоко аналізувати правові, соціальні, економічні, психологічні та інші чинники, що сприяють злочинній поведінці неповнолітніх. Її результати стають основою для розробки профілактичних програм і вдосконалення правових механізмів.

У свою чергу, кримінальний процес забезпечує застосування цих механізмів на практиці, включаючи розслідування протиправних випадків, притягнення винних до відповідальності та захист прав постраждалих. Завдяки чітким правовим нормам, кримінальний процес сприяє реалізації заходів, розроблених у рамках кримінологічної діяльності. Наприклад, зібрані кримінологічні дані можуть вказувати на необхідність посилення моніторингу певних територій або соціальних груп, що дозволяє правоохоронним органам ефективніше планувати профілактичну роботу.

Ювенальна превенція є інтегральною частиною цього взаємозв'язку, оскільки вона спрямована на мінімізацію вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми шляхом раннього втручання та створення безпечного

середовища. Таким чином, синергетична взаємодія між кримінологічною діяльністю та кримінальним процесом в рамках ювенальної превенції є критично важливою для забезпечення правопорядку, захисту прав дітей і створення умов для їхнього безпечного розвитку.

Особливості такої синергії дуже яскраво проявляються при роботі з неповнолітніми співробітників ювенальної превенції у Зелених кімнатах.

При допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, необхідно дотримуватися вимог Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та експлуатації (Лансаротська конвенція, п. 6.2).

З метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину: жити заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відео- фіксації слідчих дій; активно застосовувати визначену статтею 232 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225 – 227 цього Кодексу; у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих чи свідків звертатись до суду з клопотанням про їх допит поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352–354 цього Кодексу [199].

Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК). КПК містить загальні норми, що стосуються проведення допиту, а також окремі норми, що стосуються допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні незалежно від їх процесуального статусу. Важливо зазначити, що неповнолітні особи користуються додатковими

гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні, що закріплено ч. 2 ст. 10 КПК [199].

Згідно із положеннями КПК України [199], *«загальні правила проведення допиту* визначенні у ст. 224: допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати; допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день; перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту; у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання і давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви; під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис; допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті; за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання; особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування; слідчий має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою» [199].

Водночас, відповідно до абз. 4 п. 9 ст. 224 КПК України [199], у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої

недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений *за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.*

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК України) [199].

Відповідно до ст. ст. 226, 227 КПК України:

- Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.
- Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.
- Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

- До початку допиту особам, законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

- У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника[199].

- Відповідно до ст.ст. 490, 491 КПК України:

- Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України, у присутності захисника.

- Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу [199].

Допит дитини слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК України [199]:

Відповідно до ст. 225 КПК України, *допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування, може бути здійснено слідчим суддею. Статтею 225*

КПК України встановлено нормативно-правові підстави для проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Право сторони кримінального провадження звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення такої слідчої дії виникає за наявності виняткових випадків, пов'язаних з: 1) необхідністю отримання показань від свідка чи потерпілого під час досудового розслідування; 2) наявністю обставин, які можуть унеможливити допит зазначених осіб у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань. У ч. 1 ст. 225 КПК України чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження з клопотанням про проведення допиту, зокрема: 1) існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого; 2) їх тяжка хвороба. Вжите в ч. 1 ст. 225 КПК України формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність наданих показань [199].

У випадку звернення з таким клопотанням до слідчого судді, слідчий має погодити його з прокурором (*відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України*) та належним чином обґрунтувати. Розглядаючи клопотання про допит свідка, потерпілого в порядку ст. 225 КПК, слідчий суддя, вивчаючи його зміст та матеріали, додані до нього, оцінює обґрунтованість клопотання і визначає, чи мають місце обставини, які зумовлюють допит зазначених осіб та унеможливлюють його проведення під час судового засідання [199].

На підставі Узагальнення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 3 червня 2016 року, існують обставини, що обумовлюють необхідність допиту потерпілої дитини та свідка, але водночас можуть унеможливити його проведення в межах судового засідання.

До таких обставин належать:

- психологічні особливості неповнолітнього свідка або потерпілого (наприклад, малолітня потерпіла може забути деталі злочину або через страх та емоційне потрясіння відмовитися давати показання, особливо якщо злочин вчинено близьким родичем);
- можливий вплив дорослих осіб на свідчення неповнолітнього (наприклад, у ситуації, коли свідок є родичем обвинуваченого і перебуває під його впливом, що може призвести до зміни або викривлення показань);
- місце проживання свідка або потерпілого (якщо дитина проживає за межами країни і навчання або інші обставини змушують її залишити територію держави, це може ускладнити її участь у судовому засіданні).

Судова практика свідчить, що слідчі судді часто відмовляють у задоволенні клопотань про допит свідка або потерпілого під час досудового розслідування з таких причин:

- у клопотанні не зазначені виняткові обставини, які дійсно можуть унеможливити допит у суді;
- відсутність доказів, що підтверджують неможливість допиту або вплив на достовірність показань;
- клопотання подано після надходження обвинувального акта до суду;
- заявник не надав відомостей про кримінальне правопорушення, зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

Окремої уваги потребують особливості *проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування*, що визначені у ст. 232 КПК України [199].

Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках [...] проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує [199].

Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

Допит особи у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими статтями 225 – 227 КПК України [199].

Якщо особа бере участь у досудовому розслідуванні дистанційно за рішенням слідчого чи прокурора та перебуває в приміщенні, що підпадає під юрисдикцію органу досудового розслідування або розташоване в межах того ж населеного пункту, посадова особа цього органу зобов'язана надати їй пам'ятку про процесуальні права, перевірити документи, що посвідчують особу, та супроводжувати її протягом усієї слідчої (розшукової) дії, забезпечуючи відповідність процедур правовим нормам і запобігаючи можливим порушенням, які можуть вплинути на достовірність отриманої інформації.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції [...] здійснити дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК України. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення [199].

Процес та результати слідчої (розшукової) дії, здійсненої у форматі відеоконференції, документуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Також у контексті теми допиту неповнолітніх осіб слід враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) [146].

Мінімізуючи негативний психологічний вплив на дитину під час слідчих дій необхідно:

- застосовувати аудіо- та/або відеофіксацію допиту неповнолітньої особи;
- активно використовувати можливість дистанційного досудового розслідування відповідно до статті 232 КПК України, зокрема проведення допиту потерпілого чи свідка за правилами статей 225–227 цього Кодексу;
- у випадках, передбачених законодавством, звертатися до суду з клопотанням про проведення допиту поза залом судового засідання з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352–354 КПК України.

Отже, виходячи з цього, у жовтні 2019 року на території Донецької області, а саме у містах Дружківка та Слов'янськ **стартував проєкт «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей»**, метою якого є створення умови для організації «Зеленої кімнати» – комплексної системи процедур та заходів, спрямованих на

забезпечення законності, гуманності та ефективності процесуальних рішень щодо неповнолітніх дітей, які опинилися у конфлікті з законом або перебувають у контакті з правовою системою.

Головними принципами цієї системи є дотримання права дитини на захист, недопущення повторної віктимізації та забезпечення спеціалізованого підходу до роботи з неповнолітніми в межах кримінального процесу. Упровадження таких заходів сприяє створенню справедливого і безпечного середовища для дітей, допомагаючи їм подолати кризові ситуації та знайти шляхи до реабілітації та адаптації в суспільстві.

Для цього було заплановано переобладнання приміщення (кімнати) у відділеннях поліції м. Дружківка та Слов'янськ для роботи із дітьми та підлітками за принципом дружного правосуддя. Також проведення серії навчань для відповідальних за роботу з дітьми та підлітками співробітників відділів поліції двох міст з напрямків вибудовування довірчих відносин, ненасильницької комунікації з дітьми, що постраждали від насильства, психологічних аспектів опитування дітей, що постраждали від насильства [197].

Географічні території, що отримали вигоду від реалізації проєкту – м. Дружківка та м. Слов'янськ. Міста, що є найбільш спроможними у північному районі Донецької області бути локомотивом впровадження системи заходів «зелена кімната», яка забезпечує законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом. Також Дружківка є громадою зі статусом «Кандидата» програми «Громада, дружна до дітей та молоді». Тому імплементація цієї ініціативи підкреслить всебічність заходів, направлених на захист та розвиток дітей та підлітків [197].

На момент початку проєкту, реформа підходів Національної поліції, щодо роботи з неповнолітніми, які постраждали від насильства, а також заходів профілактики правопорушень серед неповнолітніх, не була реалізована у

повному обсязі відповідно до загальноєвропейських стандартів. Правоохоронні органи часто використовують підходи, які не враховують вікові та психологічні особливості як дітей, що скоїли правопорушення або злочини, так і тих, хто постраждав чи був свідком кримінальних подій. Це призводить до психологічних травм, які можуть негативно впливати на здатність дитини давати свідчення під час слідчих та процесуальних дій, ускладнюючи отримання необхідної інформації. Станом на вересень 2019 року на території обслуговування ювенальної превенції Слов'янського відділу поліції ГУНП в Донецькій області неповнолітніми здійснено 28 злочинів, із них тяжких та особо тяжких – 13, в той же час 24 неповнолітні особи перебували на обліку, на території обслуговування ювенальної превенції Дружківського відділення було скоєно 7 злочинів по відношенню до дітей, з них тяжких – 4. Ці показники свідчать про актуальність системного оновлення методик, які використовуються у роботі з неповнолітніми.

Світова практика вирішення проблеми захисту дітей у складних правових ситуаціях передбачає створення «Зелених кімнат» – спеціалізованих просторів, призначених для роботи з неповнолітніми, які стали жертвами злочинів, були свідками сексуального насильства чи експлуатації або підозрюються у вчиненні правопорушень.

Основна мета функціонування «зеленої кімнати» – забезпечення соціального та правового захисту дітей, мінімізація психологічного стресу та сприяння їхній реабілітації. Це середовище спрямоване на створення комфортної атмосфери, де дитина може без страху висловлювати свої переживання та надавати важливі свідчення, уникаючи тиску традиційних слідчих процедур.

У таких кімнатах застосовуються методи, дружні до дитини, зокрема спеціальні технічні засоби для аудіо- та відеофіксації, залучення психологів, соціальних працівників та спеціально підготовлених фахівців, які допомагають дитині адаптуватися до правових процесів. Окрім правового аспекту, «зелена кімната» використовується для психологічної профілактики, корекції

поведінкових проблем, а також аналізу факторів, що сприяють дитячій злочинності, з метою їх усунення.

Основний принцип роботи таких просторів – індивідуальний підхід, що враховує вікові, психологічні та фізіологічні особливості кожної дитини, забезпечуючи ефективний захист її прав та інтересів у межах законодавчих процедур.

Згідно з результатами дослідження, що були проведенні в рамках створення Профілів громади, діти та підлітки увійшли в топ–3 груп населення, які перебувають у найбільшій небезпеці та які створюють небезпечні ситуації. Діяльність, що планується в рамках проєкту, та його результативна частина передбачають створення умов, а саме розробку заходів для імплементації в містах дружнього до дітей правосуддя, яке також буде працювати на зменшення цих показників.

Втілюючи у життя практичну складову проєкту, окремі теоретичні викладки було висвітлено нами у численних попередніх роботах, зокрема у статті «Використання можливостей методики «Зелена кімната» стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства» [194].

Завданнями зазначеного проєкту були:

1. Переобладнати дві кімнати по одній у кожному з відділів поліції (Дружківки та Слов'янська) під стандарти «Зеленої кімнати» [194].
2. Провести серію навчань для фахівців відділів поліції, що працюють з дітьми та підлітками [194].
3. Провести інформаційну кампанію створення «Зелених кімнат» та запровадження механізмів правосуддя, дружнього до дітей [194].
4. Створити модель роботи правоохоронних органів із дітьми та підлітками, що постраждали від насильства [194].

5. Разом з фахівцями відділів поліції започаткувати модель профілактики та корекції негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів [194].

6. Створити умови для поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації [194].

Для виконання вище перелічених завдань необхідно наступне:

1. Ремонтні роботи у 2-х приміщеннях майбутньої «Зеленої кімнати» [194].

2. Закупка меблів, техніки та переобладнання приміщень [194].

3. Проведення серії навчань для співробітників поліції Дружківки та Слов'янська (3 заходи для кожного міста для 12 учасників) на теми: «Єднання для протидії насильству», «Домашнє насильство: як виявити, допомогти, уберегти», «Психологічні аспекти опитування дітей, що постраждали від насильства», «Як працювати із підлітками, які зазнали травмування», «Парапсихолог: техніки розвантаження при роботі із дітьми та молоддю», «Робота із «важкими дітьми: вибудовуємо довіри» [194].

4. Створення та реалізація медіа плану проєкту [194].

Цільовими групами, що отримали вигоду від реалізації проєкту стали підлітки та діти, зокрема ті, що знаходяться на обліку у служб у справах неповнолітніх. Також співробітники поліції, що відповідають за роботу з дітьми та підлітками.

В рамках розробки проєкту враховувались інтереси дітей та підлітків, що постраждали від насильства [197].

В рамках реалізації створено інформаційний контент (релізи, анонси, фоторепортажі тощо), який логічно та послідовно висвітлював етапи реалізації проєкту: від проведення робіт з переобладнання, до організації навчальних сесій та офіційного відкриття зелених кімнат.

Формат «Зелених кімнат» є інноваційним, адже змінює підхід роботи з дітьми та підлітками у відділеннях поліції. Такий формат враховує вікові та психофізіологічні особливості неповнолітніх, що повністю змінює методику роботи з ними, а також враховує вікові та психологічні особливості, як тих дітей, які скоїли правопорушення або злочини, так і тих, що стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення, а це передбачає розширення спектру реалізації прав дітей щодо та можливостей їхнього дотримання [194].

Після завершення проєкту обладнані «зелені кімнати» використовуються співробітниками поліції Дружківки та Слов'янська для безпосередньої роботи з дітьми та підлітками, а саме для проведення слідчих та процесуальних дій, профілактичних заходів з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень й злочинів.

В умовах конфлікту та стресу, такі ініціативи можуть суттєво покращити ситуацію для дітей, які стикаються з правовими питаннями або є жертвами насильства [194, 197]:

1. Зменшення стресу у дітей

Діти, які постраждали від воєнних конфліктів або переживають труднощі, пов'язані з війною, вже зазнають значного стресу і тривоги. Зелені кімнати, облаштовані для забезпечення спокійного і безпечного середовища, можуть допомогти зменшити емоційний тиск і створити простір, в якому дитина почуватиметься більш захищеною і зможе краще справлятися з травмами.

2. Підтримка дітей у правосудді

У ситуаціях, коли діти беруть участь у правосудді, будь то як свідки або потерпілі, їхній емоційний стан критично важливий. Зелена кімната може стати частиною судового процесу, допомагаючи створити комфортні умови для дітей, що полегшить їхню участь у процесі і зменшить вплив негативних переживань, пов'язаних з війною.

3. Забезпечення гідності й підтримки

У умовах війни, де діти можуть стати жертвами насильства або конфлікту, важливо забезпечити їм гідність і належну підтримку. Зелені кімнати відповідають цим вимогам, створюючи середовище, яке сприяє психологічному відновленню і підтримує права дітей у процесі правосуддя.

4. Психологічна реабілітація

Військові дії можуть мати тривалий психологічний вплив на дітей. Зелена кімната, як частина реабілітаційних або підтримуючих послуг, може допомогти у процесі відновлення після травм і стресів, створюючи спокійний простір для терапії і консультацій.

5. Покращення якості свідчень

Діти, які перебувають у стресовому стані, можуть мати труднощі з даванням точних свідчень. Створення комфортного і заспокійливого середовища допоможе дітям бути більш відкритими і точними у своїх свідченнях, що важливо для правосуддя.

6. Етичний підхід до правосуддя

Зелена кімната в судових установах демонструє зобов'язання дотримуватись етичних стандартів і забезпечувати найкращі умови для дітей у складних ситуаціях. Це підкріплює принципи міжнародного права і сприяє формуванню більш гуманного підходу до правосуддя.

7. Покращення взаємодії між дітьми і правозахисниками

Створення позитивного та підтримуючого середовища може допомогти налагодити кращі відносини між дітьми і представниками правосуддя, забезпечуючи більш ефективну і конструктивну взаємодію.

8. Підтримка соціального і психологічного відновлення

У контексті широкомасштабних соціальних і економічних змін, спричинених війною, зелені кімнати можуть також слугувати центрами для соціальної підтримки і психологічної допомоги, які є особливо важливими для дітей, що пережили конфлікти.

3 травня 2024 року розпочався проєкт «Покращення системи захисту дітей через створення кімнат дружних до дітей за методикою «Зелена кімната» та класу безпеки в Дніпропетровській області» [194].

Проект має два напрямки роботи:

1. Створення умов для організації «Зеленої кімнати» – комплексна система процедур та заходів, спрямована на забезпечення законності, гуманності та ефективності процесуальних рішень щодо неповнолітніх дітей, які опинилися у конфлікті з законом або перебувають у контакті з правовою системою. Для цього планується переобладнати приміщення (кімнати) у територіальних підрозділах поліції Дніпропетровської області в містах Кривий Ріг, Синельниково та Новомосковськ для роботи із дітьми та підлітками за принципом дружного правосуддя. Також провести серію навчань для працівників ювенальної превенції зазначених міст Дніпропетровської області з напрямків вибудовування довірчих відносин, ненасильницької комунікації з постраждалими неповнолітніми, що постраждали від насильства, емоційні та когнітивні аспекти спілкування з дітьми, що зазнали насильства.

2. Проєкт передбачає створення класу безпеки на базі приміщення 5 ДПРЧ 8 ДПРЗ ГУ ДСНС України у Дніпропетровській області у координації з представниками ДСНС, у відповідності до положень Методичних рекомендацій, з використанням зонального принципу поділу приміщення для організації освітнього простору. Клас безпеки як інтерактивний клас необхідний для запровадження нового підходу у вихованні дітей – різних вікових категорій щодо вивчення та розуміння основ безпечного середовища, формування навичок у дітей основ безпечної поведінки у повсякденному житті, що передбачає опанування правил пожежної безпеки, мінної безпеки та загальних принципів цивільного захисту, а також засвоєння алгоритмів дій у разі надзвичайних ситуацій різного характеру та розвиток навичок надання домедичної допомоги.

Для цього зроблено косметичний ремонт приміщення де буде обладнаний клас безпеки, туалету та обладнати приміщення технікою та меблями.

Також організовано презентацію результатів проєкту для представників громад. Додатково для представників управлінь освіти місцевої влади та представників місцевих закладів освіти буде надана інформація щодо функціональності класу безпеки. Буде проведено інформаційну компанію, щодо висвітлення факту створення «Зелених кімнат» та класу безпеки на інформаційних ресурсах та медіа [197].

Місця реалізації проєкту та назва установи: 1. Відділення поліції № 7 Криворізького РУП Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області (вул. Салтиківська, 96, м. Кривий Ріг); 2. Синельниківське районне управління поліції Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області (вул. Виконкомівська, 36А, м. Синельникове); 3. Новомосковський районний відділ поліції Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області (вул. Гетьманська, 7, м. Новомосковськ); 4. 5 ДПРЧ 8 ДПРЗ ГУ ДНС України у Дніпропетровській області (м. Дніпро, вул. Енергетична, 18) [197].

Загальносвітова практика у вирішенні цієї проблеми є створення «Зелених кімнат», які призначені для роботи з дітьми, які передбачають роботу з дітьми, які стали жертвами злочинів, були свідками сексуального насильства чи експлуатації або підозрюються у вчиненні правопорушень, забезпечуючи гуманний і підтримувальний підхід до їхньої взаємодії з правоохоронною системою. Їхня головна мета – соціальний та правовий захист дітей, а також виявлення, документування та розслідування злочинів, спрямованих на дітей чи за їхньою участю, з використанням спеціальних методик, адаптованих до вікових і психологічних особливостей. Крім того, цей простір може застосовуватися для заходів із психологічної профілактики, корекції поведінкових відхилень та аналізу причин, що сприяють дитячій злочинності, з метою їх запобігання. Робота

в «зеленій кімнаті» ґрунтується на індивідуальному підході, який враховує психофізіологічні особливості кожної дитини та забезпечує комфортне середовище для отримання достовірної інформації без психологічного тиску. Спеціалісти, які працюють у межах цієї системи, застосовують методики, дружні до дитини, що сприяє встановленню довірливих відносин і ефективному захисту її прав, а також допомагають дітям пережити психологічні наслідки травматичних подій, зберігаючи їхню емоційну стабільність та сприяючи адаптації в суспільстві. Методика «Зелена кімната» обумовлює спілкування з дітьми незалежно від статі. Також до навчаючих тренінгів залучатимуться як чоловіки, так і жінки.

Інформація про хід та етапи реалізації проєкту розміщувалася на сайтах Дніпропетровської обласної військової адміністрації, Дніпровської міської ради, Головного управління ДСНС, щонайменше 10 публікацій, а також поширення інформації через популярні пабліки м. Дніпра [197] (Додаток Д).

Інноваційність створення класу безпеки полягає в тому, щоб за рахунок новітніх методів навчання навчити неповнолітніх різних вікових категорій правилам безпечної поведінки у побуті. Щоб кожний мешканець м. Дніпро та Дніпропетровської області змалку мав не лише знання про дії в надзвичайних ситуаціях, а й розуміння того, як запобігати подіям, що загрожують життю та здоров'ю людей і можуть спричинити матеріальні втрати.

Як нами зазначалося раніше [197], доступ до участі у проєкті буде наданий незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Всі заходи передбачають інклюзію. Під час всіх етапів реалізації проєкту будуть використовуватись циклічний конфліктно-чутливий аналіз з використанням принципу «Не нашкодь», який складається з наступних кроків:

Крок 1: Розуміння контексту конфлікту: визначення місця, географічних та соціальних умов реалізації програми; визначення причин між групових непорозумінь та потенційної можливості конфлікту; визначення того, наскільки програма релевантна ситуації в громаді.

Крок 2: Визначення роз'єднувачів, їх джерел та проведення аналізу.

Крок 3: Розуміння об'єднувачів, їх джерел та проведення аналізу.

Крок 4: Визначення та аналіз потенційних об'єднуючих програм: детальний аналіз програми, які окремі компоненти програми визначають її вплив на ситуацію в громаді.

Крок 5: Аналіз впливу програми: аналіз ефекту від розподілених/переданих ресурсів і етичного повідомлення/меседжу програми;

Крок 6: Врахування (генерація) нових (альтернативних) опцій програми буде застосоване: якщо з'ясувалось, що будь-який компонент або елемент програми призводить до негативних наслідків, сприяє напруженості і посилює роз'єднувачі або послаблює об'єднувачі;

Крок 7: Перевірка альтернативної програми та перегляд плану за необхідності [197].

Майбутня діяльність за проєктом /сталість проєкту [197]:

1. Після завершення проєкту обладнані «Зелені кімнати» будуть використовуватися співробітниками поліції Кривого Рогу, Синельникове та Новомосковська для безпосередньої роботи з дітьми та підлітками, а саме для проведення слідчих та процесуальних дій, профілактичних заходів як з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень, а також із дітлахами, які постраждали від насильства.

2. Після завершення проєкту обладнаний клас безпеки буде використовуватися співробітниками ГУ ДСНС України у Дніпропетровській області для безпосередньої роботи з дітьми та молоддю, що сприятиме розвитку громади та підвищення добробуту її жителів.

На даний момент це окремі кімнати, в яких необхідно провести косметичний ремонт та обладнати згідно норм функціонування «зелених кімнат» (приміщення має бути належним чином звукоізованим, забезпечувати комфортний мікроклімат, містити достатню кількість зручних м'яких місць для сидіння, мати якісне освітлення та естетично оформлений простір, включаючи кімнатні рослини, різноманітні дитячі іграшки та інші елементи, що створюють затишну атмосферу.).

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі зазначимо, що створення зелених кімнат в Україні, незалежно від часу та регіону, в рамках правосуддя дружнього до дитини, особливо в умовах воєнних дій, є не лише актуальним, але й критично важливим. Це може суттєво покращити емоційний і психологічний стан дітей, полегшити їхню участь у правосудді, сприяти їхньому відновленню після травм і підвищити загальний рівень гуманності та підтримки у правовій системі [194].

Реалізація пілотного проєкту «Правосуддя, дружнє до дитини» Базується на забезпеченні пріоритетних інтересів дитини, скоординованій співпраці та взаємодії учасників пілотного проєкту задля розробки та впровадження у практику єдиних підходів до реалізації принципів правосуддя, орієнтованого на дитину, відповідно до стандартів діяльності фахівців, які працюють у сфері правосуддя щодо дітей у кримінальному провадженні та виконанні покарань щодо неповнолітніх.

2.4 Прикладні засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції щодо попереджувального впливу на неповнолітніх, які перебувають на профілактичному обліку Національної поліції в умовах воєнного конфлікту (проєкт «Розкриття особистості»)

У сучасних умовах криміногенна ситуація серед неповнолітніх залишається складною та нестабільною, що вимагає комплексного підходу до превенції та реабілітації. При цьому, в зонах, наближених до лінії розмежування, зріст злочинності значно більший. Основними факторами, які сприяють поширенню злочинності серед неповнолітніх, є складні матеріальні умови їхніх сімей, недостатній рівень взаєморозуміння з батьками та однолітками тощо.

Спираючись на положення Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (далі – Інструкція) [83], працівники ювенальної превенції ведуть профілактичний облік наступної категорії дітей:

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнені зі спеціальної виховної установи;
- 4) вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене статтею 173⁻² Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;
- 5) які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності;
- 6) які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;
- 7) яка вчинили булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

З цієї метою здійснюються заходи індивідуальної профілактики та щодо дитини поліцейський підрозділу ювенальної превенції заводить обліково-профілактичну справу (далі – ОПС) та вносить відомості про взяття на

профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу, яка включає [83]:

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць [83];
- проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення [83];
- складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини [83];
- відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень [83];
- вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України [83].

Слід зазначити, що паралельно з органами Національної поліції профілактичну роботу з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом, тобто засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, ведуть також органи пробації.

Пробація неповнолітніх охоплює осіб віком від 14 до 18 років та здійснюється з урахуванням їхніх вікових і психологічних особливостей. Її метою є сприяння нормальному фізичному та психічному розвитку неповнолітніх, запобігання агресивній поведінці, формування мотивації до позитивних змін у характері та покращення соціальних взаємин. Реалізація пробації відбувається у співпраці органу пробації з установами та службами, які

займаються питаннями дітей, а також спеціалізованими закладами, що забезпечують їх соціальний захист та профілактику правопорушень.

Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх, засуджених до пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням [201].

Згідно з положеннями Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації», існує 3 види пробаційних програм [202]:

- «Зміна прокримінального мислення», метою якої є досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації шляхом розвитку та підтримки у нього навичок конструктивного та критичного мислення, формування навичок рефлексії, планування та постановки цілей, а також сприяння розвитку соціально прийнятних норм поведінки та навичок співпраці у взаєминах з оточенням;

- «Подолання агресивної поведінки», яка має на меті досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації шляхом розвитку навичок саморегуляції і психоемоційних станів, управління гнівом та агресивною поведінкою, розширення інструментів ефективної взаємодії, формування готовності дотримуватися соціально прийнятних норм та ненасильницьких моделей поведінки;

- «Попередження вживання психоактивних речовин», метою якої є досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації шляхом розвитку та підтримки навичок ефективного самоконтролю, усвідомлення необхідності стратегій зменшення шкоди від вживання психоактивних речовин (далі – ПАР) та підвищення вмотивованості до відмови від їх вживання [202].

Аналіз переліку пробаційних програм свідчить, що поза їхнім охопленням залишаються діти, які були звільнені судом від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, але без направлення до спеціальних навчальних чи реабілітаційних закладів; ті, хто залишив спеціальну виховну установу; неповнолітні, що вчинили домашнє насильство у будь-якій формі, передбаченій статтею 173–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також ті, щодо кого було винесено терміновий або обмежувальний припис; діти, які протягом року двічі чи більше разів притягувалися до адміністративної відповідальності; ті, хто неодноразово самовільно залишав сім'ю, навчальний або виховний заклад, спеціальну установу для дітей, а також особи, причетні до булінгу учасників освітнього процесу.

Виходячи з цього нами був розроблений та впроваджений у практичну діяльність **проект «Розкриття особистості»** (Додаток Д), спрямований на розробку та впровадження програм із неповнолітніми, які мають конфлікт із законом, неповнолітніми з девіантною поведінкою та неповнолітніми, схильними до бродяжництва та самовільного залишення місця мешкання. Програма включає в себе тестування, ключ до тестування, методичні рекомендації для роботи з підлітками за результатами тесту, відео уроки для працівників поліції при роботі з вказаною програмою, та охоплює категорії неповнолітніх, які перебувають не лише на профілактичному обліку в Національній поліції, але й дітей, які схильні до скоєння будь-яких видів правопорушень та можуть стати потенційними «клієнтами» ювенальних поліцейських. Під час реалізації Проєкту розроблене тестування, метою якого є виявлення причин та умов, що посприяли вчиненню неповнолітніми дій проти моралі, суспільства, громади та розвитку у них девіантної поведінки, для визначення типу особистості за певною категорією, на основі якої будується комплекс профілактичних заходів з корекції такої поведінки. За результатами тестування також розроблені та впроваджені у повсякденну роботу поліцейського методичні рекомендації психологів для

подальшої роботи з визначеною категорією особистості. Областю реалізації проєкту стала Донецька область.

Мета Проєкту – зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх та створення сприятливих умов для реалізації і захисту їхніх прав та свобод. Серед його ключових завдань – розвиток творчих здібностей дітей, вдосконалення морального та патріотичного виховання, підвищення правової обізнаності, організація змістовного дозвілля та запобігання негативним соціальним впливам, таким як криміногенне середовище й шкідливі звички. Особливу увагу приділено підтримці можливостей самореалізації молоді та розвитку їхньої творчої активності, а також врегулюванню конфліктних ситуацій серед дітей шляхом комплексного надання соціальних, освітніх та правових послуг. Для ефективного виконання поставлених цілей налагоджено співпрацю між органами виконавчої влади та громадськими структурами, що спільно працюють над запобіганням правопорушенням у підлітковому середовищі. У межах проєкту розроблено та впроваджено програми, що допомагають визначити типологію особистості неповнолітніх, які мають конфлікти із законом, виявляють ознаки девіантної поведінки, схильні до бродяжництва чи систематично залишають місце проживання.

Виявляються причини та умови, що спонукають підлітків до вчинення противоправних дій та прояву агресії чи залишення місця мешкання. Надані методичні рекомендації щодо усунення вказаних можливих факторів та перенаправлення до відповідних компетентних органів та установ. Розроблені відео уроки для працівників поліції при роботі з вказаною програмою (Додаток Д).

Прямими вигодоотримувачами Проєкту стали неповнолітні (включаючи внутрішньо переміщених осіб та тих, хто постраждав внаслідок збройного конфлікту на Донбасі) з територій Донецької області. Проєктом охоплено більше 2500 дітей.

Непрямими та зацікавленими сторонами, а також такими, що можуть зробити вагомий внесок в його реалізацію є батьки дітей/опікуни, активні громадяни й публічні особи, крім того, це місцева влада, керівники закладів освіти, соціальних установ тощо.

Під час розробки Проєкту враховані потреби вразливих категорій дітей, зокрема хлопчиків та дівчат до 18 років, які постраждали від наслідків збройного конфлікту на Донбасі, дітей-переселенців, дітей учасників бойових дій, сиріт, а також тих, хто виховується у багатодітних сім'ях.

Також інтегровано і гендерний підхід, а саме розрахований на хлопчиків та дівчаток, забезпечує їх рівні права та можливості під час участі у ньому.

Врахована також велика інформаційна складова – для розповсюдження основних повідомлень було використано наступні канали:

- особиста комунікація учасників Проєкту з дітьми під час роботи з програмою та розповсюдження інформаційної продукції;
- медіа, які запрошені до висвітлення проєкту: телеканали місцевого та регіонального рівнів: Донбас: <http://donbass.tv/>; «НАШ»: <https://nash.live/>; МТВ: <https://mariupolskoe.tv/>; СИГМА: <https://sigmatv.com.ua/>; ТВ7: <https://tv7.ua/>;
- веб-сайти: <http://police.dn.ua/>; <http://liga-police.com.ua/>; <http://caritas.ua/>;
- соціальні мережі: <https://www.facebook.com/molod.liga.newpolice>; <https://www.instagram.com/liga.new.police>.

Інноваційність Проєкту полягає у розробці та впровадженні програми, спрямованої на соціальну адаптацію неповнолітніх, які були засуджені за кримінальні правопорушення, забезпечення захисту їхніх законних прав та інтересів, зокрема запобігання жорстокому поводженню, експлуатації, насильству, втягненню у злочинну діяльність, а також формуванню здорового способу життя без вживання наркотичних речовин, алкоголю та тютюну. Окрім цього, Проєкт передбачає вдосконалення форм і методів профілактичної роботи з неповнолітніми, які належать до групи ризику, та усунення чинників, що

можуть сприяти їхній кримінальній поведінці у майбутньому. Запровадження відео- уроків, створених спеціально для працівників поліції, які охоплюють теми, пов'язані з особливостями роботи з неповнолітніми із проблемною поведінкою, побудовою довірливих відносин, вивченням психологічних аспектів їхнього сприйняття та ефективною комунікацією з ними. Навчальні матеріали також включають практичні кейси, які допомагають поліцейським вирішувати складні ситуації під час роботи з неповнолітніми.

Цей Проєкт має на меті покращення якості поліцейських послуг для неповнолітніх та підвищення рівня довіри до правоохоронних органів.

У межах цілей сталого розвитку в Україні, які формують нову систему узгоджених управлінських заходів у економічній, соціальній та екологічній сферах, спрямовану на зміцнення суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, міжпоколіннєвої рівності та безпечного навколишнього середовища, Проєкт сприяє впровадженню ключових принципів сталого розвитку. Він орієнтований на захист невід'ємних прав людини, таких як право на життя, повноцінний розвиток та прагнення до соціальної справедливості, а також передбачає реалізацію та захист прав дітей, розвиток їх творчих здібностей, удосконалення морального й патріотичного виховання, підвищення рівня правової обізнаності, створення умов для змістовного дозвілля та відволікання підлітків від негативних соціальних впливів, зокрема криміногенних угруповань і шкідливих звичок. У фокусі Проєкту – надання можливостей для самореалізації молоді та стимулювання їх творчої активності.

Важливим аспектом є комплексний підхід до врегулювання дитячих конфліктів, що включає соціальну, освітню та правову підтримку. Крім того, Проєкт спрямований на зміцнення партнерських відносин між органами виконавчої влади та громадянським суспільством для ефективного запобігання правопорушенням серед підлітків. Окрему увагу слід приділити заходам запобігання насильству, дискримінації та порушенню людської гідності, що

сприяють формуванню мирних і гармонійних соціальних зв'язків. Такі ініціативи мають ґрунтуватися на принципах взаємної поваги, дотримання прав і свобод кожної особи та сприяти соціальній інтеграції дітей у безпечне середовище.

Впровадження зазначеної програми діятиме на постійній основі при роботі працівників з ювенальної превенції з неповнолітніми особами, які вступили в конфлікт із законом, мають ознаки девіантної поведінки, схильність до залишення місця мешкання та бродяжництва.

Проєкт подавався у партнерстві з відділом ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Донецькій області; філією державної установи «Центр пробації в Донецькій області»; департаментом освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації; Краматорським місцевим центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги; управлінням сім'ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької облдержадміністрації; службою у справах дітей Донецької державної обласної адміністрації (Додаток Д).

Три ключові найбільш важливі результати Проєкту:

1. У відділах ювенальної превенції розроблено та реалізовано комплексні програми, спрямовані на визначення типології та особистісних характеристик підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, демонструють ознаки девіантної поведінки, схильність до бродяжництва чи систематично залишають місце проживання, до яких входять:

– тестування, які дозволять проаналізувати в якому напрямку працювати з підлітками: особистісні проблеми, внутрішньо сімейні відносини, зовнішні фактори;

– методичні рекомендації щодо усунення вказаних можливих факторів та перенаправлення до відповідних компетентних органів та установ;

– відео інструкції для працівників поліції при роботі з вказаною програмою, до змісту якої входить: загальні поняття дитячої психології, психологічні терміни стосовно вказаної категорії дітей, покрокові рекомендації для застосування Програми.

Ця програма дозволяє ефективніше працювати з дітьми, які мають конфлікти із законом (3 категорії дітей) в напрямку профілактики як індивідуальної, так і групової (проведення тренінгів, групових зустрічей).

2. Проведено 6- годинний онлайн-тренінг для інспекторів з ювенальної превенції для підвищення та оволодіння навиків у напрямку дитячої психології та девіантної поведінки. Провівши робочі візити у 6 відділах ювенальної превенції, проаналізовано, що інспектори дуже рідко проходять навчання новим методам праці з дітьми чи поновлюю свої знання (4 з 7 інспекторів відповіли, що останній раз проходили навчання/тренінги у 2017 році). Тому, даний онлайн-тренінг допоміг інспекторам поновити свої знання та здобути нові, для ефективнішої роботи з дітьми.

3. Проведено 23 воркшопи у навчальних закладах Донецької області. В створених комплексних програмах є 9 анкет для заповнення дітьми: 3 анкети є однаковими для всіх трьох програм і по 2 анкети в кожній програмі різняться, в залежності від категорії дітей. Під час воркшопів проведено опитування по 2 однаковим анкетам для всіх програм, що дозволило проаналізувати оцінку сімейного стану і агресивні та ворожі реакції людини. Після обробки результатів визначено, у кого з дітей високі рівні показників, з якими необхідно працювати для покращення психо-емоційного стану дітей.

4. Запровадження відео- уроків, створених спеціально для працівників поліції. Вони охоплюють теми, пов'язані з особливостями роботи з неповнолітніми із проблемною поведінкою, побудовою довірливих відносин, вивченням психологічних аспектів їхнього сприйняття та ефективною комунікацією з ними. Навчальні матеріали також включають практичні кейси, які

допомагають поліцейським вирішувати складні ситуації під час роботи з неповнолітніми

Не можемо не відзначити і зміни в громаді, яких було досягнуто в результаті реалізації Проєкту:

- в звітній період були здійснені закупівлі меблів, технічного обладнання для належного і комфортного проведення заходів з індивідуальної профілактики з підлітками у територіальних підрозділах поліції Покровська, Бахмута, Волновахи, Селидове, Торецька, Костянтинівки, Нікольське, Мангуша, Лиману, Краматорська, Велико-Новосілки, Вугледару; засоби захисту (маски, антисептики) для безпечного проведення тестувань, воркшопів та безпосереднього спілкування з неповнолітніми та їх батьками. Ці всі закупівлі були офіційно передані у відділ ювенальної превенції Головного управління національної поліції, що дозволить і надалі комфортно проводити роботу з дітьми;

- проведений 6- годинний онлайн-тренінг для інспекторів з ювенальної превенції для підвищення та оволодіння навиків у напрямку дитячої психології та девіантної поведінки показав, що:

- за шкалою від 1 до 5 учасники зазначають, що тренінг був корисний з професійної точки зору: 73,9 % – 5 балів, 26,1% – 4 бали;

- за шкалою від 1 до 5 учасники зазначають, що їхні знання у напрямку дитячої психології та девіантної поведінки після участі в тренінгу покращилися: 47,8 % – 5 балів, 52,2% – 4 бали;

- найкориснішими для учасників виявилися модулі: «Дитина, яка схильна до втеч з дому. Типи втеч» – 43,5%; «Дитина з девіантною/делінквентною поведінкою. Девіантна/делінквентна поведінка, види, ознаки» – 34,8%; «Дитина, яка зчинила правопорушення» – 21,7%;

- 100% учасників зазначають, що будуть застосовувати інформацію надалі.

В межах Проєкту також було проведено первинне і повторне опитування дітей, що стоять на обліку в місцевих відділах ювенальної превенції, мають ознаки девіантної поведінки, аналітичні дані свідчать, що з допомогою створеної комплексної програми:

- рівень власного почуття безпеки підвищився у 8% опитаних дітей;
- рівень покращення психоемоційного стану склав 9%;
- рівень залученості до здорового способу життя підвищився на 1%.

Оптимізовані і впроваджені тестування, що дозволяють виявити причини та умови, що посприяли вчиненню неповнолітніми дій проти моралі, суспільства, громади та розвитку у них девіантної поведінки; визначення типу особистості, на основі якої будуватиметься комплекс профілактичних заходів індивідуальної профілактики.

Інспекторами ювенальної превенції було проведено воркшопи у навчальних закладах, після яких вони поширювали статті про проведення воркшопу у межах даного Проєкту:

Серед результатів реалізації та впровадження Проєкту можна виокремити наступні: охоплено 22 з 23 територіальних підрозділ поліції в Донецькій області; 50 % особового складу підрозділів ювенальної превенції взяли участь в онлайн–тренінгу щодо дитячої психології та девіантної поведінки, з яких на 100 % покращили власні знання та навички щодо дитячої психології та девіантної поведінки; охоплено 23 закладів освіти; 949 дітей та підлітків, яких було охоплено, серед яких – 49% дівчат та 51% хлопців; 350 підлітків, які мали конфлікт із законом, ознаки девіантної поведінки або/та схильність до бродяжництва та самовільного залишення місця мешкання, яких було охоплено в рамках індивідуальної роботи; 409 дітей та підлітків, які взяли участь у воркшопах інспекторів ювенальної превенції в навчальних закладах Донецької області; 220 дітей та підлітків, яких було залучені до здорового способу життя згідно розроблених методичних рекомендацій; 112 батьків, які взяли участь у

воркшопах інспекторів ювенальної превенції в навчальних закладах Донецької області; 80% осіб, які вказали на покращення власного психоемоційного стану в результаті проведення навчально-превентивної роботи; 88% осіб, які вказали на підвищення почуття власної безпеки; 6039 осіб, яких було охоплено інформаційною кампанією.

Таким чином можна зробити висновки за декількома напрямками:

1. Індивідуальний підхід до роботи з підлітками: проєкт «Розкриття особистості» базується на ретельному вивченні особистих характеристик підлітків із девіантною поведінкою або тих, що мають конфлікт із законом. Завдяки розробленому тестуванню виявляються причини та умови, що сприяють формуванню девіантної поведінки, що дозволяє будувати індивідуальні профілактичні заходи для кожного підлітка.

2. Комплексний підхід до профілактики правопорушень: проєкт спрямований на виявлення та корекцію проблемних факторів у поведінці підлітків шляхом тестування і подальшої роботи за методичними рекомендаціями. Це дозволяє зосередитися не лише на наслідках, а й на глибинних причинах відхилень у поведінці.

3. Ефективна співпраця з правоохоронними органами: розроблені відео-уроки та методичні матеріали для працівників поліції сприяють підвищенню професійної компетенції правоохоронців у роботі з неповнолітніми правопорушниками. Це дозволяє поліції краще розуміти поведінкові особливості підлітків та застосовувати індивідуальні методи профілактики.

4. Удосконалення профілактичних заходів: результати тестування підлітків дозволяють визначити тип особистості, що вимагає специфічних профілактичних заходів. Це сприяє більш цілеспрямованій роботі з дітьми, які схильні до правопорушень або бродяжництва, та покращує якість заходів, спрямованих на їхню ресоціалізацію.

5. Науково-обґрунтовані методики: проєкт ґрунтується на методичних рекомендаціях психологів, що робить його впровадження ефективним та професійним. Врахування психологічних особливостей підлітків дозволяє проводити роботу з ними на основі науково-обґрунтованих підходів.

6. Профілактика бродяжництва та самовільного залишення місця мешкання: програма звертає увагу на підлітків, схильних до бродяжництва та втеч з дому, що є важливим аспектом у попередженні подальшого втягнення дітей у кримінальні угруповання або шкідливі звички.

Проєкт «Розкриття особистості» спрямований на зменшення рівня злочинності серед дітей шляхом застосування превентивних заходів, впровадження сучасних форм і методів роботи для запобігання кримінальним правопорушенням, скоєним підлітками, та налагодження партнерства у сфері профілактики правопорушень у молодіжному середовищі, що, як показує практика, є одним із найбільш ефективних і гуманних способів протидії злочинності серед неповнолітніх. У межах проєкту об'єднано зусилля вчителів, батьків і співробітників поліції для запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних та адміністративних правопорушень, протидії булінгу, формування правової культури й толерантної поведінки, а також сприяння гармонійному розвитку особистості. Ці заходи спрямовані на виховання свідомих і принципових громадян, які здатні робити відповідальний суспільний вибір, поважати людську гідність, права, свободи та законні інтереси кожного, відкидати будь-які форми насильства – фізичного чи психологічного – та дискримінацію за будь-якими ознаками. Особливий акцент робиться на формуванні патріотизму, поваги до державної мови й символіки України, збереженні національних, історичних і культурних цінностей, а також вихованні громадянської свідомості, демократичної культури, екологічної відповідальності та здорового способу життя. Проєкт також сприяє створенню атмосфери довіри та порозуміння між народами, етнічними, національними й релігійними

спільнотами, вихованню милосердя, толерантності, справедливості, турботи, шанобливого ставлення до сім'ї та усвідомлення особистої відповідальності за свої дії.

Не аби яке значення має також розвиток «культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості та реалізації творчого потенціалу як невід'ємних складників становлення особистості» [203].

Поєднання освітнього процесу, виховання та всебічного розвитку дітей є ключовою умовою для формування гармонійної та всебічно розвиваючої особистості. Цей процес охоплює не лише передачу знань, але й розвиток цінностей, навичок та соціальних компетенцій. Для забезпечення такої єдності забезпечуються спільні та злагоджені зусилля всіх учасників виховного процесу: дітей, батьків, учителів, адміністрацій навчальних закладів та усіх дотичних сторін. Кожний з цих елементів відіграє важливу роль, забезпечуючи безперервний та цілісний підхід до навчання, виховання та розвитку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Превенція сексуального насильства та експлуатації дітей під час війни стає надзвичайно актуальною, оскільки вона створює додаткові ризики для дітей, які опиняються у зоні конфлікту, піддаються переміщенню, втрачають сімейний захист та стикаються з нестабільністю. Під час воєнних дій особливу увагу приділяють оперативному виявленню випадків сексуального насильства, які можуть бути наслідком як військових злочинів, так і посилення загальної злочинності у таких умовах. Значна частина роботи зосереджується на профілактичній діяльності, що включає проведення інформаційно–просвітницьких кампаній серед дітей, їхніх батьків, а також людей, які доглядають за дітьми під час евакуації чи тимчасового переселення.

З метою розробки та впровадження ефективних заходів профілактики сексуального насильства та експлуатації дітей в Україні, на даний момент здійснюється **реалізація пілотного проєкту «Захищене дитинство: реагування та підтримка»**. Цей проєкт інтегрується у діяльність підрозділів ювенальної превенції м. Києва і має комплексний характер, спрямований на вирішення актуальних викликів, що стосуються безпеки дітей, які опинилися в умовах воєнного конфлікту.

2. Організаційні засади діяльності підрозділів ювенальної превенції з підтримки неповнолітніх, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, базуються на комплексному підході до забезпечення їхніх прав, потреб та інтеграції в нове середовище. В умовах війни ця діяльність набуває особливої значущості, оскільки діти, які переміщені, стикаються із численними викликами, зокрема втратою сімейного захисту, травматичними переживаннями та соціальною ізоляцією (**проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»**) (Додаток Д).

3. Створення Зелених кімнат в Україні, незалежно від часу та регіону, в рамках правосуддя дружнього до дитини, особливо в умовах воєнних дій, є не лише актуальним, але й критично важливим. Це може суттєво покращити емоційний і психологічний стан дітей, полегшити їхню участь у правосудді, сприяти їхньому відновленню після травм і підвищити загальний рівень гуманності та підтримки у правовій системі. Реалізація **проєкту «Правосуддя, дружнє до дитини»** базується на дотриманні найкращих інтересів дітей, а також скоординованій взаємодії учасників пілотного проєкту. Його мета – розробка та інтеграція уніфікованих підходів до реалізації принципів правосуддя, орієнтованого на потреби дітей, відповідно до професійних стандартів фахівців, які працюють у сфері кримінального провадження та виконання покарань щодо неповнолітніх (Додаток Д).

4. **Проєкт «Розкриття особистості»** базується на ретельному вивченні особистих характеристик підлітків із девіантною поведінкою або тих, що мають конфлікт із законом. Завдяки розробленому тестуванню виявляються причини та умови, що сприяють формуванню девіантної поведінки, що дозволяє будувати індивідуальні профілактичні заходи для кожного підлітка. Проєкт спрямований на виявлення та корекцію проблемних факторів у поведінці підлітків шляхом тестування і подальшої роботи за методичними рекомендаціями. Це дозволяє зосередитися не лише на наслідках, а й на глибинних причинах відхилень у поведінці (Додаток Д).

ВИСНОВКИ:

Під час воєнного конфлікту пріоритети кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції зазнають суттєвих змін. З огляду на зростання рівня загроз для безпеки неповнолітніх, значна частина ресурсів і зусиль переорієнтовується на оперативне виявлення потенційно небезпечних ситуацій, попередження кримінального впливу на неповнолітніх та їх захист від соціальної дезадаптації. В умовах нестабільності, масової міграції, руйнування соціальної інфраструктури та порушення звичного укладу життя, зростає потреба у запровадженні нових підходів до моніторингу та реагування на випадки загроз щодо неповнолітніх. Саме тому у дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми, що полягає у формуванні прикладних основ кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції. У процесі роботи було сформульовано низку висновків, надано практичні рекомендації та пропозиції, спрямовані на реалізацію поставленої дослідницької мети.

1. Дослідження кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту набуває особливої важливості та становить значний інтерес для сучасної правової науки. Останнім часом спостерігається зростаюча зацікавленість науковців у питаннях, пов'язаних із реалізацією кримінологічних функцій різними суб'єктами правоохоронної діяльності, що свідчить про актуальність теми. Незважаючи на значні зусилля дослідників, до цього часу в кримінологічній доктрині не сформовано всебічної моделі, яка б системно охоплювала аспекти діяльності підрозділів ювенальної превенції, зокрема в умовах підвищених ризиків, спричинених війною. Відсутність цілісного теоретичного та прикладного підходу до організації кримінологічної діяльності таких підрозділів створює прогалину, що потребує невідкладного вирішення. Розробка цієї *Моделі* є важливим напрямом для наукових пошуків,

спрямованих на вдосконалення роботи ювенальних підрозділів під час воєнного конфлікту, враховуючи специфіку їхньої роботи з неповнолітніми, які перебувають у зоні ризику. Такі дослідження мають на меті не лише сприяти розвитку теоретичних засад, а й забезпечити практичні рекомендації з метою удосконалення правоохоронної діяльності та забезпечення її ефективності в умовах актуальних викликів (Додаток А).

1.1 Досліджуючи теоретичні та прикладні засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції, запропоновано її визначення у *широкому розумінні*, як складову частину правоохоронної діяльності Національної поліції України, що являє собою сукупність нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, науково-методичних та виховних напрямів попереджувальної діяльності з метою захисту та підтримки неповнолітніх, які знаходяться у складному становищі, виявлення та усунення (мінімізації) причин і умов вчинення правопорушень, виявлення особи неповнолітнього правопорушника, а також жертви правопорушення. Враховуючи особливості кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції у надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного конфлікту, запропонована дефініція такої діяльності у *вузькому значенні*. Вона охоплює комплекс заходів, що реалізуються співробітниками підрозділів ювенальної превенції для мінімізації негативних наслідків, пов'язаних із порушенням прав дітей у результаті воєнних дій.

1.2 Реалізація кримінологічної політики держави у діяльності підрозділів ювенальної превенції дало підстави для твердження, що *ювенальна технологія* – це цілісна, впорядкована система кримінологічних дій, яка базується на інтеграції зусиль підрозділів ювенальної превенції та інших суб'єктів кримінологічної діяльності та передбачає комплексне та поетапне впровадження профілактичних, соціально-реабілітаційних і виховних заходів, спрямованих на всебічний захист прав і законних інтересів неповнолітніх, що

опинилися у складних життєвих обставинах. Особливе значення ювенальних технологій під час війни полягає і в тому, що вони не лише реагують на поточні виклики, але й створюють умови для довгострокового захисту неповнолітніх, їхньої соціалізації та гармонійного розвитку. Завдяки поєднанню правового, соціального та психологічного підходів забезпечується комплексний захист неповнолітніх, який допомагає зберегти їхню цілісність, моральне здоров'я та майбутнє. Ювенальні технології можуть поділятися на декілька напрямів, залежно від їхніх цілей та характеру: *кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, соціально-реабілітаційні та виховно-педагогічні*. Ювенальні технології є *складовою частиною* механізму ювенальної превенції, який формує загальну концепцію та структуру дій. Вони реалізують завдання механізму ювенальної превенції на практичному рівні, забезпечуючи його функціонування та досягнення запланованих результатів.

2. Доведена доцільність створення та прийняття міжвідомчого нормативно-правового акту з питань стандартизації звітності щодо результатів запобігання правопорушенням проти неповнолітніх та результатів подальшої роботи з їх підтримки та реабілітації, із залученням усіх правоохоронних органів, які здійснюють превентивну діяльність, що сприятиме: враховувати специфіку кожного органу та передбачати можливість внесення змін і доповнень залежно від зміни суспільних викликів чи обставин; уніфікувати дії і підвищення ефективності співпрацюючих підрозділів, уникати дублювання функцій, посилить ефективність міжвідомчої співпраці і створить цілісну систему моніторингу та реагування; прискорити пілотування інноваційних підходів для тестування новітніх правовиховних методик і програм; відкрити можливості для організації міжвідомчих тренінгів і навчальних програм, що підвищить професійний рівень співробітників; орієнтуватися на всебічний підхід до профілактики правопорушень неповнолітніх та більш ефективно захищати права та інтереси дітей на всіх етапах: від попередження правопорушень до реабілітації.

3. Описано взаємодію підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх. Попри відмінності у правовому статусі, функціях та обсязі повноважень, вони разом формують єдину систему протидії злочинності серед неповнолітніх, впливаючи на неї через різні напрями і траєкторії. Така співпраця охоплює різні аспекти і відіграє вирішальну роль у забезпеченні дієвості організаційно-управлінських механізмів. Вона дозволяє забезпечити оперативне реагування на виклики, підвищити ефективність профілактичних заходів та вдосконалити процес ухвалення рішень. По-перше, спільна діяльність дозволяє оперативно вирішувати актуальні проблеми, з якими стикаються неповнолітні. Скоординовані дії підрозділів превенції, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій створюють умови для швидкого аналізу ситуацій та впровадження найбільш ефективних заходів підтримки. Наприклад, спільна робота дозволяє вчасно ідентифікувати неповнолітніх, які перебувають у зоні ризику, і надавати їм необхідну допомогу від психологічної підтримки до юридичного супроводу. По-друге, така взаємодія сприяє забезпеченню високої якості реалізації правозахисних заходів. Завдяки обміну досвідом і координації дій між суб'єктами, заходи спрямовуються саме на задоволення потреб неповнолітніх, забезпечуючи їхні права на освіту, безпеку, соціальний захист та психологічну стабільність. Встановлення єдиних стандартів і принципів роботи допомагає уникнути неоднозначності в підходах і забезпечує комплексну підтримку неповнолітніх. По-третє, оптимізація ресурсів є важливим наслідком ефективної співпраці. Спільне використання матеріальних, технічних та людських ресурсів дозволяє уникнути дублювання зусиль і спрямувати наявні можливості на досягнення максимального результату. Наприклад, створення спільних баз даних або платформ для обміну інформацією між органами допомагає економити час та забезпечує доступ до актуальної інформації. Крім того, ефективна взаємодія забезпечує формування атмосфери взаєморозуміння між усіма учасниками

процесу. Це знижує ризик конфліктів, спричинених відсутністю координації або розбіжностями у баченнях, і сприяє побудові довіри між усіма суб'єктами, задіяними у захисті прав дітей.

Важливо зазначити, що співпраця під час воєнного конфлікту набуває особливого значення. Злагоджена діяльність різних суб'єктів дозволяє швидко реагувати на нові виклики, зумовлені дестабілізацією соціального середовища, і надавати необхідну підтримку дітям, які пережили втрату дому, рідних чи інші травматичні події. Це не лише сприяє їхній соціальній адаптації, а й забезпечує можливість для повноцінного розвитку в складних умовах.

4. На підставі вивчення передових міжнародних моделей діяльності ювенальних підрозділів встановлено низку важливих особливостей, які забезпечують їхню високу ефективність у сучасних умовах. Однією з ключових складових є активне використання *цифрових технологій* – зокрема, інструментів моніторингу соціальних мереж, мобільних застосунків, баз даних для виявлення загроз і оперативного реагування на потенційно небезпечні ситуації за участю неповнолітніх. Це дозволяє вчасно фіксувати прояви насильства, випадки вербування, ознаки девіантної поведінки або іншого негативного впливу. Крім того, важливе місце в діяльності ювенальних підрозділів займає *просвітницька складова* – реалізація програм підвищення правової та інформаційної обізнаності неповнолітніх, навчання основам безпечної поведінки, алгоритмам дій у випадках ризику або загрози. Окрема увага приділяється підтримці неповнолітніх та їх сімей, які опинилися у *складних життєвих обставинах*. Йдеться про надання соціальної, психологічної та правової допомоги, спрямованої на стабілізацію сімейного середовища та запобігання вторинній віктимізації дитини. Не менш важливою є тісна *взаємодія* з громадою, закладами освіти, волонтерами, органами місцевого самоврядування та міжнародними донорами, що забезпечує міжсекторальний підхід до захисту прав неповнолітніх. Отже, міжнародний досвід свідчить, що сучасна ювенальна превенція має ґрунтуватися на

технологічній інноваційності, мультидисциплінарній взаємодії та орієнтації на потреби дитини, що забезпечує її стійкість та ефективність навіть під час воєнного конфлікту.

5. Превенція сексуального насильства та експлуатації дітей під час воєнного конфлікту набуває критичного значення, адже це створює численні додаткові ризики для найуразливіших категорій населення. Неповнолітні, які опиняються у зоні бойових дій, стикаються з переміщенням, втратою сімейного захисту та загальною нестабільністю, що значно підвищує їхню вразливість до насильства. Особливий акцент робиться на оперативному виявленні випадків сексуального насильства, які можуть бути наслідком як військових злочинів, так і зростання рівня загальної злочинності в умовах хаосу та дестабілізації. Для цього залучаються спеціалізовані команди, які працюють над ідентифікацією таких випадків, наданням допомоги постраждалим та документуванням злочинів для подальшого правосуддя. Водночас значна увага приділяється профілактичній діяльності, яка включає проведення інформаційно-просвітницьких кампаній. Ці заходи спрямовані на підвищення обізнаності дітей, їхніх батьків та осіб, які доглядають за дітьми під час евакуації чи тимчасового переселення. Кампанії охоплюють теми безпеки, розпізнавання потенційних загроз та алгоритмів дій у разі небезпеки. Такі ініціативи є важливим кроком у створенні системи захисту дітей, яка враховує специфіку воєнного часу та спрямована на мінімізацію ризиків і забезпечення їхньої безпеки.

5.1 З метою розробки дієвих заходів профілактики сексуального насильства та експлуатації дітей в Україні зараз йде робота над розробкою та впровадженням у діяльність підрозділів ювенальної превенції м. Києва *пілотного проєкту «Захищене дитинство: реагування та підтримка»*.

Головною метою проєкту є створення стійкої системи захисту дітей від сексуального насильства та експлуатації. Ця система не лише орієнтована на негайне реагування у кризових ситуаціях, але й передбачає довгострокову

підтримку дітей через соціальні, юридичні та психологічні механізми. Зокрема, особливу увагу приділяють наступним аспектам:

Виявлення ризиків: проєкт спрямований на ідентифікацію та аналіз загроз, пов'язаних із нестабільністю соціального середовища, переміщенням, втратою сімейного захисту чи іншими наслідками війни.

Профілактичні заходи: використання інноваційних методів попередження сексуального насильства через інформаційно-просвітницькі кампанії для дітей, їхніх батьків та осіб, що доглядають за ними.

Оперативне реагування: створення механізмів швидкої реакції на випадки насильства, включаючи гарячу лінію, залучення спеціалістів ювенальної превенції та координацію дій між різними відомствами.

Реабілітація: організація заходів підтримки для постраждалих дітей, включаючи психологічну допомогу, освітні програми та інтеграцію у соціальне середовище.

Системний підхід: проєкт передбачає тісну співпрацю між державними структурами, громадськими організаціями, освітніми закладами та міжнародними донорами й партнерами. Ключовим аспектом є побудова дієвих механізмів координації дій, які гарантують ефективність заходів та їх адаптацію до специфічних потреб дітей у воєнний час.

Очікувані результати: проєкт покликаний не лише забезпечити допомогу тим, хто потрапив у складні обставини, але й створити стійкий фундамент для системної роботи з профілактики сексуального насильства. Завдяки інтегрованому підходу, «Захищене дитинство» стане ключовим елементом у формуванні безпечного середовища для неповнолітніх, що постраждали під час воєнного конфлікту, та сприятиме їхньому повноцінному розвитку і захисту прав.

6. З метою застосування комплексного підходу до вирішення проблем, пов'язаних з адаптацією та підтримкою дітей-переселенців, був розроблений і

успішно реалізований авторський проєкт *«Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб»*. Одними з головних досягнень стали створення волонтерської команди, яка надавала допомогу підліткам у подоланні складних психологічних станів, викликаних переживаннями війни та вимушеним переїздом до нового місця проживання. Волонтери активно працювали з постраждалими дітьми, застосовуючи методики підтримки, що сприяли зниженню рівня стресу та емоційного навантаження. Проєкт охоплював консультаційну та профілактичну роботу у навчальних закладах Закарпаття, спрямовану на протидію булінгу серед дітей внутрішньо переміщених осіб. Було проведено серію профілактичних заходів, що включали освітні тренінги, бесіди та тематичні зустрічі, які дозволили підвищити рівень толерантності і взаєморозуміння серед учнів. Важливим компонентом проєкту стало підвищення правової обізнаності неповнолітніх через проведення лекцій з правових питань. Ці заходи дозволили неповнолітнім–переселенцям отримати базові знання щодо їх прав і можливостей, що сприяло формуванню впевненості в собі та захисту власних інтересів. З метою інтеграції неповнолітніх–переселенців до колективів однолітків проєкт включав організацію низки заходів, спрямованих на розвиток емпатії серед школярів та створенню сприятливої атмосфери для швидкого входження до нових соціальних груп. Ці заходи включали командні ігри, спільні творчі проєкти і соціальні ініціативи, які сприяли зміцненню дружніх відносин та соціальної адаптації дітей, які пережили значні життєві зміни. Проєкт став важливим кроком у підтримці неповнолітніх–переселенців і допомозі їм у процесі соціальної інтеграції (Додаток Д).

Досвід роботи дисертантки у цій царині дозволив отримати вагомі результати щодо удосконалення механізмів протидії булінгу у закладах освіти, особливо стосовно дітей, які мають статус внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), що стало основою для участі у розробці методичних рекомендацій *«Запобігання та протидія булінгу у закладах освіти в умовах воєнного стану»*. Співавторство з

провідними українськими науковцями дозволило інтегрувати напрацювання дисертаційного дослідження з сучасними академічними розробками, забезпечуючи їх наукову ґрунтовність та практичну ефективність у сфері захисту прав неповнолітніх [204].

7.3 метою розроблення та запровадження системного підходу до забезпечення законності й гуманності стосовно неповнолітніх, які опинилися у конфлікті із законом або перебувають у контакті із ним, на території Донецької області, у містах Дружківка та Слов'янськ, та Дніпропетровської області, містах Самар, Синельникове та Кривий Ріг, був успішно реалізований *проект «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей»* (Додаток Д). Основною ідеєю цього проекту стало переобладнання спеціальних приміщень (кімнат) у відділеннях поліції обох областей для забезпечення принципу дружнього правосуддя, що орієнтоване на повагу до прав та гідності дітей. Проект передбачає створення комфортного, безпечного простору для роботи з неповнолітніми, де вони можуть почуватися захищеними, а співробітники поліції мають можливість проводити опитування чи інші заходи у максимально сприятливій атмосфері. Кімнати облаштовані так, щоб знизити рівень стресу у дітей та забезпечити умови для конструктивної взаємодії. Крім матеріального аспекту, було організовано серію навчань для працівників, які здійснюють контакт з неповнолітніми. Навчання охоплювали такі важливі теми, як побудова довірчих відносин із дітьми, ненасильницьке спілкування з неповнолітніми, які постраждали від насильства, а також психологічні аспекти опитування дітей у складних життєвих ситуаціях. Особливий акцент був зроблений на тому, щоб співробітники поліції володіли сучасними підходами до взаємодії з дітьми, які пережили травматичні події. Проект «Зелена кімната» є важливим кроком у напрямку створення справді дружньої до дітей системи правосуддя, яка не лише дотримується законності, але й враховує психологічні, соціальні та емоційні потреби неповнолітніх. Це дозволяє не лише знизити стрес, пов'язаний із правовими процедурами, але й

сприяє формуванню позитивного ставлення до системи правосуддя у неповнолітніх.

8. *Проект «Розкриття особистості»* (Додаток Д) спрямований на розробку та впровадження комплексних програм, орієнтованих на роботу з різними категоріями неповнолітніх, зокрема тими, хто перебуває у конфлікті із законом, має девіантну поведінку, схильність до бродяжництва або самовільного залишення місця проживання. Основною метою проекту є сприяння соціальній інтеграції неповнолітніх, профілактика правопорушень і запобігання розвитку негативних моделей поведінки.

Проект включає кілька ключових компонентів, які забезпечують її системний характер. Першим важливим етапом є тестування, що дає змогу оцінити психологічний стан і поведінкові особливості підлітків. Для подальшої роботи з ними розроблено ключ до тестування, який дозволяє отримати структуровані результати та сформувані індивідуальні рекомендації. Методичні рекомендації є важливим інструментом для працівників, які займаються реабілітаційною і профілактичною роботою, оскільки забезпечують використання сучасних підходів та ефективних технік взаємодії. Однією з новаторських складових проекту є відео–уроки, створені спеціально для працівників поліції. Ці уроки охоплюють теми, пов'язані з особливостями роботи з неповнолітніми із проблемною поведінкою, побудовою довірливих відносин, вивченням психологічних аспектів їхнього сприйняття та ефективною комунікацією з ними. Навчальні матеріали також включають практичні кейси, які допомагають поліцейським вирішувати складні ситуації під час роботи з підлітками.

Проект розраховано не лише на дітей, які перебувають на профілактичному обліку в Національній поліції, але й охоплює категорії неповнолітніх, які проявляють схильність до скоєння правопорушень або можуть потенційно опинитися під наглядом ювенальних поліцейських. Особливий акцент робиться

на ранньому виявленні ризиків і впровадженні заходів, спрямованих на запобігання формуванню негативних поведінкових тенденцій. Проєкт «Розкриття особистості» є важливим кроком у напрямку створення ефективної системи роботи з неповнолітніми, яка орієнтована на забезпечення їхніх прав, запобігання правопорушенням та допомогу у формуванні позитивного ставлення до суспільства. Його реалізація сприяє налагодженню міжвідомчої співпраці, підвищенню професійного рівня працівників та зміцненню системи ювенальної превенції загалом.

Адаптація підрозділів ювенальної превенції до діяльності в умовах воєнного стану передбачає глибоку трансформацію методів і підходів у роботі з неповнолітніми. Зокрема, відбувається поступовий перехід від суто репресивної моделі до проактивних, комплексних і технологічно підтриманих заходів запобігання загрозам та забезпечення безпеки неповнолітніх. Такий підхід базується на ранньому виявленні ризиків, тісній міжвідомчій співпраці, впровадженні цифрових інструментів моніторингу та захисту, а також активному залученню громадських ініціатив до створення безпечного середовища. Це дозволяє не лише оперативно реагувати на новітні виклики, пов'язані з війною (такими як масова внутрішня міграція, втрата батьківського піклування, зростання рівня насильства, залучення неповнолітніх до злочинної діяльності), а й зберегти фундамент для подальшого сталого розвитку неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіс Генерального прокурора України : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2025).
2. Мухін Д. У березні росія вбила і поранила майже 1100 цивільних українців // The Page (pg) : інф. ділове вид. 2025. 10 квіт. URL: <https://thepage.ua/ua/news/civilni-pid-pricilom-novij-zvit-oon-pro-vijnu> (дата звернення: 30.04.2025).
3. Горбачова А. В Україні підраховали, скільки дітей викрали російські окупанти // УНІАН : інформ. агентство. 2022. 2 листоп. URL: <https://www.unian.ua/war/viy-na-v-ukrajini-2022-nazvano-kilkist-ditey-yakih-rf-siloyu-vivezla-12032760.html> (дата звернення: 30.04.2025).
4. Войтюк Т. Як війна вплинула на кримінальний світ в Україні // Суспільне : вебсайт. 2022. 3 черв. URL: <https://susplne.media/246353-zlocinci-patrioti-i-dopomoga-vladi-ak-vijna-vplinula-na-kriminalnij-svit-v-ukraini/> (дата звернення: 30.04.2025).
5. Язан Н. Поняття та зміст кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції // Архів кримінології та судових наук. 2024. № 2 (10). С. 153–168. DOI: 10.32353/acfs.10.2024.
6. Фіалка М. І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутріш. справ. 2020. Вип. 2 (23). С. 109–120.
7. Проблеми протидії злочинності : підручник / О. Г. Кальман та ін. ; за ред. О. Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 352 с.
8. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.

9. Українська кримінологічна енциклопедія / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. акад. внутр. справ, Кримінол. асоц. України ; за заг. ред.: В. В. Чернєя, В. В. Сокурєнка ; упоряд.: О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків : ХНУВС ; Київ : НАВС : Кримінол. асоц. України : Золота миля, 2017. 804 с.
10. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : Коллегіум, 2020. 392 с.
11. Фоменко А. Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2020. 32 с.
12. Шайтуро О. П. Кримінологічні засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 32 с.
13. Мельничук Т. В. Формування кримінологічних компетентностей при підготовці фахівців для ДБР // Державне бюро розслідувань : на шляху розбудови : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 16 черв. 2018 р. Одеса, 2018. С. 379–383.
14. Дрьомін В. М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР // Державне бюро розслідувань : на шляху розбудови : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 16 черв. 2018 р. Одеса, 2018. С. 375–379.
15. Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування // Вісник Академії правових наук України. 2004. № 4 (39). С. 145–152.
16. Орлов Ю. В. Планування кримінологічне // Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. Т. 2, № 7. С. 358–360. DOI: 10.21564/2311-9640.2016.7.168077.
17. Шуп'яна М. Ю. Кримінологічне планування: аналіз основних теоретико-правових аспектів // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : наук. зб. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2019. Вип. 2. С. 193–196.

18. Литвинов О. Кримінологічне планування // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. Кримінологічний довідник / Харків. нац. ун-т внутріш. справ. 2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/kriminologichna-terminologiya/k/#:~:text=Цілями%20кримінологічного%20прогнозування%20є%3A%20встановлення,на%20ці%20процеси%3B%20встановлення%20можливості> (дата звернення: 30.04.2025).
19. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 414 с.
20. Graham J. Crime Prevention Strategies in Europe and North America // Office Justice Programs. NCJRS Virtual Library. 1990. 193 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/crime-prevention-strategies-europe-and-north-america> (available from: 30.04.2025).
21. Шевчук Т. А. До питання про розвиток кримінологічної науки в Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2022. № 4 (99). С. 225–233. DOI: 10.32631/v.2022.4.19.
22. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко, О. О. Титаренко, М. Л. Давиденко, О. М. Литвинов. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.
23. Сидоренко Н. С. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 452 с.
24. Кікалішвілі М. В. Спеціально-кримінологічна профілактика корупційних злочинів // Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 3. С. 66–69. DOI: 10.32850/sulj.2019.3-16.
25. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие. Киев, 1989. 70 с.

26. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
27. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія «Юридична». 2010. № 1. С. 315–324.
28. Trenczek T. Kriminalpraeventive Raete als Ausgangspunkt fuer eine uebergreifende Kooperation – Herausforderungen fuer eine moderne Jugendhilfe // Vernunft statt Haerte: Anforderungen an eine praeventive Arbeit zu Gewalt und Aggression. AJS, Koeln/Krefeld. 1998.
29. Stratégie jeunesse en prévention de la criminalité de VSP // Montréal : website. 28 août 2024. URL: <https://montreal.ca/articles/strategie-jeunesse-en-prevention-de-la-criminalite-de-vsp-28680> (дата звернення: 30.04.2025).
30. Безпечне місто: єдиний інформаційний простір системи безпеки громад : презентація / Datagroup. URL: https://www.datagroup.ua/storage/files/bezpechne-misto_1547629995.pdf (дата звернення: 30.04.2025).
31. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2024 року // Офіс Генерального прокурора України : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 30.04.2025).
32. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 464 с.
33. Технологія соціальна. Соціологія : короткий енциклопед. слов. / під заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Укр. центр духовної культури, 1998. 736 с.
34. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Теория социальных технологий : учеб. пособие. Київ : МАУП, 2004. 608 с.
35. Лопушняк Е. І. Пізнавальні стимули концептуального розвитку соціальної технології розподілу влади демократичного суспільства // Соціальні технології:

- актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. 2024. Вип. 101. С. 8–19. DOI : 10.32782/2707–9147.2024.101.1.
36. Лукашевич С. Ю. Об'єкти та суб'єкти запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності // *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : col. monogr.* Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 188–213. DOI: 10.30525/978-9934-26-185-5-6.
37. Голіна В. В. Попередження злочинності : лекція. Харків : Укр. юрид. акад., 1994. 40 с.
38. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу // *Проблеми законності : зб. наук. пр. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.* Харків, 2015. Вип. 130. 145–154.
39. Причини та умови злочинності неповнолітніх : наук.-практ. посіб. / С. Ю. Бабенко та ін. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2009. 228 с.
40. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС. 2008. 446 с.
41. Голіна В. В. Об'єкт запобіжного впливу: поняття, ознаки, значення // *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 22 трав. 2015 р.* Харків, 2015. С. 104–105.
42. Лукашевич С. Ю. Історичні та гносеологічні засади визначення об'єкта запобігання злочинності // *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 3. С. 195–197.
43. Кримінальний кодекс України // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n100> (дата звернення: 30.04.2025).
44. Блага А. Б. Детермінація вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень в Україні // *Ольвійський форум – 2024 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Актуальні проблеми*

юриспруденції : тези доп. XXI Міжнар. наук. конф., Миколаїв, 20–23 черв. 2024 р. Чернігів, 2024. С. 7–8.

45. Ященко А. М., Павликівський В. І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінально протиправна діяльність уповноважених осіб яких пов'язана зі збройним конфліктом (war nexus): пропозиції удосконалення законодавства України та практики його застосування // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. Т. 31, вип. 1. С. 116–129. DOI: 10.32631/vsa.2024.1.09.

46. В'юнсковський О. Гра у хованки під бомбами та «квест» з пошуками дітей // Суспільне : вебсайт. 2023. 8 квіт. URL: <https://suspilne.media/439773-gra-u-hovanki-pid-bombamita-kvest-z-posukami-ditej-v-avdiivci-policia-rozsukue-ditej-sob-vivezti-zpid-obstriliv/> (дата звернення: 10.05.2025).

47. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402–III // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

48. Борисюк І. Е. Конвенції ради Європи та законодавство України у сфері захисту прав дитини: проблеми співвідношення // Правова позиція. 2021. № 2 (31). С. 69–73. DOI: 10.32836/2521-6473.2021-2.14.

49. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 21/95-ВР // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

50. Ищенко И. В. Ювенальная превенция как новая парадигма профилактики правонарушений среди детей // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. Душанбе, 2017. Вып. 4 (36). С. 104–110.

51. Довідник працівника поліції превентивної діяльності : навч. посібник / керівник авт. кол. Є. Фоменко. Дніпро : ДДУВС, 2018. 180 с.

52. Романова А. С. Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 408–411. DOI: 10.24144/2788–6018.2022.04.73.
53. Язан Н. Нормативно-правове забезпечення кримінологічної діяльності ювенальної превенції // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. Т. 32, № 2. С. 739–756. DOI: 10.32631/vsa.2024.2.55.
54. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування // Право України. 1998. № 2. С. 3–6.
55. Чміль В. В. Практика законотворчої діяльності в Україні (історико-правовий аспект) // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів наук. конф., Косів, 27–30 січ. 2007 р. / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2007. Вип. 8. С. 132–133.
56. Матвєєва Л. Соціальні фактори правоутворення та правотворчості в транзитивний період // Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2015. № 4/2 (14). Р. 16–20.
57. Бородін Є. І. Історія підготовки та прийняття Закону СРСР «Про загальні засади державної молодіжної політики в СРСР» (1989–1991 рр.) // Грані. 2003. № 1. С. 16–22.
58. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44, ст. 356.
59. Шепелева А. Україна втрачає людей. Як війна вплинула на демографію // DW : website. 2024. 24 лют. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-vtracae-ludej-aktivna-vplivula-na-demografiu/a-68340432> (дата звернення: 10.05.2025).
60. Ржеутська Л. Війна загострила демографічні проблеми України // DW : website. 2023.. 21 груд. URL: <https://www.dw.com/uk/padinna-narodzuvanosti-starinna-naselenna-obezludnenna-vijna-zagostrila-demograficni-problemi-ukraini/a-67793277> (дата звернення: 10.05.2025).

61. Конвенція про права дитини : ред. зі зм., схваленими резолюцією 50/155 Ген. Асамблеї ООН від 21 груд.1995 р. : ратифіковано Постановою ВР № 789–XII від 27.02.91. Факультативні протоколи від 01.01.2000 та від 20.11.2014 // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.05.2025).
62. Галух О. Правоохоронці затримали підлітків, які за російські гроші підпалювали автомобілі ЗСУ // Веч. Київ : електрон. версія газети. 2024. 14 черв. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/99511/> (дата звернення: 10.05.2025).
63. У прокуратурі розказали, скільки росіяни платять харків'янам за підпал автівок // KharkivToday : інф.-аналітич. портал. 2024. 26 верес. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/u-prokuraturi-rozkazaly-skilky-rosiyany-platyat-kharkivyanam-za-pidpal-avtivok> (дата звернення: 10.05.2025).
64. Декларація і План дій «Світ, придатний для життя дітей» : прийняті Резолюцією S–27/2 спец. сесії ГА ООН 10 трав. 2002 р. // Ліга Закон : інф.-пошук. система. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02101> (дата звернення: 10.05.2025).
65. Язан Н. С. Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції України під час війни // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. тез доп. наук.-практ. конф., Вінниця, 12 квіт. 2023 р. / Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2023. С. 270–273.
66. Язан Н. С. Окремі питання захисту прав дітей в українському законодавстві. Modern research in world science : proc. of IX Intern. sci. and pract. conf., Lviv, Ukraine, 28–30 Nov. 2022. Lviv, 2022. P. 1968–1974. (SPC «Sci-conf.com.ua»). URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-28-30.11.2022.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

67. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права // Міністерство Юстиції України : офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_19188 (дата звернення: 10.05.2025).
68. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М. : Наука. 1995. 302 с.
69. Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. С. 251.
70. Саркисов Г. С. Социальная система предупреждения преступности. Ереван : Айастан, 1975. 159 с.
71. Шевчук Т. А. До питання про основні напрямки розвитку кримінологічної науки в Україні // Omul, criminologia, știința : conf. științifică intern., 24 martie 2023, Chișinău / Institutul de științe penale și criminologie aplicată. Chișinău, 2023. Vol. 1. P. 220–222. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/culegere_24.03.23.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
72. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001 № 992/2001 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
73. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчинення адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпро: ДДУВС, 2019. 154 с.
74. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 20.10.2022).
75. Про обласну програму правової освіти населення області на 2016–2020 роки : рішення Полт. облради № 91 від 29.04.2016 // Полтавська обласна рада : офіц. сайт. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/936> (дата звернення: 10.05.2025).

76. Про обласну програму правової освіти населення області на 2017–2020 роки : рішення Сум. облради від 28.04.2017 // Сумська обласна рада : офіц. сайт. URL: <https://osvita.sm.gov.ua/programs/oblasna-programa-pravovoyi-osvity-naselennya-na-2017-2020-roky/> (дата звернення: 10.05.2025).
77. Про обласну програму правової освіти населення області на 2018–2022 роки : рішення Волин. обласної ради № 228 від 17.04.2018 // Волинська обласна держадміністрація : офіц. сайт. URL: <https://voladm.gov.ua/new/nacionalna-programa-pravovoyi-osvity-naselennya-v-oblasti-zatverdzheno-plan-zahodiv/> (дата звернення: 15.04.2025).
78. Лукашевич С. Ю. Системно-функціональне значення визначення об'єкта запобігання злочинності // Вісник кримінологічної асоціації України : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Харків, 2017. Вип. 3 (17). С. 88–95.
79. Сkochиляс-Павлів О. В. (2014) Поняття суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві України // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 801. С. 19–23.
80. Кримінологія і профілактика злочинів : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, О. М. Джужа та ін. Київ : НАВСУ, 2000. 201 с.
81. Бандурка О. М., Зацеркляний М. М., Веприцький Р. С. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. 264 с.
82. Філіпенко Н. Є. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності // Верховенство права. 2018. № 3. С. 221–227.
83. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 15.04.2025).

84. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопед. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / за ред. В. Я. Тація. Харків : НЮА, 2001. 560 с.
85. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.
86. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник. Київ : РВВ МВС України, 2000. 312 с.
87. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: монографія / О. П. Снігерьев, Г. О. Душейко, О. А. Долгий та ін. ; за заг.ред. А. М. Подоляки, П. В. Коляди. Суми : Мрія-1, 2003. 204 с.
88. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. / А. Б. Блага, А. А. Васильєв, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : ХНУВС, 2011. 240 с.
89. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : підручник. Харків : НУВС, 2002. 336 с.
90. Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВСУ, 2002. С. 135.
91. Філіпенко Н. Є. Співвідношення понять «взаємодія» і «координація» в теорії оперативно-розшукової діяльності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. 2009. Спецвип. № 2, ч. 2. С. 116–123.
92. Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України : зб. наук. пр. 2012. Вип. № 4 (13). С. 64–69.
93. Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10 / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 222 с.
94. Закон України «Про прокуратуру» // Верховна Рада України : офіц. портал. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 15.11.2020).

95. Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 № 2947–III // Офіційний вісник України. 2002. № 7. Ст. 273.
96. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027–р. // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2020).
97. Іщенко І. В. Види методів та форм діяльності суб'єктів ювенальної превенції // Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 1 (81). С. 161–167.
98. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. ВНЗ / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2009. 584 с.
99. Омбудсман України : офіц. сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/news/tags/ofis-ombudsmana> (дата звернення: 15.04.2025).
100. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
101. Марцеляк О. В. Реформування вітчизняної моделі Уповноваженого з прав людини і запровадження дитячого омбудсмана в Україні – потреба часу // Досвід інституту уповноваженого з прав дитини: перспективи для України : зб. матеріалів міжнар. конф., Київ, 11–12 жовт. 2006 р., Київ. С. 29–33.
102. Особливості моделі Омбудсман+ в Данії, Казахстані та Молдові // MONITOR-INFO : інф.-комунікац. платформа. URL: <https://monitor-info.com.ua/actually/osoblyvosti-modeli-ombudsman-v-danii-kazakhstani-ta-moldovi-i4338> (дата звернення: 15.04.2025).
103. Ковалко Н. М. Щодо правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини // Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 94–96.

104. Широ С. В. Права дитини: необхідність впровадження нових механізмів захисту : монографія. Київ : Мур, 2009.
105. Марцеляк О. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні // Право України. 2003. № 10. С. 44–48.
106. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна // Президент України : офіц. інтернет-представництво. URL: http://www.president.gov.ua/docs/unicef_ukraine2011.pdf (дата звернення: 15.04.2025).
107. Загальна декларація прав людини прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, ст. 25 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.04.2025).
108. Про затвердження Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2023 роки // Харків. держ. обласна адміністрація : офіц. сайт. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roky> (дата звернення: 20.05.2025).
109. Про затвердження плану заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6.02.2019 № 56-р. // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
110. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Роль взаємодії з масс-медіа в протидії злочинності // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу, Київ, 22 берез. 2019 р. Київ, 2019. С. 73–76.

111. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність і питання правового виховання населення // Наше право. 2020. № 3. С. 146–151.
112. Павликівський В. І., Ященко А. М. Особливості дії кримінального закону у просторі в контексті розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті // Вісник Кримінологічної асоціації України, 2024. Т. 32, № 2. С. 53–64. DOI: 10.32631/vsa.2024.2.04.
113. Гладкова Е. А. Роль масс-медиа в противодействии наркопреступности // Право и политика. 2016. № 4. С. 53–58.
114. Ортинская Н. В. Правовой статус несовершеннолетних: теоретико-правовое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с. С. 170–171.
115. Гладкова Є. О. Взаємодія поліції із засобами масової інформації у сфері протидії наркозлочинності // Право і політика. 2017. № 1. С. 63–68.
116. The Coalition for Juvenile Justice = Коаліція по ювенальної юстиції : вебсайт. URL: <http://www.juvjustice.org/federal-policy/juvenile-justiceand-delinquency-prevention-act>) (дата звернення: 15.05.2025).
117. New Zealand legislation : official website. URL: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1989/0024/65.0/DLM147088.html> (дата звернення: 15.05.2025).
118. Bazemore G., Schiff M. Juvenile Justice Reform and Restorative Justice: Building Theory and Policy from Practice. Portland, 2005. 400 p.
119. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Люксембург, 2020. 234 p. URL: https://mc.court.gov.ua/img/files/file_7959.pdf https://mc.court.gov.ua/img/files/file_7959.pdf (дата звернення: 15.05.2025).
120. Dünkel F. Juvenile Justice in Germany // International Handbook of Juvenile Justice. Dordrecht : Springer, 2006. 549 p. DOI: 10.1007/978-0-387-09478-6_9.
121. Heinz W. Die jugendstrafrechtliche Sanktionierungspraxis im Ländervergleich // Das Jugendstrafrecht an der Wende zum 21. Jahrhundert. Berlin, New York, 2001. P. 141.

122. Paliero C. E., Mannozi G. Mediation and Reconciliation Models in Italian Legal Experience // Restorative Justice on Trial / H. Messmer, H.-U. Otto (eds.). Dordrecht, 1992. P. 225–238.
123. Victim-offender Mediation with Juveniles in Italy / A. Mestitz, S. Ghetti, E. Cuiffo, I. Mastropasqua // Victim-Offender Mediation: Organization and Practice in the Juvenile Justice Systems, Sept. 19–20, 2003, IRSIG-CNR, Bologna, Italy. URL: <http://www.giustizia.it/studierapporti/mediazione> (available from: 10.05.2025)
124. Gatti U., Verde A. Comparative Juvenile Justice: An Overview on Italy // Juvenile Justice Systems: International Perspectives / J. Winterdik (ed.). 2nd ed. Toronto : Canadian Scholars Press, 2002. 28 p.
125. Nelken D. Italian Juvenile Justice: a Lesson in Tolerance? // Juvenile Justice: Critical issues / J. Muncie, B. Goldson (eds.). London : Sage, 2006. P. 160–174.
126. CHINA.ORG.CN = Законодавство КНР : офіц. сайт. URL: <http://www.china.org.cn/english/government/207411.htm> (дата звернення: 15.05.2025).
127. Міжнародні договори з прав людини. Т. 2. Підбірка зауважень загального порядку та загальних рекомендацій, прийнятих договірними органами з прав людини. [Б. м.] : Інформ. центр ООН, 2008. 413 с.
128. Права людини : зб. міжнар. договорів. Нью-Йорк ; Женева, 2002. Т. 1, ч. 1: Універсальні договори. 397 с.
129. Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя : дод. до резолюції 1997/30 Екон. і соц. ради від 21 лип. 1997 р. «Застосування правосуддя щодо неповнолітніх» // United Nations Comission On Human Rights. URL: <http://www2.ohchr.org> (дата звернення: 15.05.2025).
130. Зауваження загального порядку № 10. Права дітей у рамках відправлення правосуддя щодо неповнолітніх // Міжнародні договори з прав людини. Т. 1 : Добірка зауважень загального порядку та загальних рекомендацій, прийнятих

договірними органами з прав людини URL: http://files.sudrf.ru/2282/user/hri_gen1_rev8_add1_ru.pdf (дата звернення: 15.05.2025).

131. Критерії розроблення та оцінювання програм реформування системи правосуддя щодо неповнолітніх. Серпень 2010 р. / Міжустановча група з правосуддя щодо неповнолітніх, Управління ООН з наркотиків і злочинності. Нью-Йорк, 2011. URL: <http://www.unodc.org/documents/justiceand-prison-reform/crimeprevention/R.V1187523.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).

132. Керівні принципи, що стосуються правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів : керівництво ООН від 22 лип. 2005 р. (Д). URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 15.05.2025).

133. ЮНИСЕФ: за последние 18 лет в мире зафиксировано более 300 тысяч серьезных нарушений в отношении детей, находящихся в условиях конфликта. С 2005 года во всем мире в результате войн на всех континентах по меньшей мере 120 тысяч детей, то есть в среднем почти 20 детей в день, были убиты или получили увечья // ЮНИСЕФ : вебсайт. 2023. 5 черв. URL: <https://www.unicef.org/eca/Пресс-релизы/юнисеф> (дата звернення: 10.05.2025).

134. Терещук. Г. Сексуальне насилля в Україні // Радіо Свобода : сайт. 202125 листоп. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/seks-nasyllya-dity-z-hvaltuvannya-osvita/31577396.html> (дата звернення: 10.05.2025).

135. Верховна Рада прийняла Постанову про «Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : 14 квіт. 2022 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/221778.html> (дата звернення: 10.05.2025).

136. Кардаш Д. ООН оприлюднила оновлені дані щодо порушень прав дітей в Україні // Вгору : вебсайт. 2025. 22 берез. URL: <https://vgoru.org/novini/oon-opriliudnila-onovleni-dani-shhodo-porusen-prav-ditei-v-ukrayini> (дата звернення: 10.05.2025).

137. Radchenko Y. Sexual Violence During the War: What Do We Know About It and How Can We Counteract It? // Гендер в деталях : ресурс гендерного знання. 2022.

- 15 лип. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/sexual-violence-during-the-war.html> (дата звернення: 10.05.2025).
138. Блага А. Б. Реагування на гендерно зумовлене, у тому числі сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом // VIII Юридичні могилянські читання : тези Всеукр. наук.-практ. конф. / Чорномор. нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2023. 112 с.
139. Legal and Psychological Principles of Preventing Sexual Violence Against Children: International Experience and Realities of Ukraine / N. Filipenko, V. Shevchuk, S. Lukashevych, N. Yazan, O. Slipets // Conference on Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – Synergetic Engineering. ICTM'2023 : proceedings, 27–29 Dec. 2023, Kharkiv, Ukraine. Cham, 2024. P. 271–300. (Lecture Notes in Networks and Systems. LNNS ; vol. 996, ISSN 2367-3370).
140. Combating child sexual violence and exploitation: psycho-legal experience of ukraine and the world / N. Filipenko, H. Spitsyna, S. Lukashevych, N. Yazan, O. Slipets // Архів кримінології та судових наук. 2023. № 2 (8). С. 38–64. DOI: 10.32353/acfs.8.2023.02.
141. Шевчук Т. А. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності неповнолітніх. Кримінологія : академ. курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 538 с.
142. Keine Gewalt gegen Kinder. Bonn : Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1998. 24 p.
143. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини : монографія. Київ, 2013. 193 с.
144. Путівник уповноважених осіб/відповідальних працівників місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству : практ. посіб. / А. Б. Блага, К. Л. Бойчук, Н. В. Сергієнко, С. В. Велигодський. Київ : Клименко, 2020. 104 с.

145. Шевчук Т. А. Секс-бізнес // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М–Я / наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 475–476.
146. Язан Н., Філіпенко Н. Міжнародний досвід протидії організованим злочинності у сфері сексуального насильства та експлуатації дітей // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 10 листоп. 2023. Харків, 2023. С. 383–386. URL: <http://www.ndekc.lviv.ua/pdf/c05122023.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
147. Суп В. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх та малолітніх: окремі аспекти визначення правової природи та напрямків профілактики // Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : альм. наук. пр. / Миколаїв. навч.-наук. ін-т права Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.». Миколаїв, 2021. С. 230–235. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d56875e-a184-439a-90a8-c886a7701409/content> (дата звернення: 10.05.2025).
148. Костенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.
149. Дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей : посіб. INSPIRE : пер. з англ. / Всесвітня організація охорони здоров'я. Женева, 2018. 292 с. URI: <https://inspire-strategies.org/sites/default/files/2020-06/9789241514095-ukr.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
150. A global perspective on child sexual abuse: meta-analysis of prevalence around the world / M. Stoltenborgh, M. H. van Ijzendoorn, E. M. Euser, M. J. Bakermans-Kranenburg // Child Maltreatment. 2011. Vol. 16, № 2. P. 79–101.
- 151 INSPIRE Посібник з показників та матриці результатів. Нью-Йорк: ЮНІСЕФ, 2018.
152. Protocol on the Multi-Sectoral Management of Sexual Abuse and Violence in Zimbabwe / Judicial Service Commission. Harare, 2012. 82 p. URI:

https://cdn.togetherforgirls.org/assets/files/Multi_Sectoral_Protocol_2012-Zimbabwe.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

153. Marcy L, Messner L, Duffy M, Casto J. Зміцнення зв'язків між клінічними соціальними/громадськими послугами для дітей та підлітків, що зазнали сексуального насильства : супровід. посіб // Проект «Зміцнення високоефективних інтервенцій для покоління без СНІД». Арлінгтон, Вірджинія, 2016. URI: <https://aidsfree.usaid.gov/resources/prc-companion-guide> (дата звернення: 10.05.2025).

154. Пилипко М., Гостюк Р. «Будинок сховище»: як у Мукачеві допомагають жінкам та дітям, які зазнали домашнього насильства // Суспільне : вебсайт. 2025. 18 лют. URI: <https://suspilne.media/uzhhorod/951745-budinok-shovise-ak-u-mukacevi-dopomagaut-zinkam-ta-ditam-aki-zaznali-domasnogo-nasilstva/> (дата звернення: 10.05.2025).

155. Unicef.org : website. URI: <https://static1.squarespace.com/static/5630f48de4b00a75476ecf0a/t/5deecb0fc4c5ef23016423cf/1575930642519/FINAL+-+Global+Threat+Assessment.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

156. Responding to children and adolescents who have been sexually abused : WHO clinical guidelines // World Health Organisation : official website. 2017. 3 oct. URI: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241550147> (дата звернення: 10.05.2025).

157. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, 2009. 240 с.

158. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

159. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 2002. Т. 4: Н–П. 720 с.

160. Джу́жа А. О. Алкогольне сп'яніння як віктимогенний фактор, що сприяє вчиненню сексуальних злочинів // Науковий вісник КНУВС. 2010. № 2. С. 184–186. С. 185.
161. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р. : ратифіковано із заявами Законом № 2319-IX від 20.06.2022 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 10.05.2025).
162. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : відкрита для підпису в Стамбулі 11 травня 2011р. та пояснювальна доповідь. Київ : К.І.С., 2014. 196 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 10.05.2025).
163. Головенков П.В. Кримінальне укладення Федеративної Республіки Німеччина - Strafgesetzbuch (StGB). Науково-практичний коментар і переклад тексту закону. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2021. 489 с.
164. Кримінальний кодекс Французької Республіки (Code pénal). URL: https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf. (дата звернення: 08.04.2025).
165. Кримінальний кодекс Австрії (офіційна назва: Федеральний закон про діяння, котрі перебувають під загрозою покарання, призначуваного судом). URI: https://uk.unionpedia.org/c/Австрія/vs/Кримінальний_кодекс_Австрії_від_29_січня_1974_р. (дата звернення: 10.04.2025).
166. Кримінальний кодекс Королівства Швеція (Brottsbalk). URL: http://www.sweden4.nu/info/juridisk/ugolovnyj_kodeks_shvecii. (дата звернення: 09.04.2025).
167. Кримінальний кодекс Японії / науч. ред. передсл. і пер. А. І. Коробєєва. : Юрид. центр Прес, 2002. 226 с.

168. Trestni zakonik. Zakon České republiky ze dne 8 ledna 2009 № 40/2009 // Sbirka zákonů České republiky. 2009. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40> (дата звернення: 10.05.2025).
169. Кримінальний кодекс Республіки Польща (Kodeks Karny). 1997. URL: https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
170. Injury Center: Violence Prevention // U.S. Centers for Disease Control and Prevention. URL: <https://www.cdc.gov/injury-violence-prevention/index.html> (дата звернення: 10.05.2025).
171. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України // Відомості Верховної Ради. 2018. № 5, ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
172. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
173. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи : теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 38 с.
174. Федоришин Г. М. Сексуальне насильство над дітьми як соціальна і психологічна проблема // Молодий вчений. 2017. № 8 (48). С. 186–190.
175. Говорун Т., Кікіненді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. Тернопіль : Навч. кн., 1999. 384 с.
176. Hobbs C. J., Hanks H. G., Wynne J. M. Child abuse and neglect : a clinicians handbook. London : Wiley, 1993. 325 p. С. 118.
177. Ваніштендаль С. Резильєнтність або виправдані надії. Поранений, але не переможений : пер. з англ. Женева, 1998. 67 с. (Наукові праці БІСЕ).
178. Модель «Барнахус» : загальна характеристика і впровадження в Україні : зб. матеріалів із впровадж. моделі «Барнахус» в Україні / ЮНІСЕФ. Київ, 2023. 52 с.

URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21316/file/BARNAHUS_web_2.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

179. Аль-Нсур М. А. К. М. Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Одеса, 2002. 19 с. С. 11.

180. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України : наук. видання / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова ; за заг. ред. А. П. Буценка ; Укр. Гельсінська спілка з прав людини. Київ ; КИТ, 2016. 82 с. С.32.

181. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 1, ст. 1 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

182. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями // РБК-Україна : укр. портал новин. 2024. 22 жовт. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html> (дата звернення: 10.05.2025).

183. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274 // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0274729-22#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

184. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984, дод. до № 51, ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

185. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> (дата звернення: 10.03.2025).

186. Язан Н. С. Підтримка внутрішньо переміщених осіб (дітей та дорослих) правоохоронними органами на прикладі Закарпатської області // *Забезпечення стійкості у складних умовах : зб. матеріалів міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф., Харків, Брістоль, 8 черв. 2023р. Харків, 2023. С. 277–279. URL: <http://dspace.library.khai.edu/xmlui/handle/123456789/5457> (дата звернення: 10.05.2025).*
187. Язан Н. Навчання в безпеці: нова реальність для української освіти // *Пропілеї права та безпеки. 2024. № 5. С. 92–94. DOI: 10.32620/pls.2024.5.26.*
188. Ушаков А., Фіалка М. Кримінально правове забезпечення захисту дистанційного освітнього середовища від несанкціонованого втручання у контексті ст. 361 ККУ // *Пропілеї права та безпеки. 2024. № 5. С. 73–75. DOI: 10.32620/pls.2024.5.20.*
189. Андренко С., Попельнюк Ю., Філіпенко Н. Взаємодія підрозділів Національної поліції України із адміністрацією закладів вищої освіти як елементу сектору критичної інфраструктури у попередженні правопорушень // *Безпека та сталий розвиток критичної інфраструктури в умовах воєнного стану : тези доп. наук.-практ. конф., Харків, 8 листоп. 2023 р. / Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т». Харків, 2023. С. 9–13. DOI: 10.32620/SSDCICML.23.*
190. Filipenko N., Spitsyna H., Andrieieva O. Security of higher educational institutions in Ukraine: today's realities // *Забезпечення стійкості у складних умовах : зб. матеріалів міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф., Харків, Брістоль, 8 черв. 2023р. Харків, 2023. С. 19–22. 258 с. URL: <http://dspace.library.khai.edu/xmlui/handle/123456789/5457> (дата звернення: 10.05.2025).*
191. Язан Н., Філіпенко Н. Засади безпеки навчальних закладів України як елементу сектору критичної інфраструктури // *Міждисциплінарний дискурс: стійкість критичної інфраструктури : тези доп. наук.-практ. конф., Харків,*

- 14 трав. 2024 р. Харків, 2024. С. 170–177. DOI: 10.32620/IDSCI.24.
https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7292/Mizhdystsypnarnyy_dyskurs.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.05.2025).
192. Язан Н. С. Булінг як прояв морального зла в міжособистісних відносинах // Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму : матеріали міжвуз. міськ. наук.-практ. семінару, 16–17 листоп. 2023 р. Харків, 2023. С. 67–69. DOI: 10.32620/PAGS.23.
193. Програма ООН із відновлення та розбудови миру // Офіційний сайт ПРООН Україна URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/inclusive-development-recovery-and-peacebuilding?form=MG0AV3> (дата звернення: 10.05.2025).
194. Язан Н., Філіпенко Н. Використання можливостей методики «Зелена кімната» стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства // Пропілеї права та безпеки. 2024. № 4. С. 31–35. DOI: 10.32620/pls.2024.4.03.
195. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) // Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.05.2025).
196. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012 // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 10.05.2025).
197. Філіпенко Н., Язан Н. Використання можливостей методики «Зелена кімната» у подоланні наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною // Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, Київ, 14–15 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 203–208. URL:

<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/20022/1/ZAPONZU.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).

198. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585 // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

199. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : Наказ Офісу Генерального прокурора України від 04.11.2020 № 509 // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

200. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

201. Про пробацію : Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 13, ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

202. Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації» : Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 № 926/5 // Верховна Рада України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

203. Про повну загальну середню освіту : Закон України // Відомості Верховної Ради. 2020. № 31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

204. Запобігання та протидія булінгу у закладах освіти в умовах воєнного стану : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 68 с.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з НПР

Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Андрій ГУМЕННИЙ

« 06 » травня 2025 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувачки вищої освіти ступеня доктора філософії Язан Наталії Сергіївни на тему «Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час воєнного конфлікту» зі спеціальності 081 Право в освітній процес Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Комісія у складі:

голова комісії - професор кафедри права, д.ю.н., професор Степанюк
Анатолій Хомич

Члени комісії:

професор кафедри права, к.ю.н., доцент Лукашевич Сергій
Юрійович;

доцентка кафедри права, к.ю.н., доцентка Федосенко Наталія
Анатоліївна

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувачки Язан Наталії Сергіївни на тему «Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час воєнного конфлікту» використовуються співробітниками кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять з навчальної дисципліни «Кримінальне право України», а також похідних від неї спеціальних курсів.

Дисертація Язан Наталії Сергіївни є одним із перших монографічних досліджень, у якому з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки досліджено особливості кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції під час воєнного конфлікту. У результаті проведеного дослідження сформовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачкою, а саме: розроблено концептуальну модель, яка системно охоплює аспекти діяльності підрозділів ювенальної превенції, зокрема в умовах підвищених ризиків,

спричинених війною; наведено авторське визначення поняття «засади кримінологічної діяльності підрозділів ювенальної превенції» у широкому та вузькому значеннях; запропоновано для впровадження поняття «ювенальна технологія – цілісна, впорядкована система кримінологічних дій, яка базується на інтеграції зусиль підрозділів ювенальної превенції та інших суб'єктів кримінологічної діяльності та передбачає комплексне та поетапне впровадження профілактичних, соціально-реабілітаційних і виховних заходів, спрямованих на всебічний захист прав і законних інтересів неповнолітніх, що опинилися у складних життєвих обставинах» та запропоновано поділити її на декілька напрямів: кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, соціально-реабілітаційні та виховно-педагогічні; запропоновано створення міжвідомчого нормативно-правового акту з питань регламентації звітності стосовно результатів запобігання правопорушенням проти неповнолітніх та результатів подальшої роботи з їх підтримки та реабілітації; описано взаємодію підрозділів ювенальної превенції із суб'єктами, що діють у сфері забезпечення та захисту прав неповнолітніх; встановлено низку важливих особливостей, які забезпечують високу ефективність міжнародних моделей діяльності ювенальних підрозділів у сучасних умовах, зокрема цифрові технології, просвітницька складова, підтримка неповнолітніх та їх сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, взаємодія з громадою, закладами освіти, волонтерами, органами місцевого самоврядування та міжнародними донорами.

Також здобувачкою розроблені та окремі авторські проєкти з превенції сексуального насильства та експлуатації дітей під час воєнного конфлікту впроваджені у діяльність підрозділів ювенальної превенції:

- пілотний проєкт «Захищене дитинство: реагування та підтримка» (запланована реалізація на території м. Києва) головною метою якого є створення стійкої системи захисту дітей від сексуального насильства та експлуатації;

- авторський проєкт «Відновлення та підтримка внутрішньо переміщених осіб» (впровадження на території Закарпатської області), одними із головних досягнень якого стали створення волонтерської команди, яка надавала допомогу підліткам у подоланні складних психологічних станів, викликаних переживаннями війни та вимушеним переїздом до нового місця проживання, підвищення правової обізнаності неповнолітніх через проведення лекцій з правових питань, заходи, спрямовані на розвиток емпатії серед школярів та створення сприятливої атмосфери для швидкого входження до нових соціальних груп;

- авторський проєкт «Зелена кімната: правосуддя, дружнє до дітей», метою якого було розроблення та запровадження системного підходу до забезпечення законності, гуманності та ефективності кожного рішення стосовно неповнолітніх, які опинилися у конфлікті із законом або перебувають у контакті із ним, на території Донецької області, у містах Дружківка та Слов'янськ, та Дніпропетровської області, містах Самар, Синельникове та Кривий Ріг;

- авторський проєкт «Розкриття особистості» (на території Донецької області), спрямований на розробку та впровадження комплексних програм, орієнтованих на роботу з різними категоріями неповнолітніх, зокрема тими, хто перебуває у конфлікті із законом, має девіантну поведінку, схильність до бродяжництва або самовільного залишення місця проживання. Основною метою проєкту є сприяння соціальній інтеграції неповнолітніх, профілактика правопорушень і запобігання розвитку негативних моделей поведінки.

Отримані під час проведення дисертаційного дослідження результати вирішують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для подальшого розвитку й удосконалення та адаптації підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України до роботи в умовах воєнного стану.

Комісія констатує, що сформульовані в дисертаційному дослідженні Язан Наталії Сергіївни висновки, а також запропоновані доповнення і зміни до чинного законодавства України можуть бути використані для підготовки навчальної, науково-практичної та методичної літератури кримінального права.

Голова комісії:

Анатолій СТЕПАНЮК

Члени комісії:

Сергій ЛУКАШЕВИЧ

Наталія ФЕДОСЕНКО

«06» травня 2025 р.

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ
ОБЛАСТІ**

Управління

превентивної діяльності

вул. Князя Володимира Великого, 34,
м. Дніпро, 49000,
сайт: www.dp.npu.gov.ua,
код згідно з ЄДРПОУ 40108866

Проректору з наукової роботи
Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є.
Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
доктору технічних наук, професору
Володимиру ПАВЛКОВУ

вул. Вадима Манька, 17,
м. Харків, 61000
khai@khai.edu

05.09.2024 № 13/6-1860
На № _____ від _____

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Язан Наталії Сергіївни на тему:

«Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості
реалізації повноважень під час військового конфлікту»

Запропоновані дисертанткою Н. Язан результати дисертаційного дослідження «Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час військового конфлікту», в рамках реалізації впровадженого проєкту «Покращення системи захисту дітей через створення кімнат дружних до дітей за методикою «Зелена кімната» та класу безпеки в Дніпропетровській області», апробовані в діяльності підрозділів ювенальної превенції на території Дніпропетровської області, зокрема:

«Зелені кімнати» використовуються співробітниками поліції Кривого Рогу, Синельникове та Новомосковська для безпосередньої роботи з дітьми та підлітками, а саме для проведення слідчих та процесуальних дій, профілактичних заходів як з дітьми, схильними до скоєння правопорушень і злочинів, так і з дітьми, які постраждали від будь-якого виду насильства.

**З повагою
начальник**

Сергій МОРОЗ

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ
УПРАВЛІННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

вул. Мандрика, 7, м. Покровськ, 85300

upd@dn.police.gov.ua

Ідентифікаційний код 40109058

03.09.2024 № 132/01/18-2024

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Язан Наталії Сергіївни на тему:

«Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час військового конфлікту»

Запропоновані дисертанткою Н. Язан результати дисертаційного дослідження «Кримінологічна діяльність підрозділів ювенальної превенції: особливості реалізації повноважень під час військового конфлікту», в рамках реалізації впровадженого проекту «Розкриття особистості», апробовані в діяльності підрозділів ювенальної превенції на території Донецької області, зокрема:

1. створено та впроваджено у відділи ювенальної превенції комплексні програми, що визначають тип та характер особистості підлітків, які мають конфлікти із законом, з ознаками девіантної поведінки, та схильність до бродяжництва та систематичне залишення місця мешкання, до яких входять:

- тестування, які дозволяють проаналізувати в якому напрямку працювати з підлітками: особистісні проблеми, внутрішньо сімейні відносини, зовнішні фактори;

- методичні рекомендації щодо усунення вказаних можливих факторів та перенаправлення до відповідних компетентних органів та установ;

- відео інструкції для працівників поліції при роботі з вказаною програмою, до змісту якої входить: загальні поняття дитячої психології, психологічні терміни стосовно вказаної категорії дітей, покрокові рекомендації для застосування Програми.

Ця програма дозволяє ефективніше працювати з дітьми, які мають конфлікти із законом (3 категорії дітей) в напрямку профілактики як індивідуальної, так і групової (проведення тренінгів, групових зустрічей).

2. Проведено онлайн-тренінг для інспекторів з ювенальної превенції для підвищення та оволодіння навиків у напрямку дитячої психології та девіантної

поведінки, який допоміг інспекторам поновити свої знання та здобути нові, для ефективнішої роботи з дітьми.

3. Проведено 23 воркшопи у навчальних закладах Донецької області. В створених комплексних програмах є 9 анкет для заповнення дітьми: 3 анкети є однаковими для всіх трьох програм і по 2 анкети в кожній програмі різняться, в залежності від категорії дітей. Під час воркшопів проведено опитування по 2 однаковим анкетам для всіх програм, що дозволило проаналізувати оцінку сімейного стану і агресивні та ворожі реакції людини. Після обробки результатів визначено, у кого з дітей високі рівні показників, з якими необхідно працювати для покращення психо-емоційного стану дітей.

З повагою
начальник

Олег НЕБОРАК

ДОДАТКИ

УНІВЕРСАЛЬНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ, СПРЯМОВАНА НА ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ЗОНІ ПІДВИЩЕНОГО РИЗИКУ, ЗОКРЕМА НА ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ І В ТИЛОВИХ РЕГІОНАХ

СТРУКТУРА МОДЕЛІ:

1. ПРЕВЕНЦІЯ

Раннє виявлення ризиків: превентивні заходи повинні базуватися на регулярному моніторингу соціального середовища, в якому перебувають неповнолітні. Особлива увага приділяється сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям, що втратили батьків, проживають у тимчасових оселях, або мають досвід переміщення з небезпечних територій.

Аналітичні системи: впровадження програмного забезпечення та платформ для збору і обробки даних про неповнолітніх, які знаходяться в зоні ризику. Це дозволяє ідентифікувати потенційні загрози на ранньому етапі та вжити необхідних заходів реагування.

Профілактичні заходи: застосування сучасних методик, проведення індивідуальних та групових занять з неповнолітніми й батьками щодо правил безпечної поведінки під час надзвичайних ситуацій, алгоритмів дій при виявленні підозрілих об'єктів чи осіб, а також щодо уникнення протиправних дій. Тренінги з розвитку психологічної стійкості допомагають неповнолітнім краще справлятися зі стресом, пов'язаним з війною, а організація доступу до освітніх, культурних та спортивних ініціатив сприяє соціальній адаптації та зниженню ризиків потрапляння під негативний вплив..

Партнерство з місцевими громадами: активне залучення місцевих лідерів та організацій для збору даних і оперативного реагування на виявлені ризики. Розширення взаємодії допомагає побудувати мережу підтримки на всіх рівнях.

2. ІНТЕРВЕНЦІЯ

Мобільні кризові групи: діяльність мобільних кризових груп — міждисциплінарних команд, до складу яких входять співробітники Національної поліції України, кваліфіковані психологи, соціальні працівники та волонтери. Ці групи повинні бути забезпечені всім необхідним як для швидкого фізичного реагування (евакуація, забезпечення безпеки), так і для надання комплексної допомоги дітям у кризових ситуаціях. Їхня робота має бути не лише оперативною, а й системною — включати заходи підтримки, супроводу та соціальної адаптації дитини.

Психологічна підтримка в критичних ситуаціях: особливої уваги потребує організація психологічної допомоги дітям, які опинилися в умовах стресу, втрати, насильства чи евакуації. Для цього необхідно створити цілодобову систему доступу до психологічної підтримки, що включає гарячі лінії та виїзні консультації. Залучення досвідчених психологів, психотерапевтів і фахівців з кризових інтервенцій є критично важливим. Такі заходи сприяють не лише стабілізації психоемоційного стану дитини, але й запобігають її подальшому залученню до протиправної діяльності чи соціальному відчуженню.

3. РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА ПІДТРИМКА

Соціальна інтеграція: інтеграція неповнолітніх, які зазнали втрат, переміщення або психологічної травми внаслідок війни, є багаторівневим процесом, що включає освітні програми, професійну орієнтацію, культурно-виховну діяльність, психосоціальну підтримку та міжсекторальну співпрацю. Інклюзивне освітнє середовище, враховуючи дистанційне навчання й психопідтримку, допомагає дітям долати наслідки травмуючого досвіду. Програми профорієнтації спрямовані на адаптацію та формування практичних

навичок, що зміцнюють впевненість у майбутньому, а культурно-виховна діяльність через інтерактивні заходи й арт– терапію сприяє моральному відновленню. Психосоціальна підтримка забезпечує доступ до консультацій, створення груп взаємодопомоги й навчання управління стресом. Крім того, інтеграція до суспільства вимагає залучення державних установ, громадських організацій і волонтерів, а також фінансової та стратегічної підтримки. Все це має забезпечити комплексний підхід до повернення дітей до стабільного, повноцінного життя у суспільстві.

Довгострокова підтримка: системне впровадження програм, які включають надання психологічної реабілітації, юридичного супроводу, фінансової допомоги вразливим родинам та регулярне залучення до консультацій з фахівцями. Такий комплексний підхід сприятиме формуванню у неповнолітніх почуття безпеки, відновленню довіри до соціальних інституцій та зменшенню ризиків вторинної віктимізації або правопорушень.

4. ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ

Цифрові платформи: впровадження цифрових платформ для моніторингу ситуацій, пов'язаних із загрозами для дітей, відкриває нові можливості для збору, обробки та аналізу інформації в реальному часі. Такі інструменти дозволяють налагодити міжвідомчу координацію, підвищити ефективність прийняття рішень та своєчасно вживати заходів реагування в ситуаціях ризику.

Єдина база даних: створення інтегрованої міжвідомчої бази даних щодо дітей, які перебувають у зоні ризику, забезпечує прозорість, унеможливорює дублювання функцій різними структурами та сприяє ефективній комунікації між ювенальною поліцією, органами освіти, соціальними службами та громадськими організаціями. Такий підхід дозволяє швидше виявляти потреби конкретної дитини та координовано на них реагувати.

5. ДОВГОСТРОКОВІ СТРАТЕГІЇ

Міжнародна співпраця: діяльність у сфері захисту прав дітей набуває особливої актуальності в умовах воєнного конфлікту, оскільки саме через залучення міжнародного досвіду та фінансових ресурсів можливо не лише підтримувати наявні ініціативи, а й впроваджувати найкращі світові практики. Співпраця з міжнародними інституціями, такими як ЮНІСЕФ, Міжнародний Червоний Хрест, ООН, а також з провідними неурядовими організаціями, дозволяє поглибити системний підхід до захисту дітей та сформувати багаторівневу модель підтримки. Відкриття спільних проєктів, програм підтримки, обміну досвідом та навчання кадрів ювенальної превенції суттєво підвищить якість профілактичної та реабілітаційної роботи. Така взаємодія також створює сприятливі умови для залучення додаткового фінансування на розвиток інфраструктури, психологічної допомоги та освітніх програм для дітей, які постраждали від війни.

Моніторинг ефективності: відстеження заходів, що впроваджуються у сфері ювенальної превенції, є ключовим елементом для забезпечення результативності та гнучкості реагування. Створення чіткої системи оцінювання дозволяє у реальному часі аналізувати стан реалізації проєктів, виявляти слабкі місця, оперативно вносити корективи та адаптувати підходи до конкретних умов і потреб неповнолітніх. Такий моніторинг має включати як кількісні, так і якісні показники, зокрема рівень повторної злочинності серед неповнолітніх, охоплення програмами соціального супроводу, задоволеність учасників підтримкою тощо. Важливо, щоб система оцінювання була прозорою, відкритою для громадськості та мала підтримку з боку як державних, так і міжнародних структур. Це сприятиме підвищенню довіри до діяльності ювенальних служб і дозволить ефективно захищати права неповнолітніх як у мирний час, так і під час воєнного конфлікту.

ДОДАТОК Б

АНКЕТА
опитування співробітників підрозділів ювенальної превенції у рамках
розкриття теми
«КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ПРЕВЕНЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ,
СТОСОВНО ЯКИХ СКОЄНО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО»

Шановні респонденти!

Заповнюйте, будь ласка, анкету, виходячи з Вашого досвіду, знань та розуміння проблеми. Об'єктивність висновків за результатами анкетування залежить від повноти та щирості Ваших відповідей. Уважно прочитайте запитання, оберіть відповіді із запропонованих варіантів або напишіть власний варіант.

Анкета є анонімною.

Дякуємо за допомогу!

1. В якій області України Ви працюєте?
2. Скільки років Ви працюєте в МВС України?
3. Скільки років Ви на посаді в ювенальній превенції?
4. Чи зіткались Ви з випадками скоєння насильства стосовно дітей (так/ні)
5. Чи зіткались Ви з випадками скоєння сексуального насильства стосовно дітей (так/ні)
6. З яких джерел Вам стає відомо про випадки насильства, в тому числі сексуального, стосовно дітей? (офіційна заява, медіа, чутки, неофіційне звертання безпосередньо до поліцейського, можливо інші джерела)
7. Чи йдуть діти на контакт з поліцейськими після скоєння стосовно них насильства?
8. Чи йдуть діти на контакт з поліцейськими після скоєння стосовно них сексуального насильства?

9. Яким чином вдається налагодити контакт з дітьми після скоєння стосовно них будь-якого виду насильства? (напишіть будь-ласка декілька способів)

10. Чи ідуть батьки дітей, стосовно яких скоєно насильство, на контакт з поліцейськими?

11. Чи ідуть батьки дітей, стосовно яких скоєно сексуальне насильство, на контакт з поліцейськими?

12. Яким чином вдається налагодити контакт з батьками дітей, стосовно яких скоєно будь-який вид насильства? (напишіть будь-ласка декілька способів)

13. З якими службами і відомствами повинні взаємодіяти поліцейські ювенальної превенції у випадках скоєння стосовно дітей сексуального насильства (в тому числі підрозділами Національної поліції)?

14. Які служби і відомства надають реальну допомогу у випадках скоєння стосовно дітей сексуального насильства (в тому числі підрозділи Національної поліції)?

15. Чи задоволені Ви рівнем взаємодії зі службами (перелічити кожную службу):

15. Чи взаємодієте Ви із засобами масової інформації у випадка скоєння стосовно дітей сексуального насильства? Якщо так, то яким чином?

16. Чи доцільно взаємодіяти із медіа при вчиненні стосовно дітей сексуального насильства? (дайте розгорнуту відповідь)

17. Чи робите Ви так званий «супровід» дітей після скоєння над ними насильства, в тому числі сексуального? Якщо так, то яким чином?

18. Наскільки корисні рекомендації психолога при спілкування з дитиною, стосовно якої скоєно насильство за будь-якою формою?

19. Що необхідно для більш ефективного налагодження взаємодії і координації зі службами та відомствами (у тому числі підрозділами Національної поліції) у випадках скоєння сексуального насильства стосовно дітей?

20. Чи були застосовані реабілітація та соціалізація до дитини, стосовно якої скоєно сексуальне насильство? Якщо так, то яким чином?

21. Чи збільшилась, на Вашу думку, кількість випадків скоєння сексуального насильства стосовно дітей під час військових дій в Україні?

22. Які зміни, на Вашу думку, необхідно внести до законодавчих актів України для більш ефективної допомоги дітям, стосовно яких скоєно сексуальне насильство?

23. Надайте, будь-ласка, пропозиції щодо покращення діяльності ювенальної превенції при роботі з дітьми, стосовно яких скоєно сексуальне насильство.

*Дякуємо за приділений час та Ваші міркування щодо покращення діяльності
служби ювенальної превенції!!!*

**АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД
результатів опитування співробітників підрозділів ювенальної превенції
«КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ПРЕВЕНЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ,
СТОСОВНО ЯКИХ СКОЄНО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО»**

Було здійснено опитування 176 працівників підрозділів ювенальної превенції з різним досвідом роботи, як в системі МВС так і в службі ювенальної превенції, з 4 областей України, (серед яких Одеська – 86 працівників, Дніпропетровська – 64, Донецька – 14 та Закарпатська – 12).

З них 155 працівників стикались з випадками насильства стосовно дітей, а 97 – з випадками сексуального насильства стосовно дітей.

52% працівникам ювенальної превенції про випадки насильства стосовно дітей, в тому числі і сексуального, стало відомо з офіційної заяви до органів поліції, 19 % – неофіційне звернення безпосередньо до поліцейського, 14% – з повідомлень медіа, 8% – з інших джерел, 6% – чутки, 1 % – не відповіли на питання.

На питання: «Чи ідуть діти на контакт після скоєння стосовно їх насильства?» – 135 працівників ювенальної превенції відповіли – так, 33 – по-різному, 4 – ні.

На питання «Чи ідуть діти на контакт після скоєння стосовно їх сексуального насильства?» – 88 працівників ювенальної превенції відповіли – так, 36 – по-різному, 14 – ні.

Ювенальні поліцейські також відповіли яким чином вдасться налагодити контакт з дітьми після скоєння стосовно них будь-якого виду насильства: 49 % – встановлення контакту, по 13 % – залучення психолога та встановлення довірливих стосунків з дитиною, 8 % – створення відчуття захищеності і безпеки,

по 5 % – спілкування з дитиною «один на один» і застосування гри, 2 % – залучення спеціалістів зі служби у справах дітей, 1 % – не надали відповідь.

На питання: «Чи ідуть батьки дітей на контакт після скоєння стосовно їх насильства?», ми отримали наступні відповіді: 141 – так, 34 – по-різному, 2 – ні;

На питання: «Яким чином вдається налагодити контакт з батьками дітей, стосовно яких скоєно будь-який вид насильства?» – 61 % працівників відповіли – налагодження контакту, 10 % – надання правової, медичної та психологічної допомоги, 9 % – створення довірливих стосунків, по 5 % – батьки самі прагнуть контакту, залучення спеціалістів, 4 % – забезпечення безпеки та захищеності.

Мал.1

З якими службами і відомствами повинні взаємодіяти поліцейські ювенальної превенції у випадках скоєння стосовно дітей сексуального насильства (в тому числі підрозділами Національної поліції)?

Всі працівники ювенальної превенції зазначили службу у справах дітей, психологів, заклади охорони здоров'я, центри надання психологічної допомоги, заклади освіти, правничу допомогу, також не оминули важливість взаємодії між службами поліції: карним розшуком, слідчим відділом, сектором протидії домашньому насильству, кіберполіцією, патрульною поліцією тощо.

Надайте, будь-ласка, пропозиції щодо покращення діяльності ювенальної превенції при роботі з дітьми, стосовно яких скоєно сексуальне насильство

- забезпечити наявність психологічної служби (кваліфікованих фахівців, які саме розуміються на питаннях, що стосуються дітей, постраждалих від сексуального насильства) в підрозділах НПУ. Ці фахівці могли б допомагати і в інших питаннях, пов'язаних з дітьми. Закріплення психолога за кожним відділом поліції з навиками роботи у вказаному напрямку;
- треба з кожним працівником ювенальної превенції провести заняття, на яких повинні розповісти алгоритм дій при вчиненні сексуального насильства відносно дитини, як потрібно себе поводити з постраждалою дитиною, як налагодити контакт та взаємодію з її батьками;
- проведення з працівниками ювенальної превенції спільно з психологами занять, участь працівників ювенальної превенції в конференціях, семінарах з приводу сексуального насильства;
- створення реабілітаційних притулків для дітей, постраждалих від сексуального насильства;
- більше проводити профілактичної роботи з дітьми та менше працювати на «показник»;

Надайте, будь-ласка, пропозиції щодо покращення діяльності ювенальної превенції при роботі з дітьми, стосовно яких скоєно сексуальне насильство

- створити безпечне місце для дитини, також щоб був присутній безпечний дорослий поруч, щоб дитина була в безпеці. Важливо контактувати з дитиною, спускаючись на рівень зросту дитину та не спілкуватись "зверху-вниз", не підвищувати голос, не робити різких рухів, не критикувати та бути обережними з тактичними дотиками;
- збільшити штат психологів та покращити матеріальне-технічне забезпечення працівників ювенальної превенції;
- максимально налагодити взаємодію з органами міського самоврядування, службою у справах дітей, та розуміти з ким та у який час необхідно підтримувати зв'язок та координувати свої дії;
- підвищення рівня кваліфікації співробітників ювенальної превенції, впровадження міжнародних програм, аналіз досвіду роботи в цьому напрямку у державах ЄС, направлення співробітників ювенальної превенції на курси, тренінги по опитуванню, спілкуванню з дітьми, які зазнали насилля;
- потрібно обов'язково встановлювати причини та умови скоєння з метою усунення їх у майбутньому;

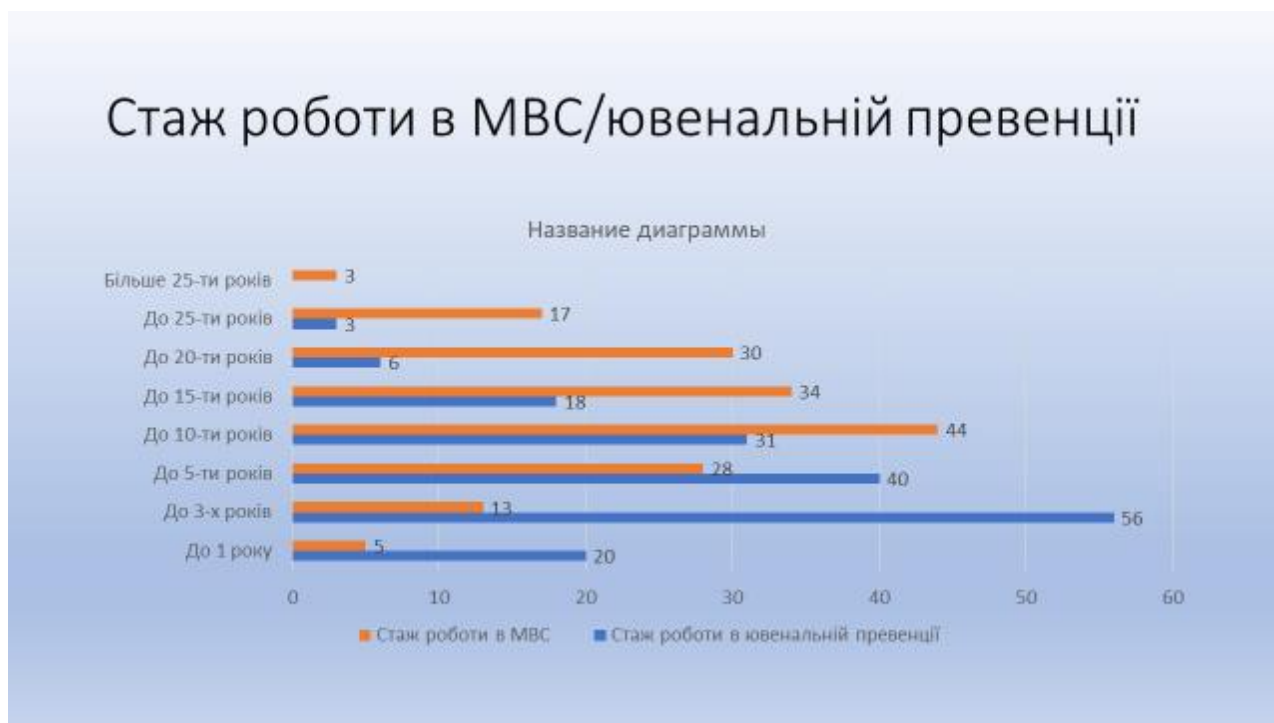
ГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ
результатів опитування співробітників підрозділів ювенальної превенції

**«КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ПРЕВЕНЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ,
СТОСОВНО ЯКИХ СКОЄНО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО»**

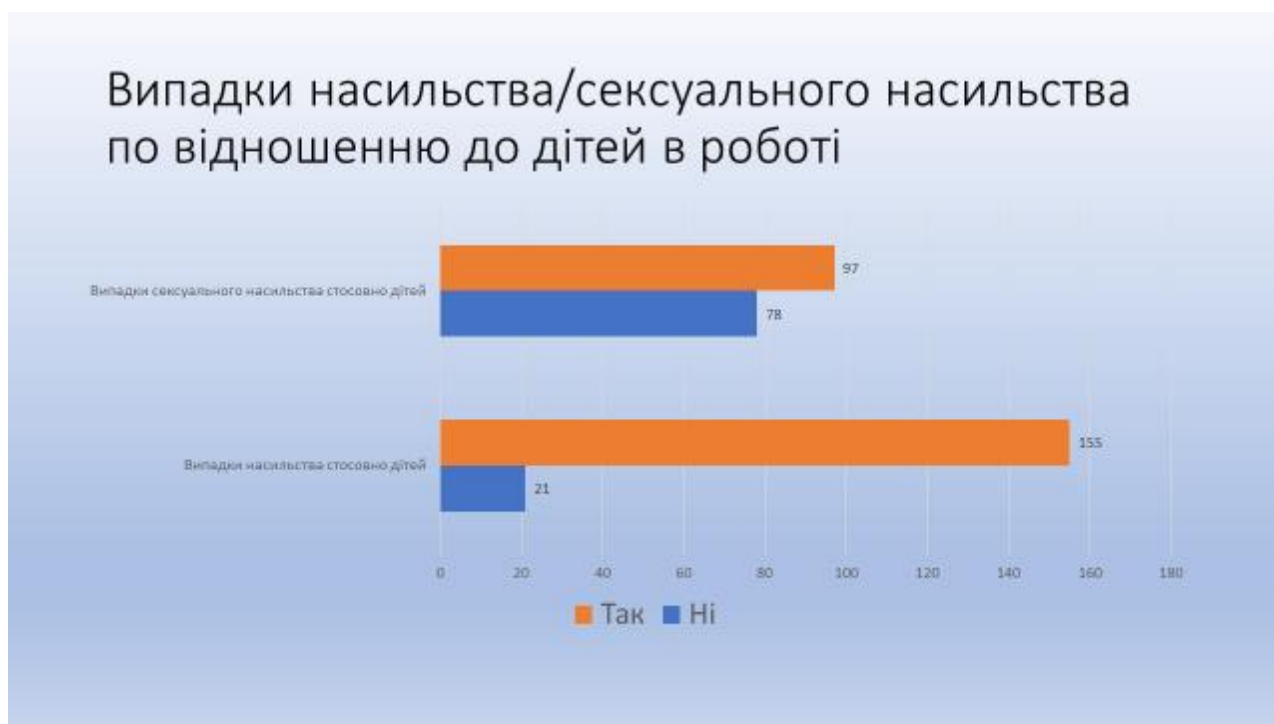
Діаграма 1

Діаграма 2

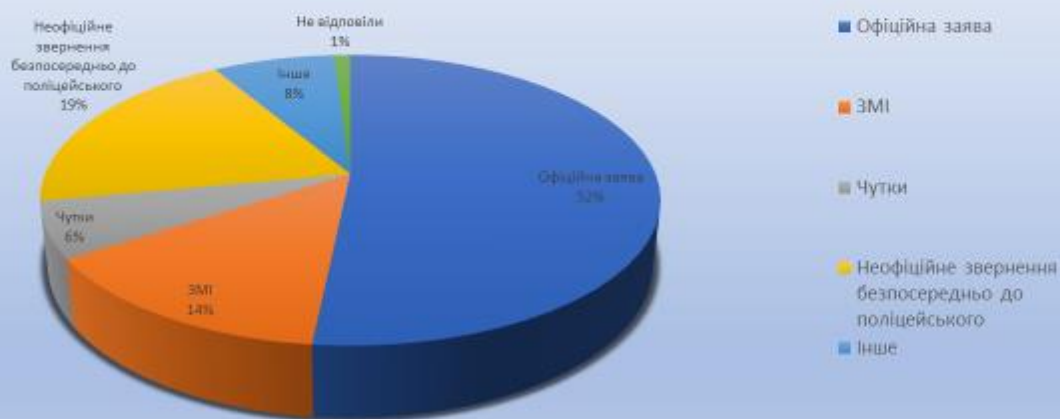

Діаграма 3

Діаграма 4

З яких джерел Вам стає відомо про випадки насильства, в тому числі сексуального, стосовно дітей?

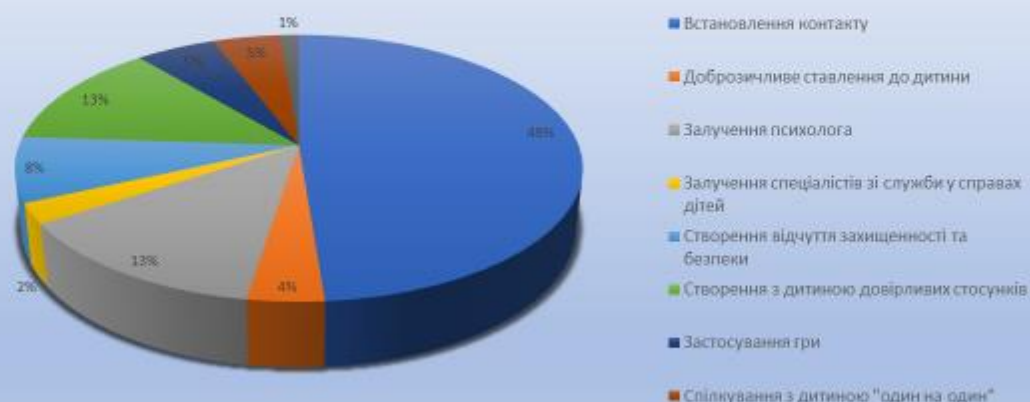
Діаграма 5

Чи ідуть діти на контакт після скоєння стосовно їх будь-якого насильства?

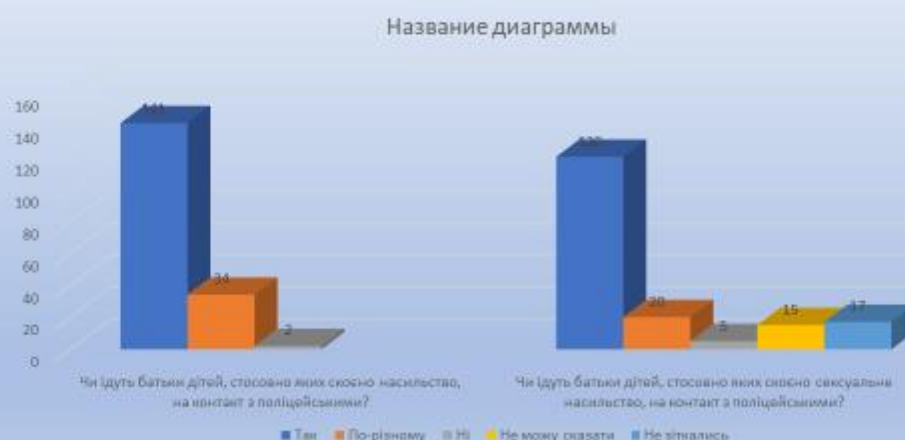
Діаграма 6

Яким чином вдається налагодити контакт з дітьми після скоєння стосовно них будь-якого виду насильства? (напишіть будь-ласка декілька способів)

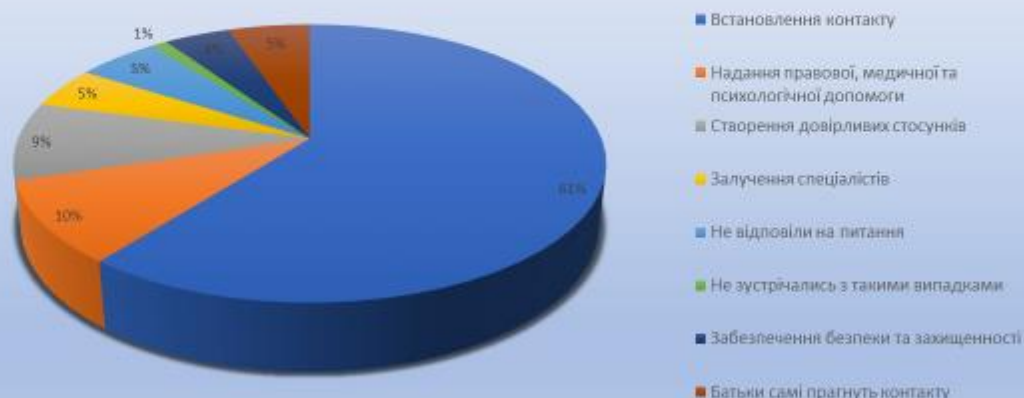
Діаграма 7

Чи ідуть батьки дітей на контакт після скоєння стосовно їх будь-якого насильства?

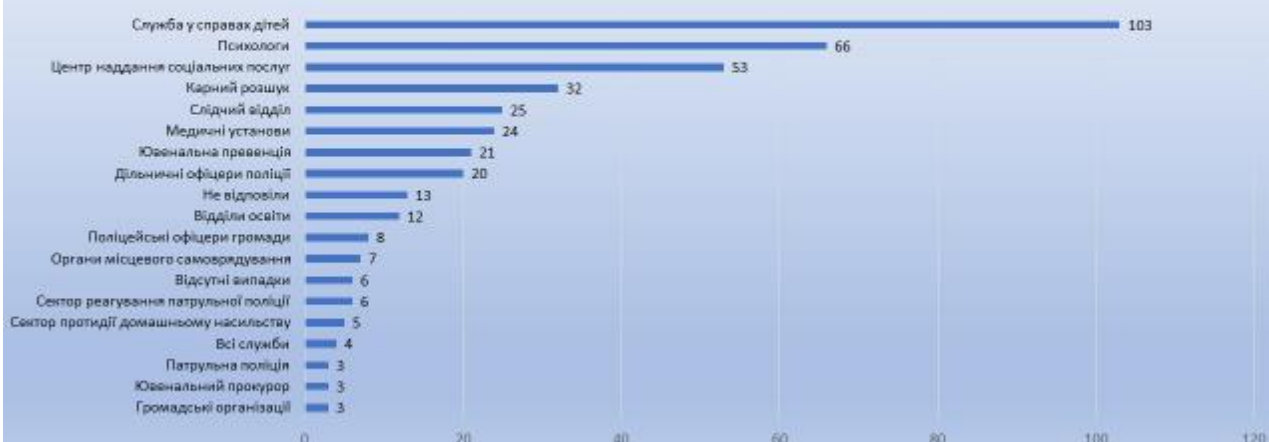
Діаграма 8

Яким чином вдається налагодити контакт з батьками дітей, стосовно яких скоїно будь-який вид насильства? (напишіть будь-ласка декілька способів)

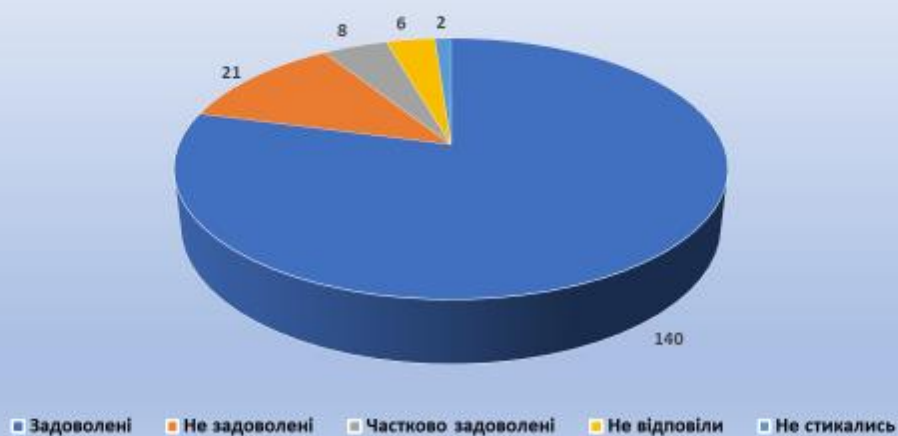
Діаграма 9

Які служби і відомства надають реальну допомогу у випадках скоїння стосовно дітей сексуального насильства (в тому числі підрозділи Національної поліції)?

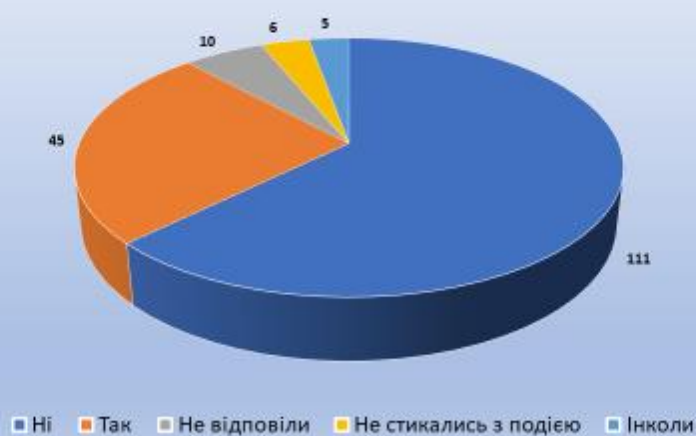
Діаграма 10

Чи задоволені Ви рівнем взаємодії зі службами:

Діаграма 11

Чи взаємодієте Ви із засобами масової інформації у випадках скоєння стосовно дітей сексуального насильства?

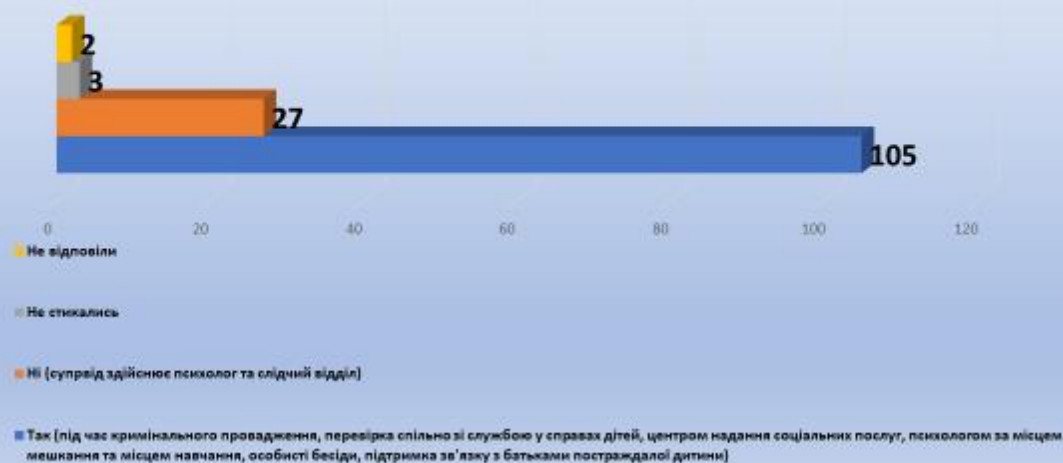
Діаграма 12

Чи доцільно взаємодіяти зі ЗМІ при вчиненні стосовно дітей сексуального насильства?

Діаграма 13

Чи робите Ви так званий «супровід» дітей після скоєння над ними насильства, в тому числі сексуального? Якщо так, то яким чином?

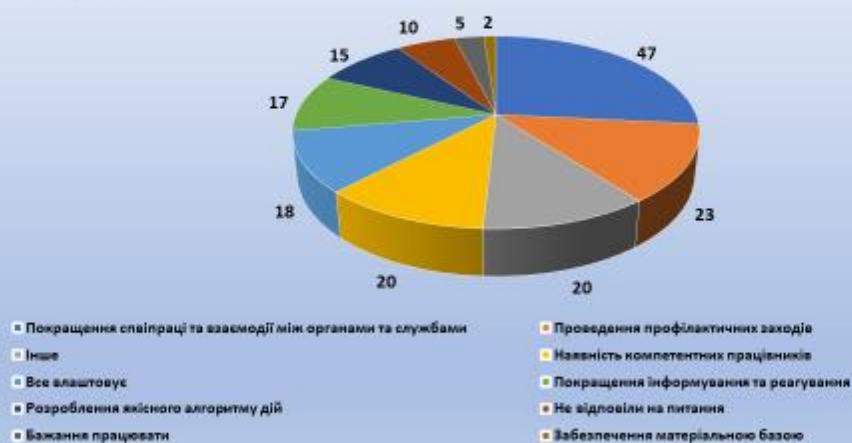
Діаграма 14

Наскільки корисні рекомендації психолога при спілкуванні з дитиною, стосовно якої скоєно насильство за будь-якою формою?

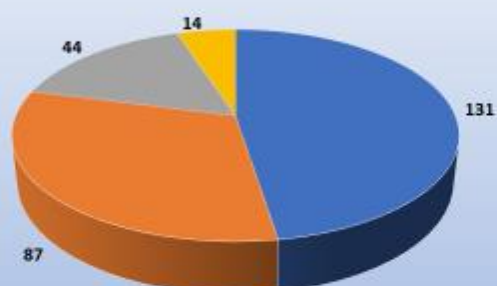
Діаграма 15

Що необхідно для більш ефективного налагодження взаємодії і координації зі службами та відомствами (у тому числі підрозділами Національної поліції) у випадках скоєння сексуального насильства стосовно дітей?

Діаграма 16

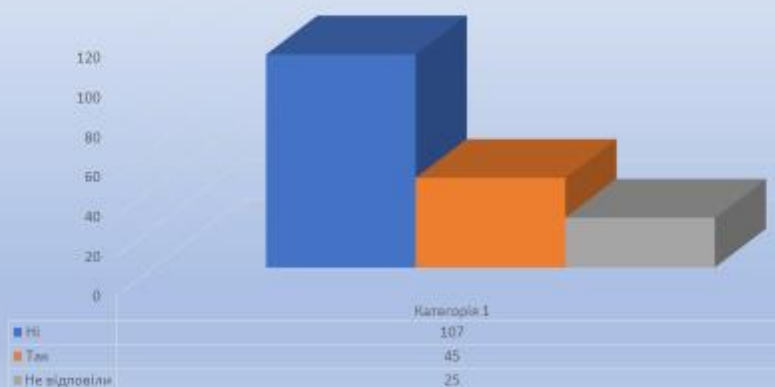
Чи були застосовані реабілітація та соціалізація до дитини, стосовно якої скоєно сексуальне насильство? Якщо так, то яким чином?

- ☐ Не відповідали на питання та не знають, що відповісти
- ☐ Не застосовувалась
- ☐ Застосовувалась у вигляді роботи з психологом, службою у справах дітей та іншими спеціалістами
- ☐ Не стикались з випадками насильства

Діаграма 17

Чи збільшилась, на Вашу думку, кількість випадків скоєння сексуального насильства стосовно дітей під час військових дій в Україні?

Діаграма 18

Які зміни, на Вашу думку, необхідно внести до законодавчих актів України для більш ефективної допомоги дітям, стосовно яких скоєно сексуальне насильство?

ДОДАТОК Д

ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЄКТІВ

ПРОЄКТ «ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПІДТРИМКА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ»

ПРОЄКТ «РОЗКРИТТЯ ОСОБИСТОСТІ»

ПРОЄКТ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА: ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЄ ДО ДІТЕЙ»

Введіть запит

ВІДКРИТТЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

ВІДКРИТТЯ «ЗЕЛЕНОЇ КІМНАТИ» ДЛЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

